

Alituinen mörköpelko

Tilan ja paikan myyttisyys lapsena peloteltujen kokemuskertomuksissa 1800-luvulta

Laura Koverskoi

Pro gradu –tutkielma

Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma, folkloristiikka

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Syyskuu 2022

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma, folkloristiikka

Laura Koverskoi

Alituinen mörköpelko – Tilan ja paikan myyttisyys lapsena peloteltujen kokemuskertomuksissa 1800-luvulta

Sivumäärät: tutkielman sivumäärä 66, liitteiden sivumäärä 7.

Kartoitan pro gradu -tutkielmassani tilan ja paikan tuntemuksia ja aistikokemuksia yliluonnollisilla olennoilla pelottelusta sekä uskomustarinoista muistelijoiden lapsuusmuistoista 1800-luvun Suomessa. Analysoin miten tutut paikat ja tilat muuntuvat kokemuskertomuksissa uskomusolentojen kohtaamisen paikoiksi. Peilaan näitä kokemuksia omiin lapsuuden kokemuksiini.

Tutkielmani teoreettinen viitekehys nojaa folkloristiseen kerronnantutkimukseen ja maisemamaantieteeseen. Tutkielmani pääkohteena ovat eletyt lapsuuden paikat ja maisemat sekä miten pelottelu ja/tai aikuisten kertomat tarinat ovat muovanneet näitä. Yhdistän kaksi ympäristökokemisen metodia – topobiografian ja ympäristömytologian. Lisäksi luon fiktion kautta tilan, missä voin yhdessä sata vuotta sitten eläneiden muistelijoiden kanssa, tarkastella ja tulkita heidän kokemuksiaan sekä peilata niitä omaan lapsuuteeni ja tähän hetkeen.

Tutkielmani aineiston kahdeksan kokemuskertomusta on koottu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran lastenpelotteluun liittyvästä yliluonnollisten olentojen arkistoaineistosta. Jaottelin kokemuskertomukset niistä esiin nousevien paikkojen mukaan. Paikoiksi muodostuivat koti, pihapiiri, riihi sekä ympäröivä luonto. Kokemuskertomusten lisäksi käytän muuta kokoamaani arkistoaineistoa lisätietoina ja kokemuskertomuksen antajan kokemusta vahvistavina tietoina.

Tutkielmani loppupäätelmänä esitän, että lastenpelotukset ja iltaisin aikuisten kertomat ajanvietetarinat puhdetöitä tehdessä, ovat luoneet erilaisia tiloja myyttisiksi ja myös pelottaviksi. Jo pelkästään pimeä herätti muistelijoiden pelkoa ja se oli myös hyvin monelle mielikuvitusta herättävä asia. Pimeän pelon lisäksi mukaan astuvat myös pelotuksista uskomusolennot, jotka eivät ole kovin hyväntahtoisia saatikka kilttejä. Lähes kaikkiin kokemuskertomuksiin ja muistoihin liittyi tilan kokemisen pelon lisäksi jonkin uskomusolennon aiheuttama väkivaltaisen toiminnan pelko. Tämän kaltainen pelottelu ja/tai tarinat loivat kodista, pihapiiristä, riihestä sekä ympäröivästä luonnosta myyttisiä sekä pelottavia tiloja ja paikkoja.

Avainsanat: kokemuskertomus, lastenpelottelu, uskomusolento, ympäristömytologia

Sisällysluettelo

1	Johdanto	5
1.1	Tutkielman lähtökohdat	5
1.2	Tutkielman tavoitteet ja tutkimuskysymykset	6
1.3	Tutkielman eteneminen	7
1.4	Tutkielmani keskeinen tutkimuskirjallisuus	8
1.5	Aineiston konteksti	10
1.5.1	1800-luvun henkinen tila	11
1.5.2	Lastenkasvatusta 1800-luvulla	12
1.5.3	Lapsuus 1800-luvulla	13
2	Teoria ja tutkimusmenetelmät	14
2.1	Teoreettinen viitekehys	14
2.1.1	Kerronnantutkimus ja maisemamaantiede	14
2.1.2	Keskeiset käsitteet	15
2.2	Tutkimusmenetelmät	18
2.2.1	Topobiografia	18
2.2.2	Ympäristömytologia	18
2.2.3	Fiktio	19
3	Tutkimusaineisto	22
3.1	Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston perinteen ja nykykulttuurin kokoelman lastenpelotuskortisto, yliluonnolliset olennot	22
3.2	Tutkielman aineisto	24
3.3	Tutkimusetiikka ja tutkijapositio	26
3.3.1	Tutkimusetiikka	26
3.3.2	Tutkijapositio	27
4	Analyyttinen tarina	29
4.1	Koti	30
4.1.1	Varsinkin uunin sola oli hirmun paikka	30
4.1.2	Analyysi kotiin liittyvästä kokemuskertomuksesta	34
4.2	Pihapiiri	38
4.2.1	Puhalsin mie vaan paskan ja juoksin pirttiin	38
4.2.2	Analyysi pihapiiriin liittyvistä kokemuskertomuksista	41

4.3	Riihi	45
4.3.1	Riihet olivat salaperäisen kammottavia paikkoja	45
4.3.2	Analyysi riiheen liittyvistä kokemuskertomuksista	48
4.4	Ympäröivä luonto	51
4.4.1	Kun sinne männö uimaan niin veistä nousee mönnikäinen	51
4.4.2	Analyysi ympäröivään luontoon liittyvistä kokemuskertomuksista	53
5	Loppupäätelmät	56
	Lähteet	60
	Liitteet	67
	Liite 1. Alkuperäiset kokemuskertomukset teksteinä	67
	Liite 2. Alkuperäiset lisätietoja antavat muistot teksteinä	70

1 Johdanto

Jos jokin varjo häilähti, nii olimme valmiit uskomaan, että nurkassa oli juuri se kummitus, josta vanhemmat kertoivat. Varsinkin uunin sola oli hirmun paikka, josta saattoi odottaa vaikka mitä tulevaksi.¹

Analysoin pro gradu -tutkielmassani yliluonnollisilla uskomusolennoilla pelottelun kautta tilaan ja paikkaan liittyviä kokemuskertomuksia. Tarkastelen tutkielmassani fiktion ja kerronnantutkimuksen kautta, miten tutut paikat ja tilat muuntuvat myyttisiksi uskomusolentojen kohtaamispaikoiksi. Aikuisten kertomat tarinat, varoitukset ja pelottelut muokkautuivat lasten mielikuvituksessa hyvin konkreettisiksi ja fyysisiksi. Tuttu koti ei tuntunutkaan enää kovin tutulta, kun pimeänä talvi-iltana kuuli toistan hurjempia tarinoita. Osa tarinoista oli tarkoitettu viihdykkeeksi puhdetöitä tehtäessä aikuiselta aikuiselle, ja osa tarinoista puolestaan oli tarkoitettu nimenomaan pelotukseksi ja sitä kautta varoitukseksi aikuiselta lapselle.

Tutkielmani perustuu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) arkiston perinteen ja nykykulttuurin kokoelmista löytyvään lastenpelotuskortistoon. Aineistoni on koottu yliluonnollisten olentojen kokonaisuudesta, joka on edellä mainitun lastenpelotuskortiston suurin osio.² Lasten varoittaminen erilaisista vaaroista uskomusolentoja käyttäen, mutta myös huvipelottelu, oli lastenkasvatuksessa tavanomaista toimintaa aina 1950-luvulle saakka.³ Niin pelottelut kuin myös erilaiset uskomustarinat muokkasivat lasten kokemusta tilasta ja paikasta. Tämä tilan ja paikan muokkautuminen muistelijoitten kokemuskertomuksissa on pro graduni keskiössä.

1.1 Tutkielman lähtökohdat

Tutkielmani lähtökohtana on oma innostus uskomusolentoihin ja tarinat niiden kohtaamisesta. Alkuidea juontuu mielenkiinnostani tutkia mörköjä. Alkujaan mörkö on ollut olento, jota on käytetty hyvin paljon osana kasvatusta. Hahmona mörkö ei kuitenkaan kuulu suomalaiseen uskomusperinteeseen, eikä sitä löydy olennoista, joihin aikuisväestö on itsekkin saattanut vielä uskoa 1800-luvulla. Mörkö on fiktihahmo, jonka mytologinen merkitys ja todellisuus on joko hämärtynyt tai sitä ei ole.⁴ Möröstä on muodostunut eräänlainen yleiskielinen nimitys kaikelle

¹ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

² Lastenpelotteluarkisto, 1999.

³ Hedemäki, 1985, 3.

⁴ Tommola, 1955, 6.

pelottavalle. Siitä on tullut käsitteenä hyvin laaja ja monimutkainen. Lähes kaikki lastenpelotuskortistoon arkistoidut tiedot yliluonnollisista olennoista voidaan tulkita jollain tavalla möröksi. Selviä ei-mörköjä ovat näkki, vainajat ja paholainen, mutta osa möröiksi nimitetyistä olennoista voidaan luokitella möröksi, mutta myös näkiksi, vainajaksi tai paholaiseksi. Lastenpelottelujen yliluonnollisten olentojen ryhmää voi näin ollen luonnehtia hyvin sekalaiseksi, mutta myös sekavaksi joukoksi olentoja, jota ei voi kunnolla rajata. Tämän rajausongelman takia lähdin kartoittamaan yksittäisen olennon sijaan pienfolklorea yliluonnollisilla olennoilla pelottelusta ja minkälaisia lyhyitä tarinoita olentojen kohtaamisesta on pelotteluaineistossa kerrottu.

SKS:n arkiston lastenpelotuskortisto on koottu hyvin erilaisista lähtökohdista käsin sekä hyvin erilaisiin tarkoituksiin. Tämä näkyy informanttien antamista vastauksista. Suurimmaksi osaksi arkistoaineisto koostuu lyhyistä selvityksistä ja listauksista, miten ja minkälaisin olennoin lapsia on peloteltu 1800-luvulla. Nämä selvitykset ovat monelta osin tuloksia Sanakirjasäätiön *Sanastaja*-lehden kyselyihin.⁵ Osa lastenpelotuskortiston aineistosta on puolestaan koottu erilaisten haastattelujen tuloksina sekä muutamasta keruukirjoituksesta. Haastatteluihin ja keruukirjoituksiin perustuvissa arkistoaineiston korteissa on kerrottu hyvinkin yksityiskohtaisesti, miten juuri kertojaa itseään on peloteltu. Kertomuksista nousee esille muun muassa miltä pelottelu on kertojasta lapsena tuntunut sekä minkälaiseksi kertoja on kodin sekä lähialueen kokenut pelottelun jälkeen. Tarkastellessani mörköön liittyviä kertomuksia mielenkiintoni heräsi näitä kokemuskertomuksia ja niitä narratiiveja kohtaan, mitä haastateltavat kertovat omasta lapsuudestaan sekä maisemasta, joka oli tuttu ja turvallinen, mutta jota uskomustarinat ja kummitusjutut sekä erilaiset pelottelut muuttivat aivan päinvastaisiksi.

1.2 Tutkielman tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tutkielmani tavoitteena on kerronnantutkimuksen kautta tuoda esille kokemuksia, joita muistelijat ovat lapsuudessaan kokeneet. Tarkastelen pro gradu -tutkielmassani 1800-luvun lapsuuden maiseman muuntumista pelottavaksi, ja jopa myyttiseksi, aikuisten kertomien pelottavien kertomusten ja opettavaisena pidetyn pelottelun kautta muistelijoiden kokemuskertomuksissa. Tavoitteenani on analysoida tilaa, jota lähtökohtaisesti on yleisen käsityksen mukaan pidetty turvallisena, mutta joka ei sitä loppujen lopuksi kokemuksellisesti olekaan. Peilaan kokemuksia omaan lapsuuteeni ja tähän päivään. Rakennan sillan itseni ja

⁵ Sanastaja nro 20/1934, 5.

1920-luvun välille luomalla fiktion kautta kohtaamispaikan sata vuotta sitten haastateltujen kanssa fiktiivisessä 1800-luvun asuinympäristössä. Haluan tällä tuoda esille sen tosiseikan, että vuosisadassa kokemusmaailma ei välttämättä ole muuttunut niin erilaiseksi kuin voisi kuvitella.

Analysoin kokemuskertomuksia kolmen tutkimuskysymyksen kautta:

1. Miten kertoja muistelee eri paikkojen ja tilojen muuntumista pelottavaksi?
2. Mikä muuttaa maiseman/paikan/tilan myyttiseksi?
3. Millaisen kuvan sata vuotta vanhat kokemuskertomukset muodostavat minulle kodin ja lähipiirin pelottavuudesta?

Ensimmäinen ja toinen kysymys pohtii muistelijoiden omia narratiiveja. Niissä pureudutaan muistelijan käyttämiin sanoihin. Analysoin tämän kysymyksen kautta muiston sisällöllistä ainesta: Miksi tila muuntuu pelottavaksi/myyttiseksi? Mikä on se laukaiseva tekijä?

Kolmannen kysymyksen kautta peilaan 150 vuotta vanhoja kokemuksia omiin kokemuksiini. Mikä on muuttunut? Mikä on pysynyt samana? Voinko tavoittaa 2020-luvulta käsin yhteyttä omasta lapsuudestani 1980-luvulta muistelijoiden kokemuksiin 1800-luvulle? Voinko ymmärtää heidän kokemuksiaan?

1.3 Tutkielman eteneminen

Tutkielmani etenee hyvin perinteisen pro gradu -tutkielman mukaisesti. Se rakentuu viidestä pääluvusta. Johdanto-luvussa esittelen tutkielmani aiheen, lähtökohdat, tavoitteet ja tutkimuskysymykset sekä keskeisen tutkimuskirjallisuuden. Lisäksi Johdanto-luvun lopussa esittelen aineistoni kontekstina 1800-luvun elämänmallia, lapsuutta ja lastenkasvatusta.

Toinen pääluku esittelee tutkielmassani käytettävää teoriaa ja tutkimusmenetelmiä.

Tutkielmani teoria nojaa kerronnan- ja maisemantutkimukseen. Tutkielmani metodit liittyvät paikan ja maiseman tutkimukseen, topobiografian ja ympäristömytologian kautta. Lisäksi fiktio on yksi käyttämäistäni metodeista, jota avaamini lisää alaluvussa 2.2.3.

Kolmannen pääluvun keskiössä on aineisto. Kolmannen luvun ensimmäisessä alaluvussa 3.1 esittelen yleisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston perinteen ja nykykulttuurin kokoelmista löytyvän lastenpelotuskortiston, sen monimuotoisen keräyshistorian, haastattelut, haastattelijat sekä erilaiset keruut. Tässä luvussa tuon esille tutkielmaani varten kokoamani

aineiston edellä mainitusta arkistoaineistosta ja siihen liittyvät tutkimuseettiset kysymykset sekä pohdinnat omasta positioistani suhteessa tutkielmaani, aineistoon, aikaan sekä fiktion valikoitumisesta osaksi tutkielmaani.

Neljännessä pääluvussa lähden fiktiivisesti rakentamalleni kohtaamispaikkaan ja tapaan haastatteluja ja keruukertomuksia kirjoittaneita henkilöitä. Tarkastelen ja analysoin luomassani fiktiivisessä tilassa arkistoaineistosta koottuja kokemuskertomuksia.

Loppupäätelmät-luvussa, nivon kokemuskertomusten ja fiktiivisten kohtaamisten tulokset yhteen. Luon yhteenvedon omaisen katsauksen muistoihin ja niistä löytämiini tulkintoihin. Samaisessa luvussa pohdin myös, mitä muuta SKS:n lastenpelotuskortisto voisi tarjota tutkittavaksi ja tarkasteltavaksi.

1.4 Tutkielmani keskeinen tutkimuskirjallisuus

Tutkimuskirjallisuuteni koostuu sekä maiseman ja paikan kokemiseen liittyvästä tutkimuksesta, että uskomusolentoja käsittelevistä teoksista. Tutkimukset luovat pohjaa fiktiiviselle kertomukselleni ja analyysini tutkimuskenttään. Teokset erilaisista uskomusolennoista ja niiden tuntemus toimivat portteina siihen myyttiseen ympäristöön, joita kokemuskertomuksissa koetaan.

Marjut Huuskosen väitöskirja *Stuorra-Jovnnan ladut – Tenonsaamelaisten ympäristökertomusten maailmat* (2004) on pro gradu -tutkielmani keskeisin tutkimus. Huuskonen tarkastelee kertomuksia, joiden keskiössä on ihmisen ja luonnon vuorovaikutus ja tarinoiden implisiittisesti, ja toisinaan myös eksplisiittisesti, esiin tuleva ympäristökokemus. Huuskosen tutkimuksen tarinat eivät ole mitä tahansa luontokuvauksia vaan tarinoita, jotka kertovat ihmeellisestä Stuorra-Jovnnasta eli Iso-Jounista, josta Tenonlaakson kylissä kerrottiin vielä 1900-luvun loppupuolelle saakka. Stuorra-Jovvna Jomppanen (1794–1874) oli todellinen henkilö, jota kyläyhteisössä arvostettiin suurena kertojana ja joka toimi omien kertomustensa päähenkilönä. Kertomuksista tuli lopulta elävää tarinointia, vielä sadan vuoden jälkeenkin, joiden päähenkilönä toimi kyseinen Stuorra-Jovvna ja jotka kertoivat Talvadaksen ja Nuvvuksen alueen elämäntavasta, historiasta ja ympäristökokemuksista.⁶ Huuskosen käyttämät tutkimusmenetelmät ovat suorassa suhteessa pro gradu -tutkielmassani käyttämiini menetelmiin.

⁶ Huuskonen, 2004, 22-23, 166. 246.

Pasi Engesin väitöskirja *Minä melkein uskon – Yliluonnollinen ja sen kohtaaminen tenonsaamelaisessa uskomusperinteessä* (2012) tuo esille myyttisen maiseman kokemisen. Engesin tutkimuksen tarkoitus on löytää vastaus ajatukseen minkälaisessa vuorovaikutuksessa eli millä tavalla toimii yhdessä yksilöllä oleva usko ja maailmankuva sekä yhteisön sisällä suullisesti välittyvä folklore eli uskomusperinne. Tutkimuksessa tarkastellaan näin yksilön, yhteisön ja tradition yhteistyötä.⁷

Tutkimuksensa tuloksina Enges esittää, että saamelaisessa uskomusperinteessä yleisesti tunnetut uskomusolennot ovat sopeutuneet tenolaiseen luonnonympäristöön ja kulttuuriin. Tutkimuksen päätavoitteena Engesillä oli tuoda esille kansanuskon suhde uskomusperinteeseen.⁸ Engesin tutkimuksen avulla saan käsityksen siitä todellisuudesta mitä tarkoittaa uskomustarinat sekä kollektiivitradition eteenpäin vieminen, joita myös lastenpelottelut omalla tavallaan ovat. Engesin väitöskirja luo pohjaa ymmärtää suullisen perinteen vaikutusta kokemuskertomuksiin.

Pirjo Korkiakankaan etnologinen tutkimus *Muistoista rakentuva lapsuus – Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa* (1996) tarkastelee omaelämäkerrallista kerrontaa. Hän tarkastelee miten ja millaisista elementeistä muistoja rakennetaan sekä miten omat muistot ovat mukana erilaisten lapsuuteen liittyvien käsitysten tuottamisessa.⁹ Tutkimuksessa tutkitaan lapsuus muistoja, keskittyen lapsuuteen 1800- ja 1900-luvuilla keskeisesti liittyvien teemojen – työnteon ja leikkimisen – kautta.

Jotta saan fiktiivisen tarinani toimimaan osana tutkielmaani, antaa Korkiakankaan tutkimus ajatuksia siihen, miten 1800-luvulla lapsuuttaan eläneet ovat kokeneet omaa lapsuuttaan ja elämäänsä. Hänen tutkimuksessaan esille tulleet muistot mahdollistavat minulle keskustelun vuosisata sitten eläneiden ihmisten kanssa. Osa fiktiössani käyttämät puheenvuorot ja vuorovaikutus ovat lainaa kyseessä olevan tutkimuksen haastatteluista ja arkistoaineistoista saamista muistoista. Muistojaan kertoneet henkilöt ovat eri ihmisiä kuin minun tutkielmassani esiintyvät ihmiset. Korkiakankaan tutkimuksen mukaan kulttuuriset lapsuuskokemukset 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa ovat kuitenkin pääpiirteittäin hyvin samankaltaisia kautta Suomen.¹⁰

⁷ Enges, 2012, 15-16.

⁸ Enges, 2012, 264, 268–269.

⁹ Korkiakangas, 1996, 25

¹⁰ Korkiakangas, 1996, 327.

Martti Haavion teos *Suomalaiset kodinhaltijat* (1942) on tutkimus kodinhaltioista, joka on kerätty ”romanttisilta Karjalan mailta” Laatokan pohjoispuolelta, Salmista, Suojärveltä ja Suistamolta. Tietoja Haavio on saanut myös Viron Inkerin alueelle kohdistetuilta haastattelumatkoiltaan. Kalevalan riemuvuoden kansanrunouden suurkeräys vuonna 1935 vaikutti Haavion kodinhaltia-tutkimukseen merkittävästi.¹¹ Haavion tutkimus on hyvin monimuotoinen selvitys erilaisten haltioiden, kuten kodin-, riihen- ja karjasuojien haltioiden toimista sekä lepyttämismemoraateista.

Birgitta Tommola on tutkinut teoksessaan *Yliluonnolliset olennot lastenpelotuksina* (1955) erilaisia yliluonnollisia olentoja lastenpelotuksina ja kasvatuskeinoina. Hän jakaa kirjassaan uskomusolennot kansanuskomuksiin kuuluviin olentoihin, luonnonolentoihin, vainaja- ja kummitusolentoihin, paholaiseen, epämääräisiin kummittelijoihin sekä määrättyyn paikkaan, aikaan tai tehtävään liittyviin olentoihin.¹² Hän käy teoksessaan läpi luettelon omaisesti samaa arkistoaineistoa, johon oma pro gradu –tutkielmani perustuu. Lisäksi Tommola tuo esille eri olioiden eurooppalaisia sukulaisia sekä lastenpelottelun psykologiaa ja pelottelun syitä.

Kaarina Kosken väitöskirja *Kuoleman voimat – kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä* (2011) on hyvin perusteellinen selvitys kirkonväestä. Hän tarkastelee kirkonväestä kerrottuja uskomustarinoita, ohjeita kirkonväen kohtaamiseen sekä kirkonväkeen liittyviä rituaaleja.¹³ Näiden kertomusten kautta Koski analysoi kirkonväkeä käsitteenä sekä mielikuvina. Kokoamissani kokemuskertomuksissa, jotka käsittelevät nimenomaisesti riittä, pohtivat nimenomaan kirkonväkeä eli manalaisia.

1.5 Aineiston konteksti

SKS:n arkiston lastenpelotuskortistosta löytyneen tiedon mukaan lasta on lähdetty pelottelemaan heti, kun tämä on oppinut kävelemään: ”ne [vanhemmat] pelotteliit lapsii kaikkialla, jo ihan pienelle lapselle kun se vaan alkoi kävellä niin, että tuuppais ulos, niin, sille sanottiin heti, että ’Älä mäne mörkö tulloo.’”¹⁴ Abel Kukkosen saama tieto Kuopiosta puolestaan mainitsee, että ”yleinen pelko oli lapsilla mörkö Ukosta – tämä pelko kasvoi lapsissa aina 10 vuotisen ikään asti.”¹⁵ Näihin tiedoksiantoihin viitaten, laskien kertojista annetut ikätiedot, vähentäen ne arkistokorteissa mainituista keräys- tai haastatteluvuosista,

¹¹ Haavio, 1942, 7.

¹² Tommola, 1955, sisällysluettelo.

¹³ Koski, 2011, 12.

¹⁴ Säkijärvi, Rokkola. Ulla Mannonen 9358 a. 1938. – H. Suni, 82 v.

¹⁵ Kuopio. Abel Kukkonen 388. 1938.

saan rajattua tutkielmassani käyttämieni kokemukertomusten ajallisen kontekstin vuosien 1850-1900 välille.

1.5.1 1800-luvun henkinen tila

Suomi oli autonomian alussa vahvasti sääty-yhteiskunta. Lisäksi Suomessa oli vielä säätyedustuksen ulkopuolinen ryhmä, joka koostui vuokraviljelijöistä, lampuodeista, ja torppareista sekä palkollisväestöstä, itsellisistä ja loisväestöstä. Lapset kuuluivat pääsääntöisesti oman säätynsä mukaiseen ryhmään. Säätyjen ulkopuolisia lapsia kutsuttiin huollettaviksi lapsiksi, jotka pitivät sisällään kasvatti- ja äpärälapset. Suomi oli aidosti säätyjakoinen aina 1800-luvun loppuun saakka.¹⁶ Kortistotietoja tulkitsemalla, tulin siihen tulokseen, että kaikki kertojat ovat kuuluneet lapsuudessaan joko talonpoikaissäätyyn tai säätyedustuksen ulkopuoliseen ryhmään eli torppareihin tai vuokraviljelijöihin.

Varsinkin säätyjen alimmissa kerroksissa, kristillinen moraalit vaikuttivat voimakkaasti. 1800-luvulla perinteisen luterilaisen kristillisyyden rinnalle alkoi nousta herätysliikkeitä, joka oli laaja yleiseurooppalainen ilmiö. Romantiikan aatevirtaus väritti herätysliikkeiden ajatusmaailmaa, josta se sai ihanteeksi kansan luonnollisen, yksinkertaisen elämäntavan.¹⁷ Ihanteena ollut yksinkertainen elämäntapa alisti ylistämällä kansan alimpia kerroksia pysymään omassa vaatimattomassa elämässään.

Herätyskristillisyyden lisäksi 1800-luvun henkistä tilaa väritti suomalainen kansallishenki. Tällä tarkoitettiin sitä maailmankatsomusta ja ajattelutapaa, jota muun muassa J.V. Snellman pyrki juurruttamaan Suomen kansaan. Kansallishengen taustalla vaikutti G.W.F. Hegelin filosofia, jonka ydinajatuksena oli, että kehittyäkseen kansana ja yhteiskuntana, yksilöiden piti ymmärtää, kuinka heidän ”pyhä velvollisuutensa” oli työteliäisyyden, kestävyuden ja uhrautuvaisuuden kautta toimia kansakuntaa ja synnyinmaata kohtaan. Kansallis-kristillisen tulkintansa takia kansallishenki oli Suomessa kuitenkin paljon enemmän kuin pelkkä akateeminen aate. Sen merkitys jätti leimansa suomalaiseen kulttuuriperintöön ja ajatusmaailmaan aina 1900-luvun alkuvuosikymmeniin, vaikka hegeliläisyys itsessään hiipui 1800-luvun lopulla.¹⁸

¹⁶ Kuisma, 2007, 23, 29; Rasila, 2003, 451–452.

¹⁷ Murtorinne, 2002, 290–291.

¹⁸ Jalava, 2002, 300, 303, 305.

Kaikesta kristillisyydestä ja kansallishenkisyydestä huolimatta kansan syvissä riveissä vaikutti vielä 1800-luvulla vanha kansanusko. Kristinuskon tulon jälkeen pakanallisena pidetty kansanusko pyrittiin niin idässä kuin lännessä kitkemään pois erilaisin keinoin.

Uskomusperinne ja kansanusko eivät kuitenkaan hävinneet, vaan aikojen saatossa se muovautui ja yhdistyi, jollei kokonaan niin ainakin osittain, kristillisiin tapoihin.¹⁹

1.5.2 Lastenkasvatusta 1800-luvulla

1800-luvulla lastenkasvatus oli autoritääristä ja vanhempien valtaa korostavaa. Veikko Ruoppilan kirja ”Kansa lastensa kasvattajana” (1954) on kirjoitettu käyttäen aineistona vuonna 1938 tehdyn Sanakirjasäätiön tekemän keräyksen vastauksia. Takakannen kuvauksessa huomautetaan, kuinka Ruoppilan kirja voisi toimia vielä 1950-luvulla hyvänä kasvatusoppaana, mutta myös kuinka kirjan kuvaamat kasvatusmenetelmät ovat ”monelle lukijalle - - varmaan tuttuja välähdyksiä omasta lapsuudesta.”²⁰ Kirjan kirjoittamisen aikoihin kirjan kuvaamat menetelmät ovat olleet siis vielä elävää ja olemassa olevaa perinnettä. Yleisesti ottaen Snellmanin ajaman hegeliläisen ajatuksen mukaisesti 1800-luvulla, aina 1950-luvulle saakka, lapsesta haluttiin kasvattaa ahkera, Jumalaan luottava sekä yhteisön tavat ja normit ymmärtävä ja yhteisölleen kuuliainen aikuinen.

Lapsen kasvatus yleisellä tasolla perustui 1800-luvulla hyvin pitkälti fyysiseen kurittamiseen ja pelotteluun.²¹ Yleisesti ”on kuviteltu saavutettavan kasvatuksellisessa mielessä myönteisiä tuloksia,” jos vanhempi yllättäen käy väkivaltaisesti lapsen kimppuun tai tahallisesti hännää, kiusaa ja pelottelee lasta.²² Lasten pelottelu kiusaamisen tai hännäämisen kautta olivat siis osa lastenkasvatusta mutta myös aikuisten huvia. Aikuiset saattoivat tahallaan ilkeillä lapselle, teettää tällä turhia töitä, pitää pilkkana tai esittää tekaistuja selityksiä lapsen kysymyksiin. Lähtökohtaisesti lapsen tuli kestää kiusa ja pilkka sekä pelottelu suuttumatta ja itkemättä. Tämänkaltaisen toiminnan tarkoituksena oli kitkeä lapsesta tietynlainen naiivius ja hempeily pois.²³

Lasten pelottelu on koskenut lähes kaikkia elämän osa-alueita. Lapsia on peloteltu erilaisilla ihmisillä, ammattiryhmillä, eläimillä, toiminnoilla ja olennoilla. Papilla, kasakalla, ryssällä tai poliisilla pelottelu oli hyvin normaali tapa saada lapsi tottelemaan. Myös erilaisilla eläimillä,

¹⁹ Siikala, 2019, 82, 375, 378; Kärkkäinen, 2008, 179.

²⁰ Ruoppila, 1954, takakansi.

²¹ Hedemäki, 1985, 3–4.

²² Ruoppila, 1954, 114.

²³ Virtanen, 1990, 73–74.

kuten sudella, karhulla tai iilimadolla on esimerkiksi pyritty pitämään lapsi omassa kotipihassa. Myös erilaiset rangaistukset, kuten hirttäminen, sarvien kasvaminen päähän tai kuohiminen, erityisesti pienille pojille, ovat olleet lastenpelottelussa aktiivisesti käytössä.²⁴

Yleisin tapa pelotella lasta on ollut pelottelu ylikuonnollisilla olennoilla.²⁵ Tästä ryhmästä lähes puolet ovat olleet kansanuskoon kuuluvia olentoja, joihin vanhemmat itsekin ovat saattaneet uskoa, ainakin joltain osin, kuten paholainen, metsän- ja kodinhaltia, maahinen sekä hiidenväki. Toinen puoli tästä ryhmästä sisälsi puolestaan fiktiivahmoja, joiden olemassaoloon ei uskottu, ainakaan kovin tietoisesti, kuten mörkö.²⁶

1.5.3 Lapsuus 1800-luvulla

1800-luvulla elämä, varsinkin maaseudulla, oli lähes yksinomaan pelkästään työntekoa joka päiväsen elannon hankkimiseksi. Työ oli elämän sisältö ja se hallitsi ihmisen elämää. Lähtökohtaisesti ihmisten kuului tulla toimeen omavaraisesti. Maatalous oli fyysisesti vaativaa ja kuluttavaa. Ihmisen arvo määräytyi hyvin pitkälti sen mukaan, kuinka hyvin ja kuinka ahkerasti ja tunnollisesti hän työnsä teki. Ihmisen kuului tehdä töitä itselleen, mutta jatkuvasti ymmärtäen työskentelevänsä lähtökohtaisesti yhteisön parhaaksi ja Jumalan kunniaksi.²⁷

Työteko aloitettiin jo varhain lapsuudessa. Työn avulla lapsi osallistettiin perheen toimeentuloon ja jaettiin yhteisön arvoja. Töiden kautta lapsi koulutettiin yhteiskunnallisesti kunnolliseksi ja taitavaksi kansalaiseksi. Kymmenen vuoden iässä lapselta alettiin vaatia vakavaa ja vastuunalaista työntekoa. Lasten työ, ja tämän kautta myös leikit, olivat sukupuolitettuja, samalla tavalla kuin aikuisten. Rippikouluikäisenä lapsi, esikoispoikaa lukuun ottamatta, lähtivät kotoa töihin piioiksi tai rengeiksi.²⁸

Leikkiminen oli työn ja huolien uuvuttamassa arjessa sallittua ja sitä pidettiin tärkeänä osana lapsuutta. Leikin kuului olla kuitenkin hillittyä eikä saanut riehua. Ajatus siitä, että lapset saivat näkyä, mutta ei kuulua, vaikuttivat myös leikkien luonteeseen. Alle kymmenen vuoden ikäisten lasten leikkeihin ujutettiin usein työntekoon liittyviä elementtejä.²⁹

²⁴ Lastenpelotteluarkisto, 1999.

²⁵ Lastenpelotteluarkisto, 1999.

²⁶ Tommola, 1955, 31.

²⁷ Häkkinen, 2007, 189.

²⁸ Häkkinen, 2007, 190.

²⁹ Häkkinen, 2007, 190.

2 Teoria ja tutkimusmenetelmät

Pimiällä on peloitettu aina lapsia. Muistan omasta lapsuudestani, kuinka pelkäsin pimeätä, koska olin niin peloitettu sillä. En uskaltanut mennä yksin ulos ensinkään pimiällä. Isä veikin lyhdyn kanssa ulos tarpeen vaatiessa.³⁰

2.1 Teoreettinen viitekehys

2.1.1 Kerronnantutkimus ja maisemamaantiede

Tutkielmani teoreettinen viitekehys nojaa folkloristikassa hyvin ominaiseen kerronnantutkimukseen, mutta myös maisemamaantieteeseen. Olennainen osa tutkielmani aineistosta koskee ihmisen kokemusta ympäristöstään ja siitä esiin nousevaa kerrontaa. Ympäristöllä ja maisemalla on hyvin syvä vaikutus ihmisiin, ja ne jättävät mieliimme erilaisia jälkiä.³¹ Näistä jäljistä muodostuu kokemusmaailma, joka tulee esille kokemukertomuksissa.

Kerronnan tutkimuksen katsotaan alkaneen vuonna 1835 Jacob Grimmin tutkimuksista, joissa hän tarkasteli toisistaan erillisiin lajeihin erittelemiään kertomuslajeja: satuja, tarinoita ja myyttejä sekä määritteli niille omat sisältö-, rakenne- ja tyylipiirteet. Tämänkaltaista kerronnantutkimusta tehtiin aina seuraavan vuosisadan alkuun saakka.³² 1900-luvun aikana kerronnantutkimus muuntui yksittäisten kertomusten ja kertomuslajien tutkimuksesta erilaisten vaiheiden kautta kertomusprosessien ja vuorovaikutuksien tutkimukseen. Nykypäivän kerronnantutkimuksen kohteita ovat käytetty kieli sekä kuinka kerrottu kertomus rakentuu kielellisesti, minkälaisia keinoja on käytetty ilmaistaessa asioita, mitä viestejä kertomus välittää ja mikä on sen asema yleisessä diskurssissa.³³

Kerronnantutkimuksen kautta on todettu, että kertomusten avulla voidaan palauttaa asioita mieleen, tehdä yhteenvetoja ja tulkintoja erilaisista elämänvaiheista, tapahtumasarjoista tai arjen rutiineista. Sillä voi käsitellä pysyviksi koettuja menneisyyden olosuhteita ja tapoja sekä käsitellä asioiden ja ihmisten ominaispiirteitä. Lisäksi kertomuksella voi esitellä esimerkkitapauksia ja perustella omia mielipiteitä tai yleistyksiä. Niin fiktiivisten kuin

³⁰ Iisalmi. Anni Mykrä 784. 1938.

³¹ Ruotsala, 2013, 190.

³² Kaivola-Bregenhøj 1988, 7-8

³³ Koski 2007, 2, 13; Ukkonen 2000, 106

todellistenkin kertomusten keskeisenä ideana on ihmisten toimien ja tekojen arviointi sekä hyväksyttävien käyttäytymismallien osoittaminen.³⁴

Varhaisin maisemaan liitetty tutkimus on puolestaan vuodelta 1936, Åke Campbellin teos *Kulturlanskapet*, missä hän luokittelee maiseman eri tyyppeihin ja ihmisen vaikutusta luonnonmaisemaan. Campbellin ydinajatus oli, että ihminen muokkaamalla maisemaa todentaa samalla kulttuurisia, ekonomisia ja poliittisia ideoitaan. Maisemamaantieteen keskiössä ovat maisema, tila ja paikka mentaalisenä, moniaistisena todellisuutena, ei pelkästään visuaalisena kokemuksena. Kyseisessä tutkimusintressissä tarkastellaan kokijan subjektiivista ja kokonaisvaltaista ympäristökokemusta.³⁵

Maisemamaantieteen pioneerina on pidetty Yi-Fu Tuania, joka omista tutkimuksissaan on tullut siihen lopputulokseen, että ihmisellä on tarve antaa merkityksiä maailmalle ja sitoa nämä merkitykset johonkin paikkaan. Maisemamaantieteen avulla tarkastelen lastenpelottelusta kerrottuja kertomuksia, erilaisia kokemuksia, vaikutelmia, arvoja ja uskomuksia sekä miten subjektiivinen muisto vaikuttaa tilaan ja paikkaan. Esteettiseen traditioon sitoutuneena suuntauksena, maisemamaantiede tuo esille myös kertojan tilakokemuksesta nousevan sielullisen tilan. Maisemamaantietoa on kritisoitu muun muassa historiattomuudesta.³⁶ Mielestäni kuitenkin, tutkittaessa muistojen kautta maisemaa ja siitä kerrottavia henkilökohtaisia kokemuksia, välittyy tutkijalle tietoa myös itse konkreettisesta paikasta. Tämän kautta paikkaan liitetty kertomus pystyy tutkittaessa osoittamaan myös kokemushetkellä vallalla olleita laajempia sosiaalisia, historiallisia ja poliittisia todellisuuksia ja prosesseja sekä näin sitoa kertomuksen historian aikajanelle.³⁷

2.1.2 Keskeiset käsitteet

Kansanusko. Ennen kristinuskon tuloa nykyisen Suomen alueelle, täällä asuneet ihmiset ovat järjestäneet elämänsä ja arkensa erilaisten yliluonnollisten hahmojen, väkien ja rituaalien kautta sekä uskoneet erilaisten uskomusolentojen vaikuttavan omaan elämäänsä.³⁸

Kansanuskolla ja uskomusperinteellä oli oma arvonsa arjessa vielä 1800-luvulla, ja niin kuin Haavio tuo esille omassa kodinhaltioita koskevan tutkimuksensa esipuheessa, kuinka vielä

³⁴ Ukkonen, 2000, 30, 34, 117; Siikala 1984, 219.

³⁵ Huuskonen, 2004, 40-41.

³⁶ Huuskonen, 2004, 41.

³⁷ Ruotsala, 2013, 191-192.

³⁸ Harva, 1948, 2.

1900-luvun alussa, varsinkin maaseudulla, kansanusko ja uskomusperinteet elivät omaa aktiivista elämäänsä.³⁹

Kansanuskoon liittyy monenlaisia käsityksiä. Yleisesti sillä tarkoitetaan kansanomaista uskomuksiin nojaavaa maailmankuvaa. Useimmiten erilaiset uskomukset koskivat sanallistettuja ja sanattomia tietoja ja käytänteitä, kuten erilaisia käytösnormeja, mutta myös uskomusolentoja. Lisäksi käsite ”kansanusko” voidaan antaa myös ihmisten arjessa olleille mielikuville ja toiminnalle, joita ihmiset itse eivät välttämättä pitäneet kuitenkaan totena, mutta jotka koettiin arvokkaina ja kollektiivisesti luotettavina.⁴⁰ Käytän käsitettä *kansanusko* hyvin yleisellä tasolla perustuksena ja kiinnikkeenä 1800-luvun henkiseen kulttuuriin kertojien kokemuksissa lapsuuksiensa arjessa. En erittele kokemuskertomuksista sitä, minkälainen suhde kertojalla on käsitteeseen kansanusko.

Kokemuskertomus. Kokemuskertomus on tutkielmani keskeisin käsite. Sillä tarkoitetaan kertomusta tapahtumasta, jonka joko kertoja itse tai joku hänen lähipiiristään on kokenut. Kokemuskertomuksista näkyy vahvasti kertojan asenteet ja se kerrotaan yleensä minämuodossa. Näin ollen kertomuksessa korostuu oman minän aktiivinen toimijuus tai, kertomuksesta riippuen, sivustakatsojan ja tapahtuman havainnoijan tulkinta. Kokemuskertomuksen keskiössä on kertojan kokemus tapahtumasta ja halu jakaa se kuulijan kanssa. Lisäksi siihen liittyy voimakkaasti myös kertojan oma arviointi ja pohdinta kokemuksesta. Kokemuskertomusten ei tarvitse olla aina aivan kirjaimellisesti totta, ollakseen varteen otettavia kokemuskertomuksia, vaan niitä sävyttävät kertojan painotukset tai liioittelut.⁴¹

Kokemuskertomukset voivat olla lyhyitä, yhteen, ainutkertaiseen kokemukseen liittyviä kertomuksia, lyhyitä referointeja tapahtumasta tai välähdyksenomaisia muistikuvia. Ne voivat olla myös pitkiä, erilaisia tapahtumasarjoja tai elämänvaiheita sisältäviä moniepisodimaisia kertomuksia. Kokemuskertomus eroaa arkikertomuksesta kertojan tietoisessa kertomukseksi muuntamisessa.⁴²

Käsite *kokemuskertomus* sisältyy tutkielmassani nimenomaan käsitteparina kokemus ja kertomus. Se kuvaa erittäin hyvin sitä, mistä lastenpelotuskortiston aineistosta kumpuavista

³⁹ Haavio, 1942, 7.

⁴⁰ Koski, 2011, 15.

⁴¹ Ukkonen 2000, 23, 31, 41, 130, 208-209.

⁴² Ukkonen 2000, 39, 207.

kertomuksista on kyse eli nimenomaan muistelijan omista kokemuksista ja hänen halustaan kertoa asiasta. Näin ollen käytän näistä pienistä tarinoista käsitettä *kokemuskertomus*.

Myyttinen maisema/paikka/tila. Käsitteet myyttinen ja mytologia ovat folkloristiikassa lähtökohtaisesti omistettu koskemaan jumal- ja sankarikertomuksia sekä syntytarinoita.⁴³ Tiedostan, että lastenpelotuskortiston aineistosta löytyvät kokemuskertomukset eivät täytä folkloristiikassa yleisesti annetun ”myyttinen” ja ”mytologinen” määritelmän kriteereitä.

Helena Ruotsalan mukaan myyttinen maisema viittaa ympäristön ja maiseman alkuperään: miksi tästä paikasta on tullut se mikä se on.⁴⁴ Laajennan Ruotsalan käyttämää ”myyttinen maisema” koskemaan myös *paikkaa* ja *tilaa*. Käytän termiä *maisema* ympäristö-sanan kaltaisessa merkityksessä puhuttaessa laajasta alueesta. *Paikka*-termi pienentää maiseman avaruudellista tilaa. Termi *tila* puolestaan pienentää paikkaa, joka voi olla isompi tai pienempi osa yksittäistä paikkaa ja joka luo yhteyden kertoja, kokemuksen ja paikan välille.⁴⁵

Käytän tutkielmassani käsitettä *myyttinen maisema/paikka/tila* kuvaamaan sitä kokemusta, joita kertojat kokevat kohdatessaan erilaisia uskomusolentoja omassa arkisessa ympäristössään. Nämä kohtaamiset tekevät tutusta ympäristöstä poikkeavan. Käsitteenä *myyttinen maisema/paikka/tila* on tiiviisti sidoksissa käyttämäni ympäristömytologiseen metodiin.

Paikan henki. Käytän tutkielmassani käsitettä *paikan henki* kuvastamaan sitä tunnelmaa, jota ei välttämättä pystytä sanottamaan, mutta joka silti liitetään tilan, paikan tai maiseman luonnetta tarkastelemaan keskusteluun. Ajatus *paikan hengestä* voi tuoda keskustelijalle esimerkiksi kylmiä väreitä jostakin paikasta tai lämpimiä tunteita. Tällä käsitteellä voidaan tarkastella paikan luonnetta ja pyrkiä ymmärtämään sitä. Käsite *paikan henki* tuo esille myös huomioita yli ajan kulkeutuvista mahdollisista stereotyyppioista, jotka saattavat määrittää ja luonnehtia paikkaa.⁴⁶

Uskomusolento. Monet uskomusolennot ovat olleet aktiivisesti käytössä lasten tapakasvatuksessa vielä 1800-luvulla. Vanhemmat eivät useimmiten itse keksineet uusia pelotteluolentoja, vaan turvautuivat niihin olentoihin, joiden piirissä itse olivat kasvaneeet. Näitä olentoja olivat muun muassa paholainen, haltiat, kummitukset ja vainajat sekä näkit,

⁴³ Knuutila&Piela, 2014, 7.

⁴⁴ Ruotsala, 2013, 200.

⁴⁵ Huuskonen, 2004, 44.

⁴⁶ Huuskonen, 2004, 43.

hiidet, maahiset ja peikot.⁴⁷ Aikuisille nämä eivät olleet välttämättä enää 1800-luvulla aivan totta, eivätkä he olentoihin yksiselitteisesti uskoneet. Toisaalta uskomusolennot olivat vallalla olleen kansanuskon kautta ikään kuin todellisia myös aikuisväestölle:⁴⁸ Käytän käsitettä *uskomusolento* yleisnimikkeenä kaikille olioille, joilla lapsia peloteltiin.

2.2 Tutkimusmenetelmät

2.2.1 Topobiografia

Tutkielmani pääkohteena on eletyt lapsuuden paikat ja maisemat sekä miten pelottelu ja/tai aikuisten kertomat tarinat ovat muovanneet näitä paikkoja/tiloja. Tarkastelen kertomuksista tavallisia ja arkisia paikkoja, jotka lähtökohtaisesti koetaan turvallisiksi ja läheisiksi sekä tärkeiksi lapsuudenmaisemiksi. Spesifioin maisemamaantieteen tutkimuskehystä Pauli Tapani Karjalaisen kehittämän topobiografian avulla, mikä on ympäristön aistimisen kautta tapahtuvan muistelun analyysimenetelmä.⁴⁹

Karjalainen esittelee topobiografiaa artikkelissaan ”Topobiografisen paikan tulkinta” (2006). Topobiografian ytimessä on ajatus siitä, että muistot ajasta ja paikasta rakentavat ja muokkaavat minuutta kokemisen ja aistimisen kautta. Aika ja paikka jättävät meihin merkin, halusimmepa sitä tai emme, tiedostimme asian tai emme. Silti topobiografia ei pyri kartoittamaan täysin ja kokonaan elämän paikkoja, sillä sen kaltainen tehtävä on Karjalaisen mukaan mahdoton. Topobiografiassa ymmärretään myös se, että muisto paikasta on jokaiselle yksilöllinen eikä kukaan muistele samaa paikkaa yhteneväisesti toisen kanssa, vaan jokainen paikkamuisto on yksilöllinen. Topobiografisessa tutkimusmenetelmässä huomiota annetaan ruumiillisuudelle ja aistikokemuksille sekä kielelle. Karjalainen selventää, kuinka aistit ovat väylä maailmaan, kuinka ruumiimme kokee maailman aistien kautta, mutta kieli avaa merkitykset ja kokemukset.⁵⁰

2.2.2 Ympäristömytologia

Metodina ympäristömytologia on nuori ja vakiintumaton käsite. Sana tarkasti ympäristömytologiassa yhdistyy ympäristö ja myytit eli jotain minkä ymmärrämme, olevan oman rationaalisen maailmamme ulkopuolella ja joka ei noudata arkikokemuksemme

⁴⁷ Tommola, 1955, 7.

⁴⁸ Hedemäki, 1985, 6.

⁴⁹ Torvinen, 2011.

⁵⁰ Karjalainen, 2006, 87.

normaaleja kaavoja.⁵¹ Niin kuin edellä esitelty topobiografia antaa tilaa aistimuksille ja ruumiillisuudelle, myös ympäristömyyttinen tarkastelu antaa nimenomaan aistikokemuksille mahdollisuuden tulla tulkituiksi ja muistelluiksi.

Erilaiset tarinat ja pelottelut luovat tavallisen ja arkisen maiseman myyttiseksi tarinoista nousevien uskomusolentojen kautta. Folkloristi Pasi Enges kiteyttää artikkelissaan ”Myyttisiä maisemia ja uskomuksellisia ympäristöjä – Kansanuskontutkimuksen näkökulmia ympäristömytologiaan” (2014) ympäristömytologian ajatuksen ytimen mielestäni oivallisesti:

Ympäristö tarjoaa aiheita ja kiintopisteitä kertomuksille, ja kertomukset tuottavat ihmisen ympäristösuhdetta konstruoivia merkityksiä. - - Folkloristisen kansanuskon tutkimuksen näkökulmasta ympäristökertomuksista ne, joissa tuota suhdetta käsitellään yliluonnollisen, selittämättömän, mahdollisen ja mielikuvituksellisen kategorioitten kautta, ovat osa ympäristömytologiaa.⁵²

Kaikki aineistoista nousevat kokemuskertomukset, joiden alkulähteinä ovat toimineet erilaiset pelottelut tai aikuisten kertomat tarinat, ja joiden kautta oma läheinen koti ja ympäristö muuntuvat erilaisten uskomusolentojen täyttämiksi paikoiksi, ovat ympäristömytologiaa. Näissä tarinoissa yliluonnollinen tunkeutuu arkikokemukseen ja arkiseen tilaan, vaikka muistelijan pelottelijalla ei välttämättä ole ollut tarkoitus luoda myyttistä maisemaa. Muistelijan lapsuuden ajan mielikuvitus ja erilaiset pelotteet yhdessä muokkaavat ympäristöä ja sitä kautta muiston ajassa tapahtunutta toimintaa. Tämän metodin myötä kuljen sujuvasti näkyvän ja näkymättömän maiseman rajan toiselta puolelta toiselle.

2.2.3 Fiktio

Pyrin ymmärtämään ja peilaamaan omaan lapsuuteeni muistelijoiden kokemuksia, vaikka kyseessä ovat lähes sata, ja osittain myös yli sata, vuotta vanhat haastattelu- ja keruukertomukset. Pyrkimyksessäni aion käyttää apunani fiktiota luodakseni vuorovaikutussuhteen 150 vuotta sitten lapsuuttaan eläneisiin ihmisiin. Innoituksen fiktion käyttämiseen antoivat kolme biografista tutkimusta tehnyttä naista: Tyyni Tuulio, Natalie Zemon Davis ja varsinkin Amia Lieblich.

Tyyni Tuulio ja Natalie Zemon Davis kirjoittavat molemmat kirjoissaan pienet kerronnalliset keskustelut tutkimuskohteittensa kanssa. Heidän varsinainen tutkimuksensa kyseisistä

⁵¹ Enges, 2014, 90.

⁵² Enges, 2014, 102.

henkilöistä on kuitenkin toteutettu perinteisen biografisen tutkimuksen mukaisesti.

Kirjallisuudentutkija Tyyni Tuulio (1892-1991) on kirjoittanut teokseensa *Ehtooota* (1973) pienen kuvitteellisen puhelinhaastattelun aatelissukuun kuuluneen kirjailijan ja poliitikon Aleksandra Gripenbergin (1857–1913) kanssa. Puhelinkeskustelusta käy ilmi, kuinka Tuulio on kirjoittanut 14 vuotta aikaisemmin Aleksandra Gripenbergin elämäkerran *Aleksandra Gripenber kirjailija, taistelija, ihminen* (1959). Tuulion ajatus on keskustella paronitar⁵³ Gripenbergin kanssa naisasialiikkeen (kirjoitushetken) nykytilasta ja miten kyseiseen tilaan oli päädytty Gripenbergin kuoleman jälkeen. Puhelinkeskustelussa Gripenberg on osittain tyytyväinen kirjoitushetkellä vallinneeseen tilaan, mutta antoi myös kipakkaa palautetta siitä, kuinka esimerkiksi politiikassa mukana olevat naiset voivat olla naimisissa ja äitejä, mikä Gripenbergin aikaan oli täysin ennenkuulumatonta, jopa naisten mielestä.⁵⁴

Kanadalais-amerikkalainen varhaismodernin ajan historioitsija Natalie Zemon Davis (1928-) keskustelee kirjassaan *Women on the Margins – Three Seventeenth Century Lives* (1995) 1600-luvulla eläneiden nunna Marie de l’Incarnationin (1599-1672), liikenainen Glikl bas Judah Leibin (1646-1724) ja luonnontieteilijä Maria Sibylla Merianin (1647-1717) kanssa ajattomassa ja kuvitteellisessa tilassa. Naiset käyvät kiivasta keskustelua siitä, miksi heidät on laitettu samaan kirjaan keskenään, vaikka he eivät omista periaatteellisista syistään halua olla toistensa kanssa missään kanssakäymisessä. Davis selvittää naisille, kuinka hän halusi osoittaa nykyajassa eläville lukijoille, millaisia 1600-luvun naiset olivat, minkälaisia samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia naisten elämät olivat todellisuudessa. Kirjoittajana hän haluaa painottaa, että naiset eivät olleet, myöskään 1600-luvulla samankaltaista harmaata massaa, mitä he eivät ole tänäkään päivänä. Tutkijana Davis halusi tarkastella hyvin erilaisia elämiä eläneitä sekä erilaisista uskontokunnista olevia naisia. Mielikuvituksellinen keskustelu päättyy naisten hyväksyntään ja he antavat suostumuksensa esiintyä samojen kansien välissä.⁵⁵

Israelilainen psykologi ja kirjailija Amia Lieblichin (1939-) elämäkerrallinentutkimus *Conversations with Dvora – an Experimental Conversations of the First Modern Hebrew Woman Writer* (1997) on kokonaisuudessaan tehty kuvitteellisessa aika-avaruudessa kirjailija Dvora Baronin (1887-1956) kanssa käydyn keskustelun pohjalta. Lieblich kirjoittaa tutkimuksensa esipuheessa: ” - - nothing prevents our engaging in dialogue with someone is

⁵³ Tuulion käyttämä arvonimi Aleksandra Gripenbergistä.

⁵⁴ Tuulio, 1973, 169-178; Wikipedia, Tyyni Tuulio.

⁵⁵ Davis, 1995, 1-4.

absent, a person who has died or moved away. Our imaginations can break through the walls of time and death to win us this freedom.”⁵⁶ Dvora kuoli tutkimuksen kirjoittajan ollessa 17-vuotias eikä Lieblich koskaan tavannut häntä. Tehdäkseen tutkimuksen Dvora Baronista, hän luki kaikki Dvoran kirjat, kaikki mitä hänestä oli kirjoitettu siihen mennessä ja otti selvää kaikki ne tarinat, joita naisesta oli kerrottu ja tutustui näin henkilöön. Näiden tietojen avulla hän astui huoneeseen, missä Dvora makasi sairaavuoteellaan, paksut samettiset verhot vedettynä ikkunoiden eteen suojaamaan auringolta. Lieblich istuu vuoteen ääreen tuodulle penkille ja näin alkaa Lieblichin ja Baronin hiljainen keskustelu toistensa kanssa.⁵⁷

Pro gradu -tutkielmassani myös minä luon fiktion kautta ajattoman paikan, missä voin yhdessä muistelijoiden kanssa tarkastella ja tulkita heidän kokemuksiaan sekä peilata niitä omaan lapsuuteeni. Luon kuvitteellisen tilan, käyttäen apunani 1800-luvun ympäristöistä ja asumuksista tehtyjä tutkimuksia. Rakennan hajanaisista sekä irrallisista muistoista ja kokemuskertomuksista yhtenäisen keskustelun, missä kohtaavat eri aikakausina ja eri paikkakunnilla eläneet henkilöt.

Lähtökohtana fiktiivisissä keskusteluissa ovat SKS:n perinteen ja nykykulttuurin kokoelman arkistoaineistosta kootut muistot ja kokemuskertomukset. Koska minulla ei ole mahdollisuutta tutustua muistelijoihin niin laajasti, kuin esimerkiksi Lieblichillä oli suhteessa Baroniin, ja koska minun tutkimuskysymykseni suuntautuu nimenomaan tilaan ja sen muuttumisesta myyttiseksi eikä niinkään henkilöihin, tuon mukaan lisähenkilöitä, joiden oma muisto tai kokemuskertomus on hyvin suppea, mutta joka selvästi laajentaa ja syventää pääosassa olevan muistelijan kokemuskertomusta. Selvennän Tutkimusaineisto-luvussa, kuinka olen koonnut niin sanotut pääosassa olevat kokemuskertomukset ja mitkä muistot toimivat tukea-antavina muistoina.

Koen, Lieblichin tavoin, että tämänkaltaisen fiktiivisen tarinanmuodostuksen kautta pääsen lähemmäksi muistelijoihin. Tiedän, että akateemisessa tieteellisessä tutkielmassa fiktion käyttö on hyvin kyseenalaista ja sitä saatetaan pitää jopa epätieteellisenä tutkimusmenetelmänä. Toteutan tutkielmani käyttäen fiktiota, koska mielestäni se luo uusia mahdollisuuksia tulkintoihin ja läheisen suhteen jo edesmenneisiin muistelijoihin. Pohdin fiktion subjektiivisuutta ja omaa asemaani suhteessa tutkielmaani, tutkijapositiosta kertovassa alaluvussa 3.3.2.

⁵⁶ Lieblich, 1997, viii.

⁵⁷ Lieblich, 1997, 1.

3 Tutkimusaineisto

Manalaisista lapsille muisteltiin. Ja sanottiin, että näkki on veessä ja metsässä ovat karhu ja mörö. Lapsia niillä peloteltiin, etteivät liikkuneet kotoa.⁵⁸

3.1 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston perinteen ja nykykulttuurin kokoelman lastenpelotuskortisto, ylluonnolliset olennot

Lastenpelotteluun liittyvä SKS:n arkiston lastenpelotuskortisto perustuu 1800-luvun lopusta 1950-luvulle tehtyyn haastatteluaineistoon sekä Suomen Kirjallisuuden Seuran sekä Sanakirjasäätiön teettämiin erilaisiin keruisiin. Tietoja on tullut kaikista Suomen nykyisistä maakunnista sekä rajan taakse jääneestä Karjalasta. Suurin osa tiedoista on kirjattu arkistoon 1930-luvulla.

Osa lastenpelotteluarkistoaineiston tiedoista ovat tulleet 1920-luvulla perustetun Sanakirjasäätiön kyselyiden kautta. Sanan keruiden kenttätyön avuksi Sanakirjasäätiö perusti sanastontiedustelulehden *Sanastajan* vuonna 1927. *Sanastajan* kyselyissä tiedusteltiin erilaisia sanoja, mutta myös erilaisten sanojen käyttötapoja.⁵⁹

Martti Haavio oli tehnyt huomion, että Suomessa, toisin kuin Virossa, lastenpelottimien nimityksiä oli 1930-luvulle mennessä kerätty varsin vähän. Näin ollen hän pyysi *Sanastaja*-lehden lukijoilta (nro20 / 1934) lastenpelotteluihin liittyviä tietoja. Hän kirjoitti *Sanastaja*-lehden pyynnön, jotta edellä mainittu vähäinen lastenpelottimien nimeämismäärä voisi korjaantua. Hän kirjasi pieneen lehtiartikkeliinsa ylös viisi kysymystä, joiden myötä ihmiset vastauksia Haaviolle lähettäisivät: ” 1. Minkä nimisiä lastenpelottimia tunnette? 2. Minkälaisissa tilaisuuksissa niitä käytettiin? 3. Lastenpelottimien ulkomuoto? Minkälaisiksi ne on kuviteltu? 4. Asuinpaikka? Uunin päällä? Savutorvessa? Metsässä? Rukiissa? 5. Millaisilla sanoilla muuten peloitellaan lapsia?”⁶⁰ *Sanastaja*-lehden tulleet tiedot eivät ole niinkään kokemuksellisia kertomuksia vaan puhtaasti selvityksiä ja listauksia Haavion esittämiin kysymyksiin.⁶¹

⁵⁸ Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.

⁵⁹ Tervonen, 2017, Kotus-blogi.

⁶⁰ *Sanastaja* nro20 /1934.

⁶¹ *Sanastaja*-lehden tulleet vastaukset tunnistaa arkistotunnuksesta olevasta kirjainyhdisteestä SS.

Suomen Kirjallisuuden Seura järjesti Kalevalan satavuotisen historian kunniaksi Kalevalan Riemuvuoden kilpakeräyksen.⁶² Tämä toteutettiin vuosina 1935–1936.⁶³ Kilpakeruun tarkoituksena oli saada tallennetuksi henkistä perintöä, kansanrunoja ja tietoja, sekä muodostaa suomalaista muinaishistoriaa. Lisäksi SKS pelkäsi ”esi-isiemme perinteen” katoavan ja näin kilpakeruun avulla pyrki pelastamaan kansan muistista tätä perintöä. Jaana Suihkonen mainitseekin pro gradu -tutkielmassaan ”*Pelastaaksemme ’esi-isiemme henkisen perinnön viimeiset sirpaleet’ – Kalevalan Riemuvuoden 1935 kilpakeruu kansallisen perinnön ohjaajana*” (2017), kuinka kilpakeruuseen osallistumista pidettiin suoranaisena kansalaisvelvollisuutena.⁶⁴

Lisäksi SKS järjesti kyselyitä erilaisista aiheista, joita julkaistiin *Kansantieto*-lehdessä.⁶⁵ Kyselyitä tehtiin eri aiheista kuten enteet ja kuuleminen, sauna ja vanhat suomalaiset kylät. Tiedusteluja yliluonnollisista voimista ja olennoista löytyi kaikkiaan yhdeksästä eri lehdestä.⁶⁶ *Kansantieto*-lehden kyselyjä tehtiin vuosina 1936–1939 sekä 1961–1968.⁶⁷

Keruiden ja kyselyiden kautta tulleiden tietojen lisäksi arkistoaineistoa on kerryttänyt myös perinteiset haastatteluaineistot. Kenttätöitä harjoitti niin ammattitutkijat kuin innokkaat vapaaehtoiset. Esittelen tässä lyhyesti kolme aktiivisinta kenttätöntekijää, jotka ovat olleet keskeisessä roolissa lastenpelotteluun liittyvän kortiston kartuttajina.

Samuli Paulaharju (1875–1944) on hyvin tunnettu ja ahkera kansanperinteen kerääjä. Aina vuodesta 1900 alkaen, opettajatyönsä ohella, Paulaharju harjoitti kesäisin erilaisia kenttätöitä ja haastatteluretkiä. Hänen keräysmatkansa suuntautuivat ympäri Suomea.⁶⁸

Ulla Mannonen (1895–1958) oli aktiivinen kansanperinteen suurkerääjä. Hänellä ei ollut akateemista koulutusta kansanperinteeseen, vaan hän oli itseoppinut perinteen kerääjä. Hänen keräämiään aineistoja löytyy Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta yli 15 000 perinneyksikköä, mikä on suurimpia yksittäisen henkilön keräämiä aineistoja. Suurimmaksi osaksi Mannonen keräsi tietoja Karjalan Kannakselta.⁶⁹

⁶² Kalevalan Riemuvuoden kilpakeräykseen tulleet vastaukset tunnistaa arkistotunnuksessa olevasta kirjainyhdisteestä KRK.

⁶³ SKS:n keräykset ja kyselyt.

⁶⁴ Suihkonen, 2017, 24, 35.

⁶⁵ *Kansantieto*-lehden tulleet vastaukset tunnistaa arkistotunnuksessa olevasta kirjainyhdisteestä KT.

⁶⁶ *Kansantieto*-lehden keruuesite

⁶⁷ SKS:n keräykset ja kyselyt.

⁶⁸ Syrjö, 2006, kansallisbiografia

⁶⁹ Mikkola, 2010, kansallisbiografia

Lauri Vilho Pääkkönen (1865–1939) oli kansakoulunopettaja ja kirjailija. 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa hän oli aktiivinen muinaistieteellisten aineistojen kerääjä. Kansallismuseon kokoelmat kasvoivat noin 6000 kivikauden esineellä Pääkkösen retkien ansiosta. L.V. Pääkkönen oli myös kansanperinteen kerääjä. Hänen kokoamiaan tietoja on kirjattu ylös vuosisadan vaihteessa 1880-luvuilta 1900-luvun alkuun.⁷⁰ Hänelle ominainen tapa tuoda tiedot arkistolle, on ollut koota saamansa tiedot yhteen ja kirjata niihin mukaan perinnetietoutta.⁷¹

3.2 Tutkielman aineisto

Tarkastelin SKS:n arkiston lastenpelotuskortiston yliluonnollisilla olennoilla pelotteluosion. Niin kuin edellisessä luvussa kerroin, pelotteluaineisto on lähtökohtaisesti koottu hyvin moninaisista lähteistä. Hyvin moni arkistoaineiston tiedoista on Martti Haavion teettämään ja *Sanastaja* -lehdessä olleeseen kyselyyn tulleita vastauksia. Nämä vastaukset eivät ole kertomuksia, vaan lähinnä toteamuksia, kuten Armas Huokunan vastaus: ”Mörkö. Musta ja karvainen, pieni mies. Mörkö asui saunassa.”⁷² Toisaalta monissa kertomuksissa toteutui oma kokemus, mutta josta puuttui pohdinta omasta kokemuksesta ja tunteesta. Tästä johtuen kertomuksesta muodostui enemmän hyvin yleisluontoinen selvitys, jota ei voi sisällyttää kokemuskertomusten piiriin. Hyvänä esimerkkinä toimii Ulla Mannosen saama vastaus haastattelutilanteessa: ”Myö kun oltii lapsina, ja pakkasella jätettiin ovi auki, niin että harmaata huuraa tuli tuppaa, niin meille sanottii, ’Pankaa ovi kiinni hallava hevone tulloo tuppaa!’”⁷³

Kun lähdin kokoamaan aineistoa tutkielmaani ja tutustuttuani arkistoaineistoon, määrittelin kokemuskertomukselle seuraavat rajausperusteet:

1. Yksikön tai monikon ensimmäinen persoonamuoto
2. Verbi, josta voi päätellä, että kertoja itse on ollut tilanteessa, kuten ”kun olin pieni”⁷⁴ tai ”emme oikein uskaltaneet”⁷⁵
3. Maininta tilasta tai paikasta

⁷⁰ Wikipedia, Lauri W. Pääkkönen.

⁷¹ Parkano, Ahlainen, Siikainen, Noor- ja Pomarkku, Teuva ja Kauhajoki. L.V. Pääkkönen 817. 1937-38.

⁷² Tammela. SS Huokuna, Armas. 1934.

⁷³ Koivisto, Kurkela. Ulla Mannonen 7462. 1938. – H. Muuriaisniemi.

⁷⁴ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

⁷⁵ Kustavi. SS Virtanen, K.E. 1934.

4. Maininta tilanteessa olleesta tunnetilasta tai aistikokemuksesta

Näiden ehtojen kautta Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston lastenpelotteluun liittyvästä ylliluonnollisten olentojen kortistosta sain kahdeksan kokemuskertomusta. Jaottelin kokemuskertomukset niiden paikkojen mukaan, mikä kertomuksessa mainittiin. Paikoiksi muodostui koti, pihapiiri, riihi ja ympäröivä luonto. Osassa kokemuskertomuksissa mainitaan kaksi paikkaa, joten tällöin sama kokemuskertomus löytyy molemmista osioista.

Kokemuskertomusten lisäksi käytän muuta kokoamaani arkistoaineistoa lisätietoina ja kokemuskertomuksen antajan kokemusta vahvistavina, laajentavina ja syventävinä tietoina. Näitä lisäkertomuksia on yhteensä 19. Yhteensä erilaisia kertomuksia on aineistossani näin ollen 27 kappaletta.

Fiktiivisen tarinani päähenkilöitä ovat edellä mainittujen kahdeksan kokemuskertomuksen kokijaa ja muistelijaa. Heidän kanssaan käydyt keskustelut muodostavat tarinalle keskustelujen aiheet ja juonen. He ovat kotkalainen Uno Tirronen, iisalmelainen Anni Mykrä, kustavilainen K.E. Virtanen, Juho Seipiharju Kittilästä, Aino Autio Ruovedeltä, Eetu Porkka Tytärsaarelta, Uno Tirrosen haastattelema Armas Suomela Jäppilästä sekä Abel Kukkonen Kuopiosta.

Uno Tirrosen kanssa pohdimme kotia uskomusolennon kohtaamispaikkana. Tästä jatkamme Tirrosen kanssa pihapiirin tarkasteluun, johon mukaan tulee myös Anni Mykrä, Aino Autio Ruovedeltä ja Juho Seipiharju. Pihapiiristä jatkamme Seipiharjun ja Aution kanssa matkaa riihelle. Retkemme päättyy mukaan liittyvän K.E. Virtasen kanssa metsäpolun kautta järven rannalle, missä Eetu Porkka, Armas Suomela ja Abel Kukkonen tarkastelevat veteen liittyvien uskomusolentojen kohtaamisia.

Tarinaan liittyy myös sivuhenkilöitä, jotka tulevat mukaan keskusteluihin antamaan lisätietoja. Kodin tarkasteluun tulevat mukaan kokemäkeläinen Ahti Rajala, E.J. Ekman Sysmästä, J. Tyyskä Askolasta, Frans Leino Kokemäeltä, Frans Leivo Nousiaisista sekä H. Myllyharju Hämeenkyröstä. Pihapiiristä mukana on keskustelemassa karstulalainen emäntä Amanda Rautiainen ja Frans Leivo.

Riihelle lisätietoja tulee antamaan kansanperinteen kerääjä L.V. Pääkkönen, Yrjö Ketola Perhosta sekä emäntä Amanda Rautiainen jatkaa kanssamme keskustelua. Järven rannalle mukaan keskusteluun osallistuvat Martta Ylitalo Nivalasta ja Anni Kurki Koivistolta. Frans Leivo Nousiaisilta, M. Myllyharju Hämeenkyröstä, J. Tyyskä Askolasta ja kokemäkeläinen

Frans Leino tuovat esille pohdintoja miltä pelottelu on tuntunut ja mitä ajatuksia pelottelukokemus heissä herättää sekä mitä he aikuisina ajattelevat kokemuksistaan pelottelusta sekä miten se on vaikuttanut tilan kokemiseen.

3.3 Tutkimusetiikka ja tutkijapositio

3.3.1 Tutkimusetiikka

Kirsi Vainio-Korhonen tarkastelee artikkelissaan ”Vastuullinen historia” (2017) edesmenneiden tutkimuskohteina olevien henkilöiden oikeuksia. Vainajalla ei ole oikeusturvaa eikä henkilösuoja koske enää 25 vuoden päästä kuolemasta. Aineistoni perustuu aitojen ja todellisten henkilöiden kokemuksiin. Vaikka he ovat edesmenneitä, tutkijalla on vastuunsa informantejaan kohtaan.⁷⁶ Vaikka minun ja haastateltujen välillä on sata vuotta, hyvän ja eettisesti kestävä tieteentekemisen kannalta on ymmärtää, että kyseessä ovat todelliset ihmiset, jotka ovat eläneet, tunteneet ja olleet aidossa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Heidän ihmisarvonsa ei poikkea tämän päivän ihmisarvosta, vaikka he ovatkin jo edesmenneitä.

Pelottelu aiheena ei ole arkaluontoinen. Pelottelu on suhteellisen harmiton tapa kasvattaa lasta, vaikka osa haastatelluista kokivatkin sen ikävänä.⁷⁷ Osasta teksteistä ja kertomuksista huokuu tietynlainen itselle nauraminen, osasta selkeä surumielisyys, osittain jopa katkeruus. Pelottelua erilaisilla fiktiivisillä hahmoilla tehdään nykyäänkin, muun muassa joulun alla joulutonttujen avulla, Tänä päivänä sitä ei kuitenkaan taideta pitää täysin kaikkien kasvatusihanteiden mukaisena. 1800-luvulla pelottelua on pidetty normaalina kasvatusmuotona ja osa pelotteluista tehtiin leikkimielisesti, osa jopa väkivaltaisesti, ja osa ihan vain lasta kiusatakseen.⁷⁸

Kertojat ovat olleet kokemushetkellä kasvatuksen kohteita, eivät kasvattajia eivätkä näin ollen vastuussa vanhempiensa käyttäytymisestä ja toiminnasta. Viitaten Eeva Hedemäen pro gradu -tutkielmaan ”*Nykyisiä lastenpelotuksia maaseudulla ja kaupungissa*” (1985), haastattelujen tekohetkellä 1930-luvulla, lastenpelottelu ja kiusaaminen kasvatusmetodin olivat hyvin yleisiä eikä niitä pidetty epänormaaleina.⁷⁹ Näin ollen peloteltujen kasvaessa aikuiseksi samankaltainen kasvatuskulttuuri on ollut vielä vallalla. Ovatko aikuisiksi kasvaneet kokijat

⁷⁶ Vainio-Korhonen, 2017, 31.

⁷⁷ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

⁷⁸ Ruoppila, 1954, 113–114.

⁷⁹ Hedemäki, 1985, 3.

itse käyttäneet samaa kasvatustapaa mahdollisiin omiin lapsiinsa, on totta kai spekulointia. Ajatuksen tasolla, pelottelu on ollut kuitenkin hyvin tavallista, eikä lastenkasvatuksen muuntuminen sallivammaksi ja lasta ymmärtävämmäksi ollut vielä yleistä. Näin ollen voidaan ajatella, että muistelijat ovat saattaneet myös itse ”syyllistyä” samankaltaiseen kasvatukseen, kuin mitä ovat itse kokeneet omassa lapsuudessaan. Ajan tällä takaa sitä, että lastenpelottelu on sata vuotta sitten ollut normaalia, vaikka tämän päivän silmin katsottuna asia saattaa tuntua todella epätavalliselta.

Käytän tutkielmassani kortistosta nousevien henkilöiden oikeita nimiä ja paikkakuntia. Kaikissa arkistokorteissa mainitaan henkilö, kuka tiedon on kerännyt ja/tai antanut. Kuten mainitsin alaluvussa 3.1, osa tiedoista on tullut Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoon erilaisten keräysten, kuten Kalevalan Riemuvuoden keräyksen, myötä. Näissä tapauksissa kerääjä ja informantti ovat sama henkilö. Toisissa korteissa tiedonkerääjä on ollut ammattitutkija tai innokas amatöörikerääjä, jolloin haastattelijan lisäksi on maininta informantin henkilöllisyydestä. Lisäksi haastatteluaineistokorteissa on usein maininta, minkä ikäisestä ihmisestä on ollut kyse. Joissakin tapauksissa arkistokortissa mainitaan myös informantin ammatti tai status.

Tutkielmani tarkoitus on tuoda esille tilan ja paikan kokemuksia lastenpelottelusta ja pelottavina pidettyjen kertomusten seuraamuksista. Toivon, että pystyn herättämään pohdintoja tuomalla esille todellisen henkilön autenttisen kokemuksen. Mielestäni on oikein kertojaa itseään kohtaan, että hänet mainitaan oman kokemuksensa yhteydessä, varsinkin kun kaikki ovat olleet tietoisia ja vapaaehtoisia tutkimuksiin ja keräyksiin osallistuessaan. Lisäksi koen nimeämisen lisäävän empatiaa kokijoita kohtaan.

3.3.2 Tutkijapositio

Tutkijapositioni tutkimusaineistoon on hyvin neutraali. Lastenpelotteluun liittyvä kenttätyö ja haastattelut sekä erilaiset keräykset on tehty lähes sata vuotta sitten. En ole ollut haastattelemassa aineistokorteissa esiintyviä henkilöitä eikä minulla ole heihin mitään yhteyttä. Näin ollen tutkijapositioni suhteessa aineistooni on ulkopuolinen tulkitsija, kertoja ja tarkkailija.

Käyttämäni fiktiivinen metodi luo omat haasteensa tutkijapositioni. Minun täytyy olla tarkkana, etten muodosta fiktiosta omille ajatuksilleni liian mukautuvia keskusteluja. Minun täytyy olla uskollinen kertojien sanoille ja tarkastella silloista todellisuutta perustaen tietoni

tutkittuun tietoon. Vaikka kohtaan haastatellut muistelijat mielikuvituksessani, uskon, että pystyn olemaan uskollinen ympäröivälle tiedolle. Minun täytyy tulkitsijana erottaa selvästi, mikä voisi olla autenttista ajattelutapaa 1920- ja 1930-lukua eläville henkilöille, joiden kokemukset sijoittuvat 1800-luvun jälkipuoliskolle. On hyvä sanoittaa itselleen mitä on olemassa nyt 2020-luvulla ja mitä oli omassa lapsuudessani 1980-luvulla, haastatteluajankohtana noin 1920-30 luvulla ja 1800-luvun loppupuolella sekä mitä samaa näiden aikojen välillä on. Sama pätee toisin päin: mitä on ollut olemassa silloin, mutta joka ajan saatossa on poistunut käytännöistä, sekä mitä ei ollut vielä olemassakaan.

Fiktion lähtökohtana on kohdata jo edesmenneet ihmiset ja päästä sisälle heidän kokemuksiinsa. Tämänkaltainen pohdinta ja tulkinta on lähes mahdotonta elävienkin kanssa, sillä toisen kokemusta ei voi koskaan kokea samalla tavalla. Mielestäni on kuitenkin mielenkiintoista keskustella ”konkreettisesti” aineiston kanssa ja luoda sille todentuntuinen näyttämö. Tämän kautta pystyn vaihtamaan ajatuksia pääosassa olevien kertojien kanssa.

Olen haastateltuihin nähden iältäni sen verran nuori, että 1980-luvulla tehdyissä tutkimuksissa esille tuotu 1950-luvulta lähtien alkanut uudenlainen kasvatuksellinen ajatus, oli omassa lapsuudessani aktiivisesti käytössä. Tähän kasvatukseen kuului muun muassa lapsen kuuleminen pienissä arkea koskevissa asioissa sekä lapsen oikeudenmukainen kohtaaminen. Autoritäärinen vanhemmuus ei ollut enää hyväksyttävää minun lapsuudessani.⁸⁰ Lapsen ruumiillinen kurittaminen kiellettiin lailla 1.1.1984.⁸¹ Myös erilaiset fiktihahmot olivat menettäneet minun lapsuudessani pelottavuutta, esimerkiksi möröt olivat lapsuudessani kilttejä⁸² eikä näkillä, kirkonväellä tai paholaisella enää peloteltu ollenkaan, enkä esimerkiksi tiennyt kirkonväestä lapsuudessani mitään.

⁸⁰ Hedemäki, 1985, 4.

⁸¹ Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1983/361 §1.

⁸² Esimerkiksi Marjatta Pokela: Mörköoppera, 1980 (WSOY); Mörri-Möykyn Suvi, 1983 (WSOY).

4 Analyyttinen tarina

Minulle sanottii lapsenna Mörköjä yliluonnollisia olennoita näytetään ainoastaan sellaisille jotka niitä ei pelkää pelkureille ei niitä koskaan näytetä.⁸³

Lähden analyyttiselle tarinamatkalle paikkaan, missä kohtaavat 1800-luvulla lapsuuttaan eläneet sekä 1980-luvulla lapsuuttaan elänyt. Olen valinnut kertomukseni vuodenajaksi kesän. Sijoitan retken tapahtuvaksi päiväsaikaan. Retki alkaa aamupäivästä ja päättyy ilta-auringon paisteeseen.

Olen jakanut analyysiluvun neljään alalukuun paikan mukaan. Paikat on koottu aineistosta: koti, pihapiiri, riihi sekä ympäröivä luonto, mikä pitää sisällään metsän ja vesistön. Ajatus on, että aluksi tarkastelen ihmisen perustarpeeseen liittyvää suojaa eli kotia ja sen sisätilaa. Tästä siirrymme tuttuun kotipihaan. Kotipihan tarkastelu laajentaa aluetta koskemaan pihan ulkopuolelle sijoitettua riiehtä. Viimeisenä paikkana on luonto, metsä ja vesistö, joka useimmiten on saattanut sijaita kaukanakin kotoa. Näin ollen analyysiluku kasvaa kehänä ihmiselle läheisimmästä paikasta ulospäin.

Tarinan koti on 1800-luvulla rakennettu talonpoikaistalo. Talon keskellä on eteinen eli porstua. Talon toisessa päässä on pirtti/tupa ja toisessa huone. Lapset leikkivät usein pirtissä/tuvassa, joka saattoi toimia myös makuuhuoneena.⁸⁴ Pihapiiri on kertomuksessani muodostettu talon ympärille. Asumusten ympärille muodostuneet piha-alueet ovat olleet kulttuurisidonnaisia ja riippuvat paljolti siitä, missä päin Suomea talo sijaitsee. Länsi-Suomessa on suosittu enemmän umpipihaista talojen asettelua, kun taas Itä-Suomessa talojen järjestys on ollut hajanainen. Lisäksi paikallinen traditio, mikä sisälsi rakentamisperinteen, lainsäädännön, paikalliset vaikuttimet, sosiaaliset ja taloudelliset tekijät, määrittivät pihapiirin muodostusta.⁸⁵ Näin ollen pihan muodon ja kuvailun jätän enemmän lukijan mielikuvituksen varaan.

Kertomuksen riihi on isovihan (1713-1721) ajoilta.⁸⁶ Riihen muoto riippuu siitä, missä päin Suomea riihi on rakennettu. Lounais-Suomessa ja Pohjanmaalla riihet olivat kaksi huoneisia, missä oli itse puintihuone sekä olkilato. 1800-luvun lopulla tämän kaltaisia riihiä sijaitsi Oulusta Kotkaan kulkevan ”rajan” länsipuolella. Itä-Suomessa vilja puitiin yksihuoneisissa

⁸³ Sysmä. Juho Lindsten 183. 1936.

⁸⁴ Kolehmainen, 1979, 21.

⁸⁵ Valonen&Korhonen, 2006, 9, 15, 24.

⁸⁶ Perho. Ketola, Yrjö. 3. 1936 < sama.

riihissä. Tämän kaltainen erilaisuus vaikutti muun muassa riihen kiuashuoneen rakenteeseen. Lännessä kiuas oli avoin, joten parsille oli tehty lyhteiden putoamisen estämiseksi suojaverkko. Lisäksi lännen riihet olivat matalia ja leveitä. Idässä savi- ja kivi-uunit olivat umpinaisia, riihet korkeampia ja kapeampia. Palovaaran vuoksi riihet rakennettiin aina varsinaisen piha-alueen ulkopuolelle koko Suomen alueella.⁸⁷ Tarinassa en ota kantaa riihen ulkonäköön, vaan lukija voi itse, oman kulttuuritaustansa mukaisesti, rakentaa kuvan riihestä. Talo, piha ja riihi sijaitsevat pellon reunassa, jota puolestaan ympäröi metsä. Metsän takana on järvi.

Alaluvut on jaettu kahteen erilliseen lukuun. Ensimmäinen alaluvun alaluku esittelee fiktiivisen tarinan muodossa kokemuskertomuksen/-set. Mukaan tulee myös muita kertomuksia, kokemuskertomusta/kokemuskertomuksia tukevia muistoja, jotka laajentavat kokemusta yksittäisestä ihmisestä ihmisjoukkoon. Itse keksimäni kommentit on laitettu hakasulkuihin []. Tarinan jälkeen seuraa analyysiluku, missä kokemuskertomusta ja siihen liitettyjä muita muistoja tarkastelen ja tulkitsen topobiografisen ja ympäristömytologisen metodin kautta.

4.1 Koti

4.1.1 Varsinkin uunin sola oli hirmun paikka

Tapaan Uno Tirrosen vanhan talon pihalla. Kätelemme ja vaihdamme kuulumiset. Kerron Tirroselle, mitä on tarkoitus tällä vanhassa talossa tehdä. Lisäksi mainitsen, että myös muutama muu ihminen ilmestyy jossain vaiheessa keskustelemaan kanssamme. Tirronen nyökkää ymmärryksen merkiksi ja avaa mökin oven.

Astumme hämyiseen porstuaan. Tirronen avaa vasemmalle johtavan oven, joka vie meidät pirttiin. Tila on aika iso. Suurimman osan pirtin tilasta vie iso leivinuuni. Tirronen istahtaa pitkälle penkille tuvan pöydän ääreen ja katselee paikkaa. Hän on pitkän aikaa hiljaa ja vain hengittelee paikan henkeä. ”Uunin sola oli hirmun paikka, josta saattoi odottaa vaikka mitä tulevaksi.”⁸⁸ Tirronen osoittaa sormellaan uunin ja seinän välissä olevaa kujaa. Vaikka on vasta aamupäivä, kuja on hämärä. Onneksi mukanani on taskulamppu, millä valaisen kujaa.

⁸⁷ Wilmi, 2003, 171.

⁸⁸ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uno. 25.

Pöly, puulastut ja hiirten jätökset lojuvat solan lattialla. Voin vain kuvitella miltä kuja on tuntunut lapsesta silloin kun ei ollut valoja.

Tirronen tulee luokseni uunin solan suulle. ” [Tuo kuja oli niin pelottava. Se jotenkin huokui pimeyttä. Nyt kun on päivä, se ei näytä niin pelottavalta, vaikka hämäähän täällä sisällä on, auringonpaisteesta huolimatta.]” Talon ikkunat ovat pienet eikä valoa tulvi niin paljon, kuin nykypäivän talojen isoista ikkunoista. ”[Pystyt varmaan kuvittelemaan miltä tuo näyttää pimeällä]”, Tirronen naurahtaa. Nyökkään ja sammutan taskulampun. Kerron Tirroselle erään Pauliina Säkin muistosta:” Lapsia niin pelootellaan, että mörkö muurin takaa tulee.”⁸⁹ ” [Minulle mörkö oli enemmän ulkona. En oikein osannut sanottaa, mikä siellä uunin solassa pelotti.]” Nyökkään ymmärryksen merkiksi.

Pirtin ovi aukeaa ja sisään astuvat sysmälinen E.J. Ekman ja kokemäkeläinen Ahti Rajala. He istahtavat pirtin penkille. Tirronen selventää tulijoille, kuinka olimme juuri puhumassa uunin solasta ja kuinka hänen mielestään se paikka oli jonkin todella pahan olennon paikka. ”[Edelleen tuntuu vilunväristyksiä muistelllessani pimeitä talvi-iltoja]”, Tirronen värähtää tuntemuksilleen. Ahti Rajala nyökyttää ymmärtävästi päätään: ” [Meillä oli pelottavaa päivälläkin.] Kun isommat väjet menevät kottoo pois, niin silloin hallitsee kylmää muuria Hellankorjaaja. - - Hellankorjaaja on suuri musta miäs, sillä on koukku käresä. Se korjaa kaikki hellat ja pesät. Jos talossa on pahoja lapsia ja pellaan valkeen kansa, niin hellankorjaaja lyä nokisella koukulla.”⁹⁰ Katselen silmät suurina uunia ja mietin Rajalan pohdintoja. Uskalsiko sitä yksin olla kotona ollenkaan? Jäikö lapset mielellään kotiin, kun vanhemmat lähtivät pihatöihin tai pellolle? ” [Välittömän kotipiirin ulkopuolella oleviin töihin pienimmät lapset osallistuivat aikuisten ja muun perheen mukana.⁹¹]” Rajala huomauttaa, ” [ei sitä saanut jäädä kotiin makkoomaan.] Tirronen nyökyttelee Rajalan huomautukselle ja tuumaa: ”[ruumiillisen työnteon kunnioitus, kasvatti lapsia samankaltaiseen elämään, mikä oli ollut vanhempien osana.⁹²]” Eli lapsen ei tarvinnut yksin olla hellankorjaajan ja nimeämättömän pahuuden kanssa samassa tilassa. ” [Ei, ei sitä oltu]”, Tirronen nyökkää.

Ekman katselee hänkin uunin muuria. ” [Juu, kyllä sitä pelloille mentiin mukaan. Ei sitä yksin jääty kotiin. Ja mitäpä sitä olisi edes tehnyt. Mutta meillä kotona ol’] ylikuonnollisia voimia

⁸⁹ Viljakkala. Säkki, Pauliina. 1347, 1349. 1937.

⁹⁰ Kokemäki, Kakkulaisten kylä. Ahti Rajala 627. 1938.

⁹¹ Korkiakangas, 1996, 100.

⁹² Korkiakangas, 1996, 103.

joiten puoleen käännettiin [. Se] oli Murrikka, joka asui muurin takana.⁹³ [Mutta se ei ollut paha. Siltä kysyttiin neuvoa.]” Ekman tuumii. Eli siis myös positiivisia muistoja löytyy ”uunin hengestä”. Mainitsen Martti Haavion tekemän kirjan ”Suomalaiset Kodinhaltiat”, joka ilmestyy miesten näkökulmasta vasta seuraavalla vuosikymmenellä. Kerron, kuinka kodinhaltiat olivat aika ärhäköitä, joten Ekmanin Murrikka on aika erilainen haltia. ”Ja rautahammas, joka asui lattijan alla. Rautahampaan puoleen käännettiin hammassäryssä.”⁹⁴ Eli erilaisia kokemuksia löytyy sekä uunista että haltioista.

Tirronen nousee ja ohjaa meidät porstuan kautta talon toiseen huoneeseen. Tuvassa on toinen uuni, missä on myös huonetilan lämmittämiseen käytetty takka sekä kulma- eli valaistustakka.⁹⁵ ”Jos sattui niin, että vanhempi väki, puhdetöitä tehdessään, kertoili aaveista ja kummitukisista niin kyllä minua niin kuin toisiakin lapsia peloitti hämyisessä pirtissä. Me kääntelimme päätämme hyvin varovasti joka nurkkaan päin ja tiirasimme sinne. Jos jokin varjo häilähti, nii olimme valmiit uskomaan, että nurkassa oli juuri se kummitus, josta vanhemmat kertoivat.⁹⁶ [Pidin kyllä niistä tarinoista, ne olivat todella jännittäviä, mutta kyllä meitä lapsia hämärässä pelotti. ja kun tuossa]”, Tirronen osoittaa uunin kulmausta, ”[oli tuli, joka loi varjoja seinille, niin kyllä kuule oli mitä kummallisempia olioita, mitä säikähteli.]”

Tuvan ovi avautuu ja tupaan astuu J. Tyyskä Askolasta, Frans Leino Kokemäeltä, M. Myllyharju Hämeenkyröstä sekä Frans Leivo Nousiaisista. Miehet kättelevät ja istahtavat seinän vierustaa kulkevalle pitkälle penkille. Kertaan miehille, että olemme keskustelleet muun muassa uunin solasta ja minkälaisia uskomusolentoja sen suunnilla olemme kohdanneet. Myllyharju naurahtaa: ”Hämeenkyrössä on tuttu sananparsi: Lapsia niin pelootellaan, että mörkö muurin takaa tulee.” – Lapsille puhuttiin, että mörkö asui pimeässä paikassa, muurin takana, nurkassa tai muualla, josta se katseli oliko lapsi hyvä vai paha.”⁹⁷ Eli Hämeenkyrössäkin uunin solassa asui mörkö, joka vartioi käytöstä. Kerron Myllyharjullekin viljakkalaisen Pauliinan muistosta. Naurahdan vielä, että hieman säikähdin miesten tuloa, onhan porstua aika monen uskomusolennon sisääntuloväylä. Kerron muutamasta muistosta,

⁹³ Sysmä. E.J. Ekman 2344. 1939.

⁹⁴ Sysmä. E.J. Ekman 2344. 1939.

⁹⁵ Kolehmainen&Laine, 1981, 28-29.

⁹⁶ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

⁹⁷ Hämeenkyrö. SS Myllyharju, M. 1935.

missä mainitaan, kuinka talvisin ovesta tuli ”Hallava hevonen”⁹⁸ tai lasten ollessa vallattomia niin ”mörkö”⁹⁹. ” [Et kai sie meitä möröksi...]” Myllyharju nauraa.

”Kyllä minä olen sitä mieltä, että ihmisten pelkureiksi tuleminen perustuu siihen, kun pienestä pitäen puhuttiin kaikista edellä mainituista asioista lasten kuullen. Kaiket pitkät aamut ja illat talvisin ei isoilla ihmisillä ollut muuta puheen aihetta kun pirut, tontut, mörkö, ennukset, aaveet, haltiat ja monet muut henkiolennot. Lapset saivat näitä juttuja kuunnella pienestä pitäen niin se meni meidän veriimme niin, että vielä isonakin miehenä on pysynyt siinä.”¹⁰⁰ Tirronen nyökkää: ” [Oli ne oikeasti pelottavia juttuja.]” Pohdin miehille, että itsellenikin on kerrottu kummitusjuttuja, mutta sitä ei ole tehnyt aikuiset vaan lapset toinen toisilleen. Kirjastoista aiheesta löytyy vielä kirjojakin, joilla voi itseään viihdyttää. Pohdin vielä, kuinka koti alkoi todella tuntumaan pelottavalta näiden juttujen ja tarinoiden jälkeen, vaikka ympärillä oli tuttuja tavaroita ja tuttuja asioita. Miehet nyökyttelevät ymmärtäväisesti. Tiedän myös pimeämpelon tunteen, koska itsekin pelkään pimeää, vaikka olen kasvanut ajassa, missä sähkövalo on normaali arkinen asia. Pimeä saa tutunkin paikan tuntumaan pelottavalta.

Frans Leino kohentaa ryhtiään ja puuskahtaa: ”Menninkäisillä y.m. mörköillä peloitteleminen oli hyvin harvinaista, jota vain hyvin ajattelemattomat vanhemmat saattoi tehdä.”¹⁰¹

Myllyharju kaivaa taskustaan piipun, kopauttaa sitä penkin kulmaan ja tyhjää kopan lattialle. ” [En minä siitä harvinaisuudesta tiedä]”, hän tuumailee ja painelee piippuunsa puruja, ”Eräs hämeenkyröläinen neiti kertoi minulle, että kun hän on yksin jossakin vieraassa kolkossa huoneessa, niin hän näkee pöpöjä. Häntä oli lapsena peloiteltu puhumalla pöpöistä, ja hän ei täysi-ikäisenäkään voinut irtautua noista lapsuudessa alkaneista häiritsevistä harhanäyistä.”¹⁰² Täytyy minunkin tunnustaa, että kyllä minullakin on välillä pelkoja erilaisissa, tuntemattomissa paikoissa, vaikka minua ei oltu niin aikuisten taholta peloteltu. Myös minulla on vilkas mielikuvitus, niin kuin hämeenkyröläisellä neidillä. Kerron läsnäolijoille kauhuelokuvista ja kuinka nykyajassa ihmiset viihdyttävät itseään vieläkin kaikenlaisten kauheuksien parissa. Itse en niitä pysty katsomaan ollenkaan kyseisiä elokuvia juuri siksi, että pelottaa sen jälkeen niin paljon kaikki. Keskustelijat eivät ihan ymmärrä elokuvan käsitettä, saatikka television, myös mielikuvituksellisuus on hieman outo, mutta yrittävät silti nyökkäillä ymmärtävästi puheilleni. Samankaltaisesta pelosta on kuitenkin kyse, vaikka

⁹⁸ Koivisto, Kurkela. Ulla Mannonen 7462. 1938. – H. Muuriaisniemi, 54 v.

⁹⁹ Savonlinna. Aleks Seppänen 3416. 1936.

¹⁰⁰ Askola. Tyyskä, J. b)3209. 1913.

¹⁰¹ Kokemäki. SS Leino, Frans. 1934.

¹⁰² Hämeenkyrö. SS Myllyharju, M. 1935.

pelonaiheuttajataho on eri. ”Sillä tavalla saatiin moneen lapseen istutettua mitä ankarin kauhun tunne, joka kesti läpi koko elämän harjoituksesta huolimatta,”¹⁰³ Frans Leivo puuskahtaa.

Tupaan leviää pohdiskeleva hiljaisuus. Aurinko paistaa tupaan, pimeitä nurkkia ei juuri nyt näy missään. Nousen penkiltäni ja kiitän tuvassa olijoita mukanaolosta. Tirronen ja Leivo suuntaavat kanssani porstuaan, meillä on tarkasteltavaa vielä ulkona.

4.1.2 Analyysi kotiin liittyvästä kokemuksesta

Koti, tai suoja, on ihmiselle tärkeä perusturvallisuuteen liittyvä paikka. Koti mielletään myös hyvin tunnepitoiseksi paikaksi. Kirsi Laurén kirjoittaa artikkelissaan ”Kertomukset metsän läheisestä merkityksestä” (2008), että koti ei ole vain tila tai paikka, vaan ennen kaikkea tunne. Koti voidaan kokea paikkana, johon kiinnitytään ja jossa ihminen voi tuntea olonsa turvalliseksi. Yleisesti lapsuus ja koti liitetään voimakkaasti yhteen. Usein ajatellaan, että lapsuudenkoti muokkaa ihmisen elämää ja identiteettiä, sillä sieltä imetään omaan ajatusmaailmaan ne arvot ja vaikutteet, joita ympäröivät aikuiset kodissa elää.¹⁰⁴ Kotiin liittyvät muistot ja kertomukset ovatkin usein hyvin yksilökeskeisiä paikkakokemuksia, arvolatautuneita ja intiimejä. Ne kertovat paikasta, mihin muistot ja nimenomaan tunteet kiinnittyvät,¹⁰⁵ niin hyvässä kuin pahassakin.

Uuno Tirrosen kokemuksesta kodin turvallisuus joutuu kyseenalaiseksi. Hän pohtii ensimmäisenä kodin sisätilaa, missä tarkastellaan hämyistä pirttiä ja varsinkin uunin solaa. Uunit olivat entisajan taloissa välttämättömiä. Niissä valmistettiin talon väelle ruoka ja niiden avulla talo pysyi lämpimänä.¹⁰⁶ Uunin ja lieden tärkeys näkyy myös siinä, että sitä on pidetty yhdenlaisena uhrialtarina. Lisäksi siihen on liitetty kansanuskossa myyttinen puolensa uuninhaltioden muodossa. Myös erilaiset riitit, kuten vanhan kodin tulisijasta mukaan otettu tuhka tai hehkuvat hiilet, kuvastavat uunin olemassaolon tärkeyttä.¹⁰⁷

Paloturvallisuuden takaamiseksi uuni eristettiin seinästä palomuurilla. Toisinaan uuni saatettiin rakentaa metrinkin etäisyydellä kulmauksesta, jolloin uunin ja seinän väliin jäi kuja. Tämän kaltaiset turvatoimet oli määritelty lakiin.¹⁰⁸ Juuri tätä kujaa Tirronen tarkoittanee

¹⁰³ Nousiainen. SS Leivo, Frans. 1934.

¹⁰⁴ Laurén, 2008, 35.

¹⁰⁵ Huuskonen, 2004, 41.

¹⁰⁶ Kolehmainen&Laine, 1981, 20–21.

¹⁰⁷ Harva, 1948, 327.

¹⁰⁸ Kolehmainen&Laine, 1981, 25.

kertoessaan, kuinka uunin solasta ”saattoi odottaa vaikka mitä tulevaksi.”¹⁰⁹ Tirronen pohtii solaa nimenomaan jonkun nimettömän hirmun paikaksi. Pimeä tai hämärä pirtti edesauttoi pelottavan tilan luomista. Mutta onko tila pelottavuudestaan huolimatta myyttinen? Tirrosen muisto on toinen Kalevalan Riemuvuoden kilpakeruuseen kirjoitettu muisto hänen itsensä haastatteleman Armas Suomelan lisäksi. Tämä tarkoittaa sitä, että muisto on jäsenelty eri tavalla kuin esimerkiksi haastatteluvastaus. Siltikään Tirronen ei tiedä mikä hirmu uunin solan takaa voisi tulla. Tulkitsen tämän niin, että kukaan aikuinen ei ole sanoittanut Tirroselle uunin solan takaa ketään tulevaksi. Näin ollen pimeys ja hämäryys ovat luoneet uunin solan Tirroselle pelottavaksi, mutta ei suoranaisesti myyttiseksi. Uunin solasta ei Tirrosen muistossa tule mitään uskomusolentoa, ainakaan sanan varsinaisessa merkityksessä. Uunin sola on ”hirmun paikka, josta saattoi odottaa vaikka mitä tulevaksi”¹¹⁰. Tirrosen sanat voi näin ollen tulkita peloksi pimeää solaa kohtaan, mutta minkään sanoitetun uskomusolennon tila se ei ollut. Tämä ei tietenkään vähennä uunin solan pelottavuutta lapsen silmissä.

Uuni on ollut pelottava, myös kokemäkeläisen Ahti Rajalan muistossa, joka tukee Tirrosen uunin solaan liittyvää pelkoa. Rajalan mainitsema ”Hellankorjaaja” on sinänsä positiivinen hahmo, tämän korjatessa kylmää uunia aikuisväen poissa ollessa. Koukkukätinen, iso musta hellankorjaaja oli uhka vain niille lapsille, jotka leikkivät tulen kanssa. Ajatus tämän kaltaisesta hahmosta on silti pelottava. Miten Rajala itse suhtautui hellankorjaajaan, sitä muisto ei todellisuudessa kerro. Mutta niin kuin Korkiakankaan tutkimuksesta saadut ajatukset työnteosta ja lasten mukana olost pelloilla ja arkitöissä¹¹¹, vahvistaa sitä tietoa, että yksin lapset eivät kotona aikaa viettäneet. Näin Rajalan tai Tirrosen ei tarvinnut viettää aikaa uunin solan hirmun tai hellankorjaajan kanssa. Itselläni ”Hellankorjaajasta” tulee mieleen 1984 vuonna ilmestynyt kauhuelokuvan ”Painajainen Elm Streetillä” hahmo Freddy Krueger.¹¹² Elokuvan pelottavalla tappajahahmolla on toisessa kädessä hansikas, jossa on neljä veistä kynsinä. Oma ajatukseni kodissa oleskelevasta ”Hellankorjaajasta” saa aikaan itsellenikin pelontunteita ja loi hellan solaan pelottavan paikan hengen.

Sysmäläisen E.J. Ekmannin tieto uunissa asuvasta yliluonnollisesta olennot, Murrikasta, on puolestaan täysin ilman uhkaa. Murrikalta pystyi kysymään neuvoa. Tämä ilmenee sanoissa ”joiden puoleen käännettiin”¹¹³. Ekmannin Murrikka-haltia on hyvin lähellä Haavion ja

¹⁰⁹ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

¹¹⁰ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

¹¹¹ Korkiakangas, 1996, 100, 103.

¹¹² Wikipedia, Freddy Krueger.

¹¹³ Sysmä. E.J. Ekman 2344. 1939.

Harvan tutkimuksissa esiin tuotuja kodinhaltioita, jotka olivat normaalia kodin arkea ja jatkuvasti läsnä olevia. Rajalan ja Tirrosen muistoissa, missä hella tai uuni muuntuu pelottavaksi iltahämärässä tai jos aikuiset ovat syystä tahi toisesta pois kotoa, saa aikaiseksi uskomusolennon ilmestymisen. Tirrosen ”hirmu” ja Rajalan ”hellankorjaaja” ovat näin ollen hahmoja, jotka ilmestyvät, mutta eivät asu tai oleskele kotona niin kuin kodinhaltiat. Kaikesta huolimatta uunin sola on jollain tasolla myyttisen hahmon, toisille nimettömän kauhun, toiselle neuvoantavan kodinhaltijan, asuinsija. Oletusarvona esitän, että lapsille uuninsola on yleiselläkin tasolla näyttäytynyt kaikin puolin pelottavana, ja joillekin myös myyttisenä, paikkana.

Aikuisväestön kertomat tarinat olivat Tirroselle toinen, mikä muunsi tuttua ja turvallista kotia pelottavaksi. Muiden muistelijoitten kertomukset vahvistivat tätä kokemusta. Tirronen mainitsee puhdetyöt ja tarinat. Television puuttuessa aikuiset viihdyttivät iltaisin toinen toisiaan kertomalla juttuja lasten oleskellessa samassa tilassa. Lisäksi Tyyskä mainitsee, että myöskään talviaamuisin aikuisilla ei ollut muuta puhetta.¹¹⁴ Mahdollisen karjan ruokkimisen jälkeen, talvella ei välttämättä oltu niin aktiivisia, vaikka lähtökohtaisesti laiskuus ja työskentelemättömyys olivat suoranaisia paheita.¹¹⁵

Elävä tuli uunissa tai uunin kulmassa olevassa valaisutakassa edesauttoi uskomusolennon läsnäolon kokemista. Tirrosen mukaan hän ja talon muut lapset olivat aivan varmoja, että juuri pirtin nurkassa, missä jokin varjo häilähtää, on se kummitus, mistä aikuiset olivat jutelleet hetkeä aikaisemmin.¹¹⁶ J. Tyyskän muisto kasvattaa uskomusolentojen repertuaaria piruilla, tontuilla, möroillä, ennuksilla, aaveilla, haltioilla ja muilla henkiolennoilla.¹¹⁷ Niin Tirrosen kuin Tyyskänkin muisto tuo esille sen tosiasian, että aikuisten kertomukset sekä hämäryys tai pimeys muuntavat tilan pelottavaksi ja uskomusolentojen temmellyskentäksi. Sekä Tirrosen, että Tyyskän muistot tuovat toisaalta esille sen seikan, että aina ei ollut kyse kasvatuksellisesta pelottelusta, vaan aikuiset huvittivat itseään ja toinen toistaan pelottavilla tarinoilla. Uskaltaudun myös olettaa, että toisinaan, kun aikuiset tiesivät lasten olevan paikalla, pelottavien tarinoiden kertominen toimi epäsymmetrisenä, eli aikuisen ylivaltaa korostavana,¹¹⁸ pilailuna lasten kustannuksella.

¹¹⁴ Askola. Tyyskä, J. b)3209. 1913.

¹¹⁵ Korkiakangas, 1996, 111.

¹¹⁶ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

¹¹⁷ Askola. Tyyskä, J. b)3209. 1913.

¹¹⁸ Enges, 2012, 228.

Muistoissa koti ei näyttäydä varsinaisesti turvalliselta. Toisaalta ainakin Tirrosen muistosta, voi rivien välistä lukea pientä huvittuneisuutta pelottelua kohtaan. Hän mainitsee sanat ”me kääntelimme päätämme hyvin varovaisesti joka nurkkaan päin ja tiirasimme sinne.”¹¹⁹

Tämänkaltainen toiminta – pään varovainen kääntely ja ”nurkkiin tiiraaminen” – on varmasti lisännyt aikuisten halua kertoa pelottavia juttuja. Lisäksi lapsilla oli kuitenkin aikuisia paikalla ja seinät ympärillä, pelko tilassa olevista kummituksista, on saattanut olla enemmän selkäpiin kihelmöintiä ja jännittävää oleskelua, kuin suoranaista pelon tunnetta. Ongelmia on varmasti syntynyt siinä vaiheessa, kun lapsen on pitänyt lähteä iltahämärässä kodin ulkopuolelle.

Otin analyysini mukaan myös muistelijoita, jotka ovat tahtoneet sanoa oman mielipiteensä pelottelusta kasvatustapahtumana. Näistä muistoista käy ilmi hyvin selvästi, että tästä tavasta ei ole pidetty. Erilaisten pelottelujen ja myös puhdetöiden aikana kerrottujen tarinoiden kertominen jakaa muistelijoita. Esimerkiksi Uuno Tirronen ei mainitse, miten pelottelu ja pelottavat jutut vaikuttivat häneen aikuisena, mutta Frans Leivo on omasta puolestaan kokenut sen hankaloittaneen koko elämänsä.¹²⁰

Frans Leivo sekä J. Tyyskä kokivat pelottelun niin voimallisesti, että uskoivat oman arkuutensa johtuvan nimenomaan pelottelusta.¹²¹ M. Myllyharju todentaa tätä omalla kertomuksellaan hämeenkyröläisestä neidistä, joka vielä aikuisiälläkin pelkäsi tuntemattomissa ja kolkoissa tiloissa olentoa, jolla häntä oli lapsena peloteltu.¹²² Frans Leinon mielestä pelottelu oli yleisesti hyvin harvinaista ja vain ajattelemattomat vanhemmat tekivät sitä. Arkistoaineistoa tarkastellessani Leinon ajatus harvinaisuudesta ei pidä paikkaansa, vaan on Leinon subjektiivinen mielipide ja ajatus.¹²³

Arvosteluiden kautta voin tulkita, että tilan kokeminen ja paikkojen muuntuminen pelottavaksi, pidettiin nimenomaan näiden pelotteluiden ja puhdetöiden aikana kerrottujen tarinoiden ”syynä”. Osa muistelijoista kokivat, että nämä aikuisten toiminnot tekivät ihmisistä arkoja aikuisia ja opettivat pelkäämään pimeää. Kodista, pihapiiristä ja varsinkin riihestä tuli toisinaan suorastaan kauhua herättäviä aistikokemuksellisia tiloja.¹²⁴

¹¹⁹ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

¹²⁰ Nousiainen. Frans Leivo 3319. 1938

¹²¹ Esim. Nousiainen. Frans Leivo 3319. 1938; Askola. Tyyskä, J. b)3209. 1913.

¹²² Hämeenkyrö. SS Myllyharju, M. 1935

¹²³ Kokemäki. SS Leino, Frans. 1934

¹²⁴ Nousiainen. Frans Leivo 3319. 1938; Askola. Tyyskä, J. b)3209. 1913

4.2 Pihapiiri

4.2.1 Puhalsin mie vaan paskan ja juoksin pirttiin

Ulos tullessamme kohtaamme Ruovedeltä kotoisin olevan Aino Aution ja karstulalaisen emännän Amanda Rautiaisen. Tirronen tervehtii naisia ja kertoo mitä olemme talon sisällä keskustelleet. Tirronen, Autio ja Rautiainen vaeltelevat pihalla aivan kuin tarkastaisivat paikkoja. Frans Leivo jää kanssani katselemaan pihapiiriä keskelle pihaa.

” [Täällä! Täällä on samanlainen kellaritupa, kuin meillä. Joskus kun piti hakea jotain, mitä äiti ikinä käski]”, Tirronen osoittaa kumpua, joka on laskeutunut melkein maan tasolle, mutta on vielä erotettavissa, oven pielen kivet seisovat pilarien tavoin laskeutuneen kummun edessä, ”Epämääräinen pelko puserti rintaani pimeän tullessa, vallankin pelotti silloin hirveästi, jos joutui jollakin asialla käymään ulkona. Silloin vilkuilin ympärilleni jokapuolelle, josko mitä näkyisi.”¹²⁵ Katselen matkaa ovelta kellarille. Matka ei ole pitkä, mutta voin kuvitella pienen Uunon pinkomassa tätä parinkymmenen metrin matkaa, lyhty viuhtoen. Ja vielä, kun ei ollut sähköä niin myös maakellari oli pimeä. Lyhdyn kanssa piti työskennellä. Autio nyökyttelee Tirrosen muistolle:” Yliluonnollisista olennoista [meillä] on ollut yleisin mörkö, joka asui kaikkialla pimeässä, nurkissa ja pimeissä huoneissa.”¹²⁶ Kuten kellareissa, ehdotan Ainolle. Autio nyökkää:” [kyllä juurikin näin.]”

Rautiainen katselee painunutta kellaria. ”[Meillä] yleisin pelotin lapsille oli Riiskilän pirjo”, Amanda kertoo, ”[Se] oli pirun vaihtokas lapsi joka sattui esiintymään missä milloinkin. Yleisemmin sanottiin riiskilän pirjon asustaneen kellarissa jossa se otti vastaan ja kun ei heti mennyt kellariin peruja hakemaan niin sanottiin että sinne tuloo riiskilän pirjo.” 88-vuotias Amanda nojailee keppiinsä ja hymähtäen jatkaa:” [Meillä ruokakellari oli tuvan lattian alla, eikä tällä tavalla ulkosalla. Ja kuulkaahan kun kerron, että] sitten puotetaan väkiste sinne ja pannaan kellarin luukku kiini jos ei heti lähte.”¹²⁷ Kauhistan Amandan kertomaa kokemusta tai ainakin uhkausta millä lasta peloteltiin. Se taisi olla niin, että kun käsky vanhemmalta kävi, niin sitä oli toteltava heti, vaikka kuinka olisi pelottanut ja paikka tuntunut hirveältä. ”[Kyllä.] Vanhempien auktoriteettiasemaa ei kyseenalaistettu eikä työnteosta tai muista velvollisuuksistakaan purnattu.”¹²⁸ Tirronen sanoo pontevasti ja naiset nyökyttelevät vieressä.

¹²⁵ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

¹²⁶ Ruovesi. KT 16. Autio, Aino I. 1938.

¹²⁷ Karstula, Oinaskylä. Albert Rautiainen 947. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

¹²⁸ Korkiakangas, 1996, 115.

Mutta pimeä kellari, oli se sitten pihalla tai lattian alla, niin olihan se pelottava lapsesta, varsinkin jos siellä odotti jokin kauheus. Toisaalta tästä löytyy yhtymäkohta omaan lapsuuteeni. Kerrostalojen kellarit ja kylmäkellarit olivat minunkin mielestäni pelottavia paikkoja. Muistan lapsuudestani kummitustarinoita, missä kellarissa odotti jokin pelottava olento, joka uhkasi tappaa kaikki kellariin tulijat. ” [Ei ole maailma muuttunut sadassa vuodessa juurikaan]”, Rautiainen huokaisee.

” [Kyllä. Näinhän se näköjään on.]”, Tirronen tuumaa ja osoittaa pihan toiselle laidalle, minne lähemme kävelemään. ” [Kaiken lisäksi oli ihmisen luonnolliset tarpeet, mitkä piti käydä tekemässä ulkona. Eikä meillä ulkohuussia ollut.]”, Tirronen hymähtää. Nyökkään. Vessaan piti päästä. ” [Eihän tämä matka todellisuudessa pitkä ole.]” Tirronen tuumailee ja harppoo talon ovelle ja takaisin oletetun lantakasan äärelle. ” [Miten se tuntuikin pitkältä silloin. Isompien veljien mielestä oli niin hauska pelotella pientä veikkaa möröllä.] ”Mörkö”, jota pelkäsin kaikkein eniten, kangasteli mielikuvissani jommoiselta karvaiselta peikolta, jonka silmät kiiluivat ja jolla oli pitkät kynnet kuin haukalla. Koskaan en ole kenenkään kuullut paremmin selvittävän, millainen olio mörkö on.”¹²⁹ Autio nyökyttelee myös. ”Ulkona se otti kiini karvaisin kourin, että täytyi rientää pelosta puolikuoliaana sisälle, kyllä monen lapsen lapsuuden kullaiset päivät menivät pilalle alituisesta mörköpelosta”¹³⁰, Autio puuskahtaa.

Pohdin mielessäni, että tässä huomaa kulttuurisen eron minun, Aution ja Tirrosen välillä. Olen syntynyt 1970-luvun lopulla. Möröt olivat lapsuudessani aika kilttejä, esimerkiksi Marjatta Pokelan Mörköoppera -laulukokoelmasta tuttu Mörkö sekä Mörri-Möykky. Itseäni ei ole kasvatusmielessä tai muutenkaan peloteltu möröillä, mutta pimeän pelko on tuttu tunne minullekin. ”Sitten, kun pinkaisin pirttiin, niin juuri oviaukossa tuntui siltä, kuin tuo tuntematon kauheus olisi juuri tarttumassa hirveine kynsineen minuun kiinni. Nopeasti kuin salama livahdin silloin ovesta”¹³¹, Tirronen jatkaa. Nyökkäilen ymmärtävästi. Samanlaisia tuntemuksia minullakin on ollut, jos on pitänyt yöllä käydä vessassa. Itse toki asuin lapsena kerrostalossa, ulkona paistoivat katuvalot ja olin sisätiloissa. Silti minulla on muistikuvia, kuinka olen loikannut sänkyyn metrin takaa, koska olin varma, että jokin pelottava otus tarttuu nilkkaani sängyn alta. Tässä on yhteistä kokemuspintaa meille molemmille. Nauran Autiolle, Tirroselle ja Rautiaiselle omia tuntemuksiani. He hymyilevät ja tekevät kanssani saman huomion, vaikka lapsuutemme välillämme on sata vuotta.

¹²⁹ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

¹³⁰ Ruovesi. KT 16. Autio, Aino I. 1938.

¹³¹ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

Pihaan saapastelee 64-vuotias Juho Seipiharju, Kittilästä. Hän tulee luoksemme, kun seisomme vielä silmistä kadonneen, mutta oletetun lantakasan äärellä. Selvitän Seipiharjulle, kuinka olimme juuri keskustelemassa Tirrosen, Aution ja Rautiaisen kanssa tarpeilla käymisestä lantakasalla. Seipiharju rämähtää nauramaan. Kummastelemme hieman Seipiharjun reaktiota, mutta lopulta hänen naurunsa tarttuu meihinkin. Onhan tilanne hieman absurdi. Lopulta Seipiharju saa kuitenkin purskautettua naurun seasta: ”Kun piti pimeässä ulos tarpeelleen mennä, niin puhalsin mie vaan paskan ja juoksin pirttiin, ei ollut aikaa housuja panna kiinni.”¹³² Nauramme muistolle yhdessä. Seipiharju paukuttaa käsillään reisiään naurun lomassa. On se ollut hurjaa. Minä, joka olen koko elämäni asunut kaupungissa, modernisoituneessa Suomessa, kodissa, minkä vakiovarusteisiin kuuluu aina vesivessa, on vaikea kuvitella sitä, kuinka itse olisin lapsena uskaltanut tunkiolle tarpeilleni – ja vielä pimeässä.

Tarpeille on silti pitänyt mennä. Ei ole auttanut muu. Viimeiseen saakka sitä varmaan pidatti, kunnes oli pakko vain mennä. Pirtin ovelta matka tunkiolle ja takaisin, jota näin silmämitalla mitaten on vain vajaa 50 metriä, on varmasti ollut pitkä. Vaikka muisto on Seipiharjun mielestä liikuttavan koominen, tuo se aikuisen Juhon silmiin pientä surumielisyyttä. ”Ei ollut [edes] aikaa laittaa housuja kiinni,”¹³³ Seipiharju miettii ääneen, ”[piti vain pitää housun kauluksesta kiinni, että ei tipu housut nilkkoihin.]” Mies istahtaa vanhan navetan oven edessä olevalle porraskivelle ja sytyttää tupakan. Itse pohdin pimeyden lisäksi emboa ja lambia. Mihin sitä takapuolensa pyyhki silloin? Missä sitä kätensä pesi? Huomaan jälleen olevani hygieenisen 2000-luvun ihminen. ”[Ei sitä kuule mitään papereita ollunna silloin]”, Tirronen nauraa pohdinnoilleni, ”[ja kädet pestiin saunassa sitten kun oli kylpyaika.]” Pyörittelen päätäni. Miehet nauravat moisille pohdinnoilleni.

Seuraamme saapuu iisalmelainen Anni Mykrä. Tervehdimme toisiamme. Mykrä katselee pihaa ja nyökyttelee tunnistavasti pihapiirille. Tutun näköistä on. Kerron, kuinka juuri keskustelimme pimeään aikaan ulosmenemisestä. ”[Ei minun tarvinnut yksin ulos pimeässä mennä]”, Mykrä naurahtaa hieman surumielisesti, ”olin niin peloitettu sillä. En uskaltanut mennä yksin ulos ensinkään pimiällä. Isä veikin lyhdyn kanssa ulos tarpeen vaatiessa.”¹³⁴ Miehet pyörittelevät hieman päätään. ”[Se on varmaan johtunut siitä, että olet ollut tyttö]”, Tirronen pohtii. ”[Ei pojan kuulunut olla pelkuri, vaan piti itse uskaltaa]”, Seipiharjukin

¹³² Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.

¹³³ Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.

¹³⁴ Iisalmi. Anni Mykrä 784. 1938.

tuumaa ja puhaltelee piipustaan savurenkaita. Mykrä myöntää miesten olevan todennäköisesti oikeassa. Frans Leivo pudistaa päätään: ”Paha tapa kylläkin. Se useasti painui lasten vereen, että heistä tuli pelkureita, että täytyi vielä isompanakin pelätä ja vapista vasten tahtoansa pimeässä, vaikka ei itekään tiennyt mitä pelkää.”¹³⁵

” [Meillä sanottiin,] kun iltasella myöhällä meni pihalle paitasillaan kesällä. Niin sanottiin että tulee suuri lapin pöllö joka ottaa nokkaasa ja viskaa siivilleen ja lähtöö viemään. Lapin pöllöllä on pää kuin ihmisellä.”¹³⁶ Amanda Rautiainen toteaa. Tirronen pohtii, että häntä peloteltiin vain möröllä. Seipiharju kopauttaa piippuaan kiviportaaseen:” [Vai Lapin pöllö. Mistä Lapin pöllö teille ilmestyi?]”, Seipiharju naurahtaa ja jatkaa, ” [Meillä Lapissa] [m]analaisista lapsille muisteltiin. Ja sanottiin, että näkki on veessä ja metsässä ovat karhu ja mörö. Lapsia niillä peloteltiin, etteivät liikkuneet kotoa.”¹³⁷

Katselemme hetken vielä pihapiiriä. Kauempana pihan ulkopuolella kohoaa ikivanhan näköinen riihi. Kiitän Anni Mykrää ja Amanda Rautiaista osallistumisesta. Tirronen jää keskustelemaan vielä pihaan naisten kanssa. Hän sanoo odottavansa paria henkilöä ja tulevansa sitten riihelle. Suuntaamme Seipiharjun, Leivon ja Aution kanssa askeleemme kohti kauempana siintävää harmaata rakennusta.

4.2.2 Analyysi pihapiiriin liittyvistä kokemukertomuksista

Kodin ulkopuolella on pihapiiri. Tila ja maisema laajenee valtavasti sisätilasta ulos tullessa. Jos kodin sisätilassa aikuisten läsnäolo tuntui rauhoittavalta kaikista kummitusjutuista huolimatta, ei ulkona tämänkaltaista turvallista läsnäoloa ollut.

Uuno Tirrosen kokemukertomus ulkotilasta tuo esille Tirrosen fyysisiä tuntemuksia, joita ei varsinaisesti sisätilan kokemuksessa ollut, kuten ”epämääräinen pelko puserti rintaani”, ”vilkuilin ympärilleni jokapuolelle, josko mitä näkyisi.”¹³⁸ Toisin kuin uunin solan nimettömässä kauheudessa, tässä Tirrosella on uskomusolenolle fyysinen hahmo. Tirrosen isommat veljet olivat pelotelleet möröllä, jolle Tirronen lapsena luo mielikuvan karvaisesta peikosta, jolla oli kiiluvat silmät ja pitkät haukan kynnet. Tirronen tosin mainitsee itse, että ”koskaan en ole kenenkään kuullut paremmin selvittävän, millainen olio mörkö on.”¹³⁹

¹³⁵ Nousiainen. Frans Leivo 3319. 1938.

¹³⁶ Karstula, Vastinki. Albert Rautiainen 954. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

¹³⁷ Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.

¹³⁸ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

¹³⁹ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

Muistosta kuitenkin käy ilmi, että ainakin peikosta on ollut puhetta, koska hän osaa yhdistää mörön ulkomuodon peikon ulkomuotoon. Tämän uskomusolennon myötä pimeä ulkotila muuntuu kokonaisuudessaan myyttisen pelottavaksi maisemaksi, missä mielikuvituksen kautta koetaan uskomusolennon fyysinen läsnäolo.

Tirroksen kanssa hyvin samankaltaisia kokemuksia kertoo Aino Autio. Hänelle uskomusolento on myös hyvin fyysinen olento, joka ”ottaa kiinni karvaisin kourin”¹⁴⁰. Niin Aution kuin myös Tirroksen muistoissa näkyy selvästi pelottavaan olentoon liitetty karvaisuus, mikä on hyvin tavanomainen pelottavan olennon ulkoinen määre. Monessa lastenpelotuskortiston aineistosta nousevissa mörköhahmon kuvailuissa mainitaan pelottavan olennon olevan nimenomaan karvainen.¹⁴¹ Myös Birgitta Tommola tuo esille omassa kirjassaan ”*Yliluonnolliset olennot lastenpelotuksina.*” (1955), että karvaisuus on yksi määre, joka tekee olennot nimenomaan yliluonnollisen.¹⁴²

Autio käyttää muistossaan sanoja ”täytyi rientää pelosta puolikuoliaana sisälle”.¹⁴³ Pihapiiri on hänelle pelottava maisema, josta täytyy päästä nopeasti takaisin sisälle, aikuisten kanssa samaan tilaan. Yksinoleminen, pimeys ja ulkona oleva ympäristö luovat pelkoa aiheuttavan muiston. Pelko on niin voimakasta, että Autio kokee olevansa ”puolikuollut pelosta”. Näin hän liittää omiin fyysisiin tuntemuksiinsa kuoleman määreen, joka lähtökohtaisesti tuottaa pelon tunteita ihmisessä.¹⁴⁴ Lisäksi Autio nostalgisoi muistossaan lapsuutta käyttäen sanoja ”lapsuuden kullaiset päivät”. Alituinen mörköpelko kuitenkin pilasi nämä lapsuuden päivien kultaisuuden.¹⁴⁵ Tästä Autio oli hyvin närkästynyt, niin kuin J. Tyyskä ja Frans Leivo omassa muistossaan.

Talonpoikaistaloissa huussi on hyvin myöhäinen tulokas. Jos huussi ylipäättään rakennettiin, sijoitettiin se karjapihan liepeille. Useimmiten se jätettiin rakentamatta. Tämä oli vielä 1800-luvulla normaali toimintatapa suuressa osassa maata. Vasta 1930-luvulla huussi oli jo käytössä ympäri Suomea, mutta silti harvinaisuuksia Keski- ja Itä-Suomessa sekä Pohjanmaalla.¹⁴⁶ Koska tarpeilla käyminen on ihmisen luontainen toiminto, tulee myös tämä

¹⁴⁰ Ruovesi. KT 16. Autio, Aino 1. 1938.

¹⁴¹ Esim. Pielavesi. Tiitinen, M. 2677. 1936; Lehtimäki. Viljami Keski-Suokko 223. 1937; Jämsä, Juokslahti. Nieminen Kalle. 3826. 1937.

¹⁴² Tommola, 1955, 57. Muut määreet, Tommolan mukaan, ovat mustuus, suurikokoisuus ja yksisilmäisyys.

¹⁴³ Ruovesi. KT 16. Autio, Aino 1. 1938.

¹⁴⁴ Ruoppila, 1954, 174.

¹⁴⁵ Ruovesi. KT 16. Autio, Aino 1. 1938.

¹⁴⁶ Valonen&Korhonen, 2006, 138-139.

esille muistoissa, muun muassa Seipiharjun muisto on varsin selvä.¹⁴⁷ Tämä on myös asia, mikä yhdistää Tirrosen ja Seipiharjun kokemusta lapsuudestaan. Kumpainenkin mainitsee sen tosiseikan rivien välistä, että tarpeilla on käytävä halusi tai ei, uskalsi tai ei. Lantakasalla oli käytävä, myös pimeään aikaan ja yleensä yksin. Kummallakin oli tunne siitä, että jokin näkymätön kauheus saapuu tällöin pimeästä. Tirronen sanoitti tätä pelkoa nimenomaan muistolla siitä, että jokin tarttuu kiinni, kun taas Seipiharju mainitsee kiireen, ettei ollut aikaa edes housuja kiinni laittaa. Kumpainenkin mies on pienenä poikana hengen hädässä juosseet takaisin pirttiin.¹⁴⁸

Anni Mykrän muisto siitä, että isä on lähtenyt tytön kanssa ulos lyhdyn kanssa, luo 1800-luvun vanhempiin inhimillistä kuvaa. Mykrä mainitsee itse, kuinka häntä on peloteltu pimeällä niin paljon, ettei uskaltanut mennä ulos laisinkaan.¹⁴⁹ Niin kuin luomassani fiktiivisessä kertomuksessa toin esille pohdinnan siitä, että isän kiltteys saattoi johtua nimenomaan siitä, että kyseessä oli tyttö. Koen silti Mykrän isän erilaiseksi, koska useimmiten, niin kuin Ruoppila toteaa kirjassaan ”*Kansa lastensa kasvattajana*” (1954), kuinka yleistäen varsinkin isät olivat ankaria ja vaativia kasvattajia, eivätkä sallineet niskurointia juurikaan.¹⁵⁰ Näin ollen Mykrän isän ”alvistuminen” tyttärensä pihalla käyttäjänä, on mielestäni erikoista.

Emäntä Amanda Rautiaisen mainitsee kaksi muistoa, jotka tukevat Tirrosen muistoa niin kodista kuin toisaalta myös pihapiiristä. Ensimmäinen muisto ruokakellarista on sinänsä mielenkiintoinen, että Rautiaisen lapsuudenkodissaan oli kellari talon lattian alle.¹⁵¹ Ilmar Talve esittelee kirjassaan ”*Suomen kansankulttuuri*” (1979) muun muassa suomalaista asumista. Hän kertoo, kuinka alkujaan kellarit ovat olleet vain kuoppia maassa, mutta 1600-luvulta lähtien talonpoikaistaloihin on tullut ulos erilliset kellarituvat, mutta myös maalaistaloihin kivikellarit.¹⁵² Tämä vahvistaa sitä ajatusta, että aikuiset saattoivat antaa lapsille tehtäväksi hakea jotain ulkona olevasta kellarituvasta tai niin kuin Rautiaisen muistoista, mennä lattian alla olevaan kellarin.

¹⁴⁷ Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.

¹⁴⁸ Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.; Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

¹⁴⁹ Iisalmi. Anni Mykrä 784. 1938.

¹⁵⁰ Ruoppila, 1954, 28.

¹⁵¹ Karstula, Oinaskylä. Albert Rautiainen 947. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

¹⁵² Talve, 1979, 41, 56.

Rautiainen ei tuo muistossaan niinkään esille pimeyttä, vaikka kaikella todennäköisyydellä kellarit ovat olleet pimeitä paikkoja. Kellarissa odotti Rautiaisen mukaan ”Riiskilän pirjo”. Jos lapsi ei totellut saman tien vanhemman käskyä noutaa perunoita, kellariin ilmestyi ”Riiskilän pirjo”. Pahimmillaan, jos lapsi edelleen oli määräystä vastaan, Rautiaisen kertomuksen mukaan, lapsi pudotetaan kellariin väkisin ja laitetaan vielä luukku kiinni.¹⁵³ Omassa lapsuudessa kiertänyt kummitustarinoiden pelottava, kellareissa asunut tappajakummitus on varmaankin hyvin läheistä sukua Riiskilän pirjolle. Seppo Knuutila tuo esille artikkelissaan ”Nyky-suomalainen ihmemaassa” (1985), kuinka kyseisen kellarikummitukseen liittyvä kummitustarina on ollut 1980-luvulla suosituimpia kummitustarinoita ja värisyttänyt lapsia pitkin Eurooppaa ja Yhdysvaltoja. Knuutila mainitsee myös, että tämä on osa vanhaa kummitusjuttu-perinnettä.¹⁵⁴ Mielenkiintoista ”Riiskilän pirjossa” on kuitenkin se, että ”pirjo” on pirun vaihdokas lapsi, eikä perinteisen peikon vaihdokas tai edes kummitus. Toisaalta paholaismainen olento luo lisäpelotetta tarinaan. Rautiaisen muistosta näkyy se huomio siitä, että muisto on annettu haastattelutilanteessa. Rautiainen muistelee ”Riiskilän pirjon” asustaneen kellarissa, mutta samassa lauseessa hän kertoo, kuinka ”Riiskilän pirjo” tulee kellariin, jos ”ei heti menny kellarin peruja hakemaan”.¹⁵⁵ Tämän kaltainen ristiriitaisuus kertoo nimenomaan haastattelutilanteesta annetusta muistosta. Kaikesta huolimatta ”Riiskilän pirjo” oli myyttinen henkiolento, joka toisinaan asusti kellarissa, toisinaan saapui ottamaan vastaan niskoittelevan lapsen ja teki näin kellarista pelottavan ja myyttisen uskomusolennon kohtaamispaikan. Kellareiden pelottavuus voitane lukea Marjut Huuskosen väitöskirjassaan mainitseman paikan hengen stereotypiaan, joka määrittää koko paikan luonnetta.¹⁵⁶ Tässä tapauksessa vieläpä läpi ajankulun.

Toinen muisto, minkä Rautiainen kertoo, liittyy enemmän pihapiiriin. Hän muistelee ihmispäisestä Lapin pöllöstä.¹⁵⁷ Rautiaisen muisto ”kesäilloista kotipihalla” tuo esille sen tosiseikan, että ei pelkästään kylmät ja pimeät talvi-illat olleet pihapiiriä mytologisoivia tekijöitä. Myös kesäiset valoist illat aiheuttivat uskomusolennon kohtaamisen mahdollisuuden pihassa. Tähän vaadittiin paitahihassillaan ulosmenoa. Jos meni täysissä pukeissa ulos, oliko tämänkaltainen kohtaaminen mahdollinen, sitä ei arkistokortti kerro.

¹⁵³ Karstula, Oinaskylä. Albert Rautiainen 947. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

¹⁵⁴ Knuutila, 1985/2008, 88.

¹⁵⁵ Karstula, Oinaskylä. Albert Rautiainen 947. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

¹⁵⁶ Huuskonen, 2004, 44.

¹⁵⁷ Karstula, Vastinki. Albert Rautiainen 954. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

Todennäköisesti pelotteen takana oli nimenomaan pukeutuminen: ulos mentiin säädylisissä vaatteissa.

4.3 Riihi

4.3.1 Riiket olivat salaperäisen kammottavia paikkoja

Harmaantunut rihi seisoo jyrkänä hyvän matkan päässä pihapiirin ulkopuolella. Rihtä katsellessaan Seipiharju muistaa isoisänsä ja tämän kuoleman: ”Kun äijä¹⁵⁸ makasi ruumiina riihessä, niin sanottiin, että siellä on manalaisia ja piruja.”¹⁵⁹ 2020-luvulla elävänä ihmisenä en ihan voi samaistua ajatuksesta, että pihan perällä riihessä tai nykypäivän pihan perällä olevassa vajassa, olisi vainaja. Tunnen kylmiä väreitä lähestyessämme rakennusta. Oma ajatuksen juoksu ja mielikuvitus saa piirrettyä paikalle kaikki mahdolliset vainajien henget ja pirut sekä lisäksi vielä zombiet, joita Seipiharju ei vielä 1920-luvulla eläneenä tunne.

Frans Leivo yhtyy samankaltaiseen vainajanpelkoon kanssani. Leivo katselee rihtä ja pohtii, kuinka lapsia peloteltiin vainajalla, joka riiheen oli viety. ”[Varsinkin] kun lapset olivat nähneet, että kuollut oli siihen tai siihen huoneeseen viety. Se teki monesti hirveän pahan vaikutuksen, ettei suuremmaksikaan tultua sen huoneen sivutse pimeässä olisi mennyt ainakaan yksin. Jos pakosta joutui menemään niin kylmä hiki yli ihon tippui pelosta, että jo pienikin kopaus olisi sieltä kuulunut olisi säikähdyksestä voinut olla arvaamattomat seuraukset.”¹⁶⁰

Aino Autio muistelee, kuinka vainajien ja haltioiden takia ”vanhat riiket ja saunat olivat salaperäisen kammottavia paikkoja. Rohkeimmatkaan eivät halusta menneet niihin yksin yön aikaan.”¹⁶¹ Seipiharju ei hätkähä Aution tai Leivon riihen muistelusta vain toteaa vain tyynesti, että ”äijä makasi ruumiina riihessä.”¹⁶² Ei sen kummempaa. Itse pohdin, kuinka kauas 2000-luvulla olemmekaan joutuneet kuolemasta nykypäivän kliinisten normien johdosta. ” [Missäs teidän vainajat sitten odottavat hautausta?]” Seipiharju tiedustelee. Kerron sairaaloista ja hautaustoimistoista, jotka hoitavat kaikki, jos omainen näin haluaa. Seipiharju

¹⁵⁸ Kielitoimiston sanakirjan mukaan ”äijä” on nimenomaan isoisä, kun taas ”ukko” olisi isä. Kielitoimiston sanakirja, äijä.

¹⁵⁹ Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.

¹⁶⁰ Nousiainen. Frans Leivo 3322. 1938.

¹⁶¹ Ruovesi. KT 16. Autio, Aino I. 1938.

¹⁶² Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.

ja Autio pyörittelevät päätään. ” [Kyllä tuollainen toiminta on paljon viksumpaa, kuin ennen vanhaan.]” Leivo puolestaan toteaa.

Yhtäkkiä riihen ovi narahtaa. Hätkähdämme kaikki. Riihestä astuu ulos vanha kansakoulunopettaja ja kirjailija Lauri Vilho Pääkkönen. Hän hätkähtää puolestaan nähdessään riihen ulkopuolella ihmisiä. Kerron keitä olemme ja millä asialla liikumme. L.V. Pääkkönen riemastuu kuullessaan, että tutkimme paikkoja ja pohdimme uskomusolentojen kohtaamisia tämänkaltaisissa tiloissa. ”Riihimörkö [on] yleinen lasten pelotuskeino kernaammin riihistä poispysymistä kuin lasten itkua, tai kotosalla riehumista tarkoittaen”¹⁶³, Pääkkönen kertoo, ottaen selvästi opettajaroolin. Hän mainitsee, kuinka hän on eri puolilta Suomea tällaisia tietoja kerännyt. ”Sillä lapset ennen, aina kernaasti kokoontuivat, saunojen ja riihiin lämmittäessä, loimuavan valkean ääreen juttusille ja leikkittelyn haluaan tyydyttämään, josta saattoi koitua, paitsi sauna- ja riihirauhan häiriötä, mikä oli talon menestymiselle ensiluokkaisen tärkeä uskomus, tulipaloja, ovien ja seinä aukkojen auki unohtumisia, tai ennenaikaisia sulkemisia. Näin seliteltiin tätä Nivalasta alkaen pitkin rannikkoa Torniota Waasaan.”¹⁶⁴ Pääkkönen selventää. Autio nyökkäilee Pääkkösen selvitykselle hyväksyvästi. Näinhän asia oli.

Kuulen takaani askelia ja näen kuinka Amanda Rautiainen askeltaa hitaasti, keppiinsä nojaten, riihtä päin. Hänen seurassaan on meille tuntematon mies. ” [En malttanut olla tulematta katsomaan tätä, kun meilläkin tällainen riihi oli. Tässä on Ketolan Yrjö, Perhosta. Tuli samaa matkaa kanssani, tämä nuori mies.]” Ketola tervehtii meitä ja katselee riihtä. ”Muistan lapsuusajalta, [kuinka] Perhon Mustassamaassa oli vanha riihirakennus. Se oli isonvihan aikana se riihi, [niin kuin tämäkin näyttäisi olevan, samanlainen] sekä eräs toinen vanha riihi, mutta ei niin vanha. Vanhat ihmiset sanoivat, näissä riihissä asui haltia Piiju. Pimeään tullen me pelkäsimme, kun Piiju tulee.”¹⁶⁵ Minkälainen olento Piiju oli, tiedustelen, mutta Ketola ei osaa siihen vastata. Aikaihmiset saivat Piijun tuntumaan, varsinkin pimeällä, vain niin kovin pelottavalta. Leivo nyökyttelee päätään. Hän ei tunnu ymmärtävän lasten pelottelua ollenkaan.

Amanda hykertää ja ojentaa kättään riihtä kohti. ”Riihessä oli pölypää jolla peloteltiin poikia kun ne meni laskemaan mäkeä riihen ja riihi kylkeisen katolta. Sillä riihikylkeisen katto tuli lähelle maata. Ja kun oli nietos sen vieressä niin silloin otti kylkeisen katto melkein nietokseen. Niin sen takia pelotettiin että jos jyrkältä puolelta sattus sukset viemään alas ja

¹⁶³ Eri puolilta Suomea. L.V. Pääkkönen 807. 1937–38.

¹⁶⁴ Eri puolilta Suomea. L.V. Pääkkönen 807. 1937–38.

¹⁶⁵ Perho. Ketola, Yrjö, 3. 1936.

loukkaantus.”¹⁶⁶ Eli aina ei riihi tuntunut pelottavalta vaan siitä tuli hyvä mäenlaskupaikka. ”[Kyllä, hurjimmat ja rohkeat, laskivat todella kovin, mutta pojat on poikia, ne etsivät kaikkea hurjaa...]” Rautiainen myhäilee ja vilkuilee Leivoa pilke silmäkulmassa.

L.V. Pääkkönen selailee muistiinpanovälineitään ja ilostuu. ” [Minä tunnen erään innokkaan amatöörikerääjän, Ulla Mannosen, joka aktiivisesti kävi tuolla Karjalassa tietoja keräämässä. Taitaa käydä vieläkin. Mutta niin]”, Pääkkönen nostaa muistiinpanonsa silmiensä eteen ja jatkaa:” [Mannonen oli haastatellut erästä koivistolaista Kallosta. Tämä oli kertonut Mannoselle, kuinka piti toimia] ’jos ääni kaatui, (lankesi) niin että ei voinut puhua, vaan körisi, silloin sanottiin että Öro Jooseppi vei äänen, ja piti mennä ja huuta tyhjän riihen ovelta oma nimensä. kolme kertaa; sillä tavalla sai äänensä takaisin Öro Joosepilta.’¹⁶⁷” Eli Piijun, mörköjen, vainajien, manalaisten ja pirujen lisäksi riihessä asusti vielä olento nimeltä Öro Jooseppi. Mutta myös parannus löytyi riihen ovelta. Pääkkönen nyökyttelee innoissaan muistiinpanovihkooan heilutellen. Seipiharju pyörittelee päätään:” [Tuollaisesta en ole koskaan kuullutkaan.]” Muutkin ovat hieman ymmällään tästä tiedosta, mutta näin on Kallosten mukaan toimittu Karjalassa, Koivistolla.

Katselemme todella vanhaa, tyhjillään olevaa, riihtä. Paikkana riihi tuntuu jotenkin hiljaiselta ja aika tuntuu pysähtyvän. Päiväsaikaankin riihi tuntuu pelottavalta, mutta voi kamala, jos olisi yö. Puistelen tuntemuksiani kehostani. Seipiharjua ei näytä olevan moksiskaan, mutta jotenkin aistin hänessäkin hieman pelon ja jonkinlaisen kunnioituksen tunteita ja kokemusta. Leivo vaikuttaa siltä, että tahtois jo päästä jatkamaan matkaa. Itsellänikin olo on samanlainen kuin joskus kauan sitten lapsena, kun leikittiin spiritismiä ystäväni kesämökin pimeässä kellarissa. Kirkas auringonpaiste tuntuu epätodelliselta. Riihi on kieltämättä aika salaperäinen ja pelottava paikka.

Kiitän mukanaolosta ja hyvästelen L.V. Pääkkösen, Amanda Rautiaisen, Yrjö Ketolan, Aino Aution ja Juho Seipiharjun. Uuno Tirronen saapuu kahden henkilön kanssa riihelle. Katselemme Frans Leivon sekä muiden miesten kanssa pientä polkua, joka lähtee kiemurtelemaan metsän siimekseen. Siinä olisi seuraava kohteemme, ympäröivä luonto, mitä lähdemme tarkastelemaan.

¹⁶⁶ Karstula, Vastinki. Albert Rautiainen 957. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

¹⁶⁷ Koivisto, Vatnuori. Ulla Mannonen 1428. 1936. – U. Kallonen, 79 v.

4.3.2 Analyysi riiheen liittyvistä kokemukertomuksista

Riihi oli rakennus, missä entisaikoina kuivattiin viljaa. Riihittäminen oli elonkerjuussa työläs vaihe, mutta kannattava, sillä riihen kuiva lämpö ja savu desinfioi viljan, jonka avulla säilyvyys parani. Riisiä oli lämmitettävä kunnolla, usein kolmesta neljään päivään, jotta saatiin tarvittava lämpö. Viljanpuinti ja riihittäminen työllistivät talonväkeä suuresti. Toisinaan jouduttiin pyytämään myös lisääpua naapurustosta.¹⁶⁸

Kokemukertomuksissa huokuu selvästi se tosiasia, että riihtä kohtaan tunnettiin pelkoa. Rakennus oli jo, ainakin päiväsaikaan turvalliselta tuntuneen pihapiirin, ulkopuolella. Elämis- ja kokemistila on jälleen laajentunut isommaksi kohti isompaa maisemaa ja ympäristöä. Seipiharjun muisto tuo esille riihen toisen tarkoituksen, mikä ei liittynyt viljaan millään tavalla. Riihen kannettiin kuolleet omaiset odottamaan tarvittavia pesuja, pukemista ja hautajaisia. Hautausta odottavat vainajat lisäsivät tai todennäköisesti aiheuttivat riihen muuntumisen myyttiseksi. Vainajat toivat riiheen manalaisia eli kirkonväkeä, mutta myös piruja. Vaikka Seipiharju ei tässä muistonsa kohdassa tuo esille pelkoa, niin pihapiiriin liittyvässä lausahuksessaan, joka oikeassa muistossa on vasta tämän muiston jälkeen, tuo esille Seipiharjun pelon: ”kun piti pimeässä tarpeelleen mennä, niin puhalsin mie vain paskan ja juoksin pirttiin, ei ollut aikaa housuja panna kiinni.”¹⁶⁹ Oliko nimenomaan manalaiset ja pirut, jotka aiheuttivat Seipiharjun pelon vai onko muisto jo eri ajasta muistelukerrontaa, sitä ei arkistokortista saa selville.

Ruoppila mainitsee omassa tutkimuksessaan, kuinka kuolema ja kaikki siihen liittyvät asiat, kuten aitat, riihet, hautausmaat ja mestauspaikat, ovat ”lapsen sielunelämän kannalta pelkoa herättäviä”¹⁷⁰ asioita. Edellä mainittuihin paikkoihin liittyi myös paljon aikuisten kertomusten kautta uskomusolentojen omiksi määriteltyjä tiloja. Manalaiset (tai kirkonväki¹⁷¹) ovat suomalaisen uskomusperinteen mukaisesti olleet voimakkaasti mukana kuolemassa, vainajien ympärillä sekä hautausmailla. Kaarina Koski kertoo väitöskirjassaan ”*Kuoleman voimat – Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*” (2011), kuinka manalaisiin suhtauduttiin hyvin suurella kunnioituksella ja pelolla, myös aikuisväestön puolelta. Pelättiin, että kotipiirissä hautajaisvalmistelujen yhteydessä tuonpuoleisen voimat pääsevät valloilleen, mutta myös kalman pelättiin tarttuvan eläviin. Näin ollen vainajia ja kuolemaa lähestyttiin

¹⁶⁸ Wilmi, 2003, 171.

¹⁶⁹ Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.

¹⁷⁰ Ruoppila, 1954, 174.

¹⁷¹ Koski, 2011, 13.

hyvin uskollisesti erilaisin rituaalisin välttämis- ja puhdistussäännöin. Näin riihikin oli, ei vain myyttinen tila, vaan myös kansanuskomaisesti, pyhä paikka.¹⁷²

Frans Leivolta on monta muistoa. Muistelijana hän etäännyttää itseään käyttäen yleisiä sanamuotoja, kuten ”kun lapset sitä”, ”kun lapset tätä”. Muistoista kuultaa silti selvästi se, että muistot liittyvät voimakkaasti häneen itseensä. Hänen muistonsa kertoo hyvin elävästi kuoleman, kalman ja vainajien pelosta. Hän mainitsee, kuinka huoneen (uskon hänen tarkoittaneen riihtä tai saunaa), sivuitse ei edes haluttanut mennä varsinkaan pimeässä. Hän kertoo kuinka ”kylmä hiki yli ihon tippui pelosta”¹⁷³, jos joutui menemään tämän huoneen tai rakennuksen ohi. Hän selventää muistossaan, että hän pelkäsi kuulevansa kopinaa tai muuta ääntä. Hän pelkäsi tilaa, koska pelkäsi vainajan olevan jollain tavalla liikkuva tai ääntelevän. Tämä lähentää minua ja Leivoa siinä, että nykypäivänä zombi-kulttuuri on hyvin voimakkaasti läsnä elokuvissa ja televisiosarjoissa. Esimerkiksi Geroge R.R. Martinin ”Tulen ja jään laulu” -fantasiakirjasarjassa, mistä on tehty suuren suosion saavuttanut televisiosarja ”Game of Thrones”, Westerosin valtakuntaa uhkaa pohjoisesta oudot, eläviä kuolleita muistuttavat taruolennot. Vaikka nämä olennot eivät ole varsinaisesti zombeja, tulivat ne ensimmäisenä mieleeni Leivon muistosta seiniin koputtelevista vainajista. Vaikka olen ortodoksikanttorin työni puolesta ollut yli viidessäsadassa hautajaisissa, edelleen kuollut ihminen arkussa tuntuu nukkuvalta ja pystyvältä heräämään milloin vain.¹⁷⁴ Näin ollen en pidä Leivon ajatuksia kummallisena.

Myös Aino Aution muisto tuo esille sen, kuinka ”vanhat riihet ja saunat olivat salaperäisen kammottavia paikkoja.” Lisäksi Autio jatkaa, että ”rohkeimmatkaan eivät halusta menneet niihin yksin yön aikaan.”¹⁷⁵ Autio luo kokemuskertomuksessaan riihestä salaperäisen ja kammottavan. Myöskään lapset, jotka olivat rohkeita, eivät uskaltaneet menemään, varsinkaan yö aikaan. Tämä luo yhteyttä tähän päivään, missä elävät kuolleet ja hautausmailta karanneet vainajat ovat edelleen suuria pelon aiheuttajia. Tämä luo riihestä todella voimallisesti myyttisen paikan.

L.V. Pääkkösen keräämät muistot kertovat toisaalta toisenlaista tarinaa. Hänen löytämiensä tietojen mukaan riiheen ei saanut mennä, koska se häiritsi riihirauhaa. Tämä lähentää riihtä siihen, mihin riihi oli rakennettu, eli viljan kuivaamiseen. Aikuiset eivät halunneet lapsia

¹⁷² Koski, 2011, 23.

¹⁷³ Nousiainen. Frans Leivo 3322, 1938.

¹⁷⁴ Ortodoksisissa hautajaisissa arkut ovat auki hautaustoimituksen ajan.

¹⁷⁵ Ruovesi. KT 16. Autio, Aino 1. 1938.

riiheen riihitysten aikaan, koska siitä saattoi koitua tulipaloja sekä riihen kiukaan lämmittämiseen liittyviä ongelmatilanteita. Pääkkösen keruutiedot kertovat, että riihien ovien ja seinien aukkojen oikea-aikainen aukominen ja sulkeminen oli kiukaan toiminnan kannalta tärkeää. Pitkäaikainen riihitys saattoi tyssätä kokonaan, jos kiuas kuumeni tai kylmeni liikaa väärässä ajankohdassa. Tämä oli aikuisten pelotteena käyttämän fiktiivisen – riihimörön – tarkoitus. Tällä ei puolestaan ollut mitään tekemistä näin ollen vainajien kanssa. Tämän kaltainen muistelu etäännyttää minua riihen pelottavuudesta ja myyttisyydestä, sillä riihitys on minulle täysin vierasta toimintaa.

Myös Ketolan ”piiju”, ei liittynyt sinänsä vainajiin, ainakaan hänen kertomassaan muistossa. Muistosta käy ilmi, että piiju oli haltia. Voin olettaa, että ”piiju” on nimenomaan riihihaltia. Haavion kodinhaltia-tutkimuksessa riihenhaltia-motiivistosta löytyy kaksi päämotiivista eli riihenhaltia ja riihenlämmittäjä. Haavion mukaan riihenhaltian alku-uskomus on syntynyt nimenomaan tulenhaltiaista.¹⁷⁶ Onko Ketolan ”piiju” verrattavissa samaiseen riihihaltiaan, sitä ei pysty arkistokortin tiedosta tarkasti sanoa. Pimeys kuitenkin teki ”piijusta” pelottavan. Ketolan muistosta saa sen käsityksen sanoista ”pimeän tullen me pelkäsimme, kun Piiju tulee”¹⁷⁷, että ”piiju” ei liikuskellet vain riihessä, vaan oletettavasti kulki myös pihapiirissä.

Amanda Rautiaisen selvitys riihen katolta mäenlaskua harjoittavista pojista, vähentää riihen myyttistä ja pelottavaa puolta. Rautiaisen mukaan poikia peloteltiin ”pölypäällä”. Mikä tämä ”pölypää” oli, ei käy arkistokortista ilmi. Pääideana pelottelussa aikuisilla oli kuitenkin turvallisuus. Rautiaisen selvityksestä käy kuitenkin selville se, että mäen laskeminen katsottiin jollain tasolla hyväksytyksi. Ainoa pelko, mikä oli, oli se, että jos riihen ”jyrkältä puolelta sattus sukset viemään alas ja loukkaantus”¹⁷⁸

Ulla Mannosen U. Kalloksen haastattelussa saama tieto ”Örö Joosepista” ja riihen ovella huutamisesta tuo riiheen myös ajatusta riihen jonkin asteisesta parantavasta vaikutuksesta. Riihestä tulee jälleen myyttinen, uskomusolento ”Örö Joosepin” asuinpaikan kautta, mutta tyhjän riihen ovelta huutaen, voi saada ”Örö Joosepin” palauttamaan äänen. Tämä vähentää riihen pelottavuutta, mutta ei myyttisyyttä. Kalloselta saadussa haastattelutiedosta ei käy mitenkään ilmi, onko äänen hakeminen ”Örö Joosepilta” pelottavaa vai ei.

¹⁷⁶ Haavio, 1942, 270.

¹⁷⁷ Perho. Ketola, Yrjö, 3. 1936.

¹⁷⁸ Koivisto, Vastinki. Albert Rautiainen 957. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

Vaikka riihi on koettu oivalliseksi mäenlasku ja äänenpalautus-paikaksi, on riihi silti monessa muistossa pelottava paikka. Tilana riihi on kaikin puolin myyttinen, koska siellä asustaa, jos jonkinlaista uskomusolentoa, joita nimenomaan aikuiset sanoittavat lapsille. Aidot ja todelliset vainajat lisäävät riihen pelottavuutta sekä kasvattavat uskomusolentojen repertuaaria, tuomalla manalaiset ja pirut riiehen, vaikka nämä eivät siellä lähtökohtaisesti majaile.

4.4 Ympäröivä luonto

4.4.1 Kun sinne männö uimaan niin veistä nousee mönnikäinen

Tuuli humisee ympärillämme olevan metsän puissa. Tuntemattomat mukaan tulleet henkilöt esittäytyvät minulle: K.E. Virtanen Kustavista sekä kuortanelainen Helmi Mäkelä. Polku kieturtelee metsään, jolle lähdemme astelemaan. Metsässä on isoja siirtolohkareita. Helmi Mäkelä katselee niitä mietteissään ja tuuma:” Jos täällä kalliassa tai vuorella oli kivi louhikko sanottiin se on vuoripeikoon luola. Ja meille lapsille sanottiin ei sinne saa mennä vuoripeikkoo tuloo ja vie vuoreen eikä siältä ikinä pääse pois.”¹⁷⁹ Vuorenpaikolla pelottelu taitaa olla aika tavallinen uskomusolento, varsinkin Pohjanmaalla.¹⁸⁰ ”[M]eitä lapsena ollessamme peloiteltiin eräällä salaperäisellä oliolla nimeltä Isopoika”, Virtanen puolestaan kertoo ja katselee metsää, ”Tämä Isopoika asusteli metsässä muka ja niin ollen emme oikein uskaltaneet nostaa edes katsettamme metsään päin, niin kauhean kuvan takoi mielikuvitus Isopoijasta.¹⁸¹ [Ei uskallettu edes päivällä lähteä pihasta mihinkään.]”

Minulle, joka olen elänyt koko elämäni kaupungissa, metsä herättää myös tiettyä pelonsekaista kunnioitusta. En minäkään saanut pihasta poistua, muuta kuin ehkä lähipuistoon, mutta syynä ei ollut metsä vaan autot. Kerron, kuinka nykyään lehdessä kauhistellaan ja pidetään kummallisena susien ilmestymistä ihmisten asuinalueille.¹⁸² Ihmisen reviiri laajenee koko ajan ja silti ihmettelemme, miksi eläimet pyrkivät ”meidän” reviirille. Nykypäivän ihminen on vieraantunut metsästä kaupungistumisen myötä. Tirrosen ja Virtasen aikoina, tämänkaltainen luonnon kanssa yhteiselo, vaikkakin pelottava, oli normaalia.

¹⁷⁹ Kuortane. Helmi Mäkelä 48. 1942.

¹⁸⁰ Asplund Ingemark, 2004, 1.

¹⁸¹ Kustavi. SS Virtanen, K.E. 1934.

¹⁸² Lehtonen, Ilkka-Pohjalainen, 6.4.2022.

Metsän läpi vievä polku vie meidät kirkasvetisen järven rantaan. Rannan kivillä istuu meitä jo odottamassa 73-vuotias Eetu Porkka, Tytärsaarelta, Uno Tirrosen tuttava 35-vuotias Armas Suomela Jäppilästä sekä kuopiolainen Abel Kukkonen. Miehet nousevat ja tervehtivät. ” [Me tässä ihailimme järven selkää, kun aurinko kimmeltää niin kauniisti]”, Kukkonen hymyilee. Katselemme järvelle. Olisi ihana pulahtaa uimaan. ” [Kesäisin uitiin ja paljon!]” Tirronen nauraa. ”Kesäisin, silloin, kun olin pojan kloppi, uimme niin ahkerasti, että vanhemmat ihmiset ihan juonittelivat siitä, kun aina olisimme olleet vedessä. Useasti he pelottelivat meitä sanoen: ’Näkki tulee ja vie teidät, jos menette uimaan.’ Minkälainen elukka tai joku muu olio tuo näkki oli, sitä he eivät selittäneet.” Armas Suomela kertoo ja jatkaa:” Mielikuvissamme muovailimme hänet joksikin ilkeäksi vedenpeikoksi, mutta emme suinkaan pelänneet”,¹⁸³ Armas röyhittää leikkisästi rintaansa pelottomuuden merkiksi ja nauraa.

” [Näättekö, tuolla?]” Porkka osoittaa vapisevalla kädellään lähellä rantaa kelluvaa puulastua, ”[Meil] oli ennen täys puhe nikkinäkist. Se oli lapsil kauhu. Jos nähtiin [juuri tuollainen] puupala ajettuvan kaukana merellä, juostiin heti metsää ja huuvettiin: ’Nikkinäkki, nikkinäkki.’”¹⁸⁴ Pitäisiköhän meidän mennä nyt metsään, tiedustelen hymyssä suin ja miehet nauravat. Porkka vakavoituu ja pohtii:” Sen puolest sen ikäset kui minäkin olen ossaavat huonost ujuta, ku nikkinäkkii pelättii lapsen.”¹⁸⁵ Se oli varmasti siinä se kääntöpuoli. Peloteltiin niin paljon, että ei loppujen lopuksi uskaltanut veteen mennä edes opettelemaan uimaan. ” [Näin se vähän meni]” Porkka tuumaa ja Frans Leivo nyökyttää päätään ymmärtäen Porkan pelon.

Rannalle tömähtää soutuvene ja veneestä nousee kaksi naista, Anna Kurki Koivistolta ja Ylitalon Martta Nivalasta. ” [Olimme tuolla soutelemassa]”, Martta kertoo ja jatkaa” Lapsena putosin kerran jokeen, silloin äiti kertoi lapsille, että minut oli näkki nykässyt jokeen.¹⁸⁶ [Nyt pysyin hyvin veneessä.]” Martta nauraa ja ojentaa korin täynnä pullaa ja kahvia Tirroselle, joka seisoo lähimpänä. Tirronen ottaa korin ja Anna levittää rannalle puna-valkoruudullisen peiton. Hän levittää pullat ja kahvit kankaalle. Istahdamme viltille.

Katselemme, kun aurinko alkaa pikkuhiljaa painua kohti länsirantaa. Päivä on ollut pitkä, mutta antoisa. Nautiskelemme uunituoretta pullaa. Anna katselee ulapalle ja laskevaa aurinkoa: ”Niinhän ne meitä lapsina hirvitteliit, jot’älkää mänkö yöllä, auringon laskun jälkee

¹⁸³ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uno. 64. < Suomela, Armas, 35 v. Jäppilän kylä, Kymin pit.

¹⁸⁴ Tytärsaari. Laiho, L. 3946. 1936. < Eetu Porkka, 73 v.

¹⁸⁵ Tytärsaari. Laiho, L. 3946. 1936. < Eetu Porkka, 73 v.

¹⁸⁶ Nivala. SS Ylitalo, Martta. 1934.

vettee, sieltä tulloo, Joki ukko, tai veen isäntä ja viepi, ei se päivällä itsijään ihmiselle näyttänyt, mut' yöllä, siit' se vei, auringon valloo ne sellaset pelkäsiit.¹⁸⁷ Eli päivällä ei ollut mitään hätää. Kurki pyörittää päätään. ” [Ei, vain yöaikaa. Ehkä sillä haluttiin estää kaikki kuutamouinnit.]” Anna nauraa kätensä takana. Kerron läsnäolijoille, kuinka minun aikani ei pelätty enää näkkiä ollenkaan. Edellä mainitsemassani Marjatta Pokelan ”Mörri-Möykyn Suvi” (1983) kirjassa on laulu näkille. Mutta ei sitä sinänsä enää uudessa pelätty. Haukia korkeintaan. Miehet nauravat. ” [Eihän nyt kaloja tarvitse pelätä!]” Porkka huudahtaa.

Näkki on hyvin tunnettu uskomusolento veden äärellä.¹⁸⁸ Abel Kukkonen naurahtaa:” [Kyllä, näkki on tuttu, mutta] keväillä kuin oli vettä kaikissa rapakoissa, niin meidän lapsena teki mieli päästä sinne uimaan, niin kielsivät jyrkästi. Sanoivat, että kun sinne männö uima niin veistä nouse mönnikäinen ja paina piäitä ja silloin iilimato kiertää jalan ympäri ja pure jalan poikki. Siitä tuli pelko, ettei mänty.”¹⁸⁹ Kerron, kuinka itse tykkäsin pomppia lätäköissä ja rapakoissa pienenä. Kurahousut eivät pitäneet vettä pois vaan vaatteet olivat ihan märät sen jälkeen. Miehet eivät ihan ymmärtäneet mitä tarkoitin kurahousuilla, niitä ei tainnut olla vielä 1930-luvulla. ” [Kyllä mekin olisimme halunneet, mutta pelottelivat niin paljon]”, Kukkonen virkkaa. Minua ei peloteltu, minulle vain suututtiin, kun olin kastellut kaikki vaatteeni. Kukkonen nauraa römeästi muisteluilleni.

Paljon ovat ihmiset kokeneet erilaisissa maisemissa, paikoissa ja tiloissa. Monenlaista uskomusolentoa löytyi, sellaisiakin mistä minä en ollut itse koskaan kuullutkaan. Kiitän kaikkia mukana olleita. Pullalautanen tyhjenee, Myllyharjun piipun tuoksu leijailee rannalla. Iloinen puheensorina alkaa kuulumaan, kun muistelijat jatkavat keskustelua kokemuksistaan ja muistoistaan. Minun on aika palata omaan tilaan ja aikaan.

4.4.2 Analyysi ympäröivään luontoon liittyvistä kokemuskertomuksista

Metsä on lähtökohtaisesti hyvin myyttinen paikka. Mielenkiintoista on kuitenkin huomata, että SKS:n arkiston lastenpelotuskortiston yliluonnollisilla olennoilla pelotteluosiosta ei nouse juurikaan metsään liittyviä kokemuskertomuksia. *Sanastaja* -lehden kyselyihin on tullut paljon lastenpelotteluja, jotka koskevat nimenomaan ulos menemistä tai pihasta poistumista, missä voi kohdata jotain yliluonnollista. Metsään menemisestä ja siellä olevan olion

¹⁸⁷ Koivisto, Rousku. Ulla Mannonen 10415. 1939. -Anna Kurki, 60 v.

¹⁸⁸ Harva, 1948, 383.

¹⁸⁹ Kuopio. Kukkonen, Abel. 102. 1936.

pelottavasta kohtaamisesta kertovaa kertomusta ei kuitenkaan ollut montaa.¹⁹⁰ K.E. Virtasen pohdinta Isopojasta ja Helmi Mäkelän pohdinta vuorenpeikon luolasta ovat ainoat, missä tarkastellaan metsää pelottelun ja oman kokemuksen kautta. Metsät ovat 150 vuotta sitten ollut luonnollinen osa ihmisten elämää, toisin kuin nykyään. Ne vain ovat olleet siinä ja ihminen on asuttanut metsää metsän ehdoilla. Metsästä on saatu elanto metsästyksen ja marjastuksen kautta.

Vesistöt ovat olleet huomattavasti käytetympi pelottelun paikka. Lapset ovat omin päin käyneet uimassa. Näin ollen aikuisten on täytynyt iskostaa lasten päähän veden vaarallisuus. Tuttu vedenhaltija ”näkki” käyskentelee erilaisin ulkomuodoin kaikissa veteen liittyvissä kokemukertomuksissa.

Armas Suomelan muistosta paistaa huvittuneisuus näkkiä kohtaan. Hänen muistossaan mainitut sanat:” vanhemmat ihmiset ihan juonittelivat siitä, kun aina olisimme olleet vedessä,”¹⁹¹ kertoo tietynlaisesta ironiasta vanhemmilta. Lisäksi Suomela mainitsee, että kukaan ei kertonut minkä näköinen näkki on. Tässä kuvastuu samankaltainen lapsen omaehtoinen uskomusolennon ulkonäön kuvaaminen, kuin Tirrosella möröstä¹⁹². Suomelan ero muihin kokemukertomuksiin on kuitenkin siinä, että hän sanoo suoraan, ettei pelännyt näkkiä millään tavalla. Tulkitsen tämän niin, että Suomela, joka on muihin muistelijoihin verrattuna nuori (vain 35-vuotias, syntynyt todennäköisesti 1900-luvun alkupuolella) ei enää usko eikä pelkää ainakaan veteen liittyviä uskomusolentoja, jonka kautta vettä ei koeta enää myyttiseksi.¹⁹³

Toisin on kuitenkin 73-vuotiaalla tytärsaarelaisella Eetu Porkalla, jolle näkki on ollut pelottava uskomusolento. Heille näkki oli todellinen ja vedessä kelluvat erilliset asiat loivat myyttistä kohtaamista näkin kanssa. Porkka mainitsee, että nikkinäkki oli ”lapsil kauhu”, jota paettiin rannalta metsän suojaan. Ongelmia näkki aiheutti uimaan opettelussa, minkä Porkka myös mainitsee. Hänen mielestään hyvin monet hänen ikäisistään ei näkin pelottelun takia osannut uida. Porkan muistossa vedestä tulee myyttinen ja pelottava paikka.¹⁹⁴

Anna Kurjen ja Martta Ylitalon näkkikokemukset ovat hyvin samankaltaisia muiden vanhempien muistelijoiden kanssa. Ylitalon kokemus on sinänsä neutraali, että hän muistelee

¹⁹⁰ Yksi esimerkki: Nurmes, Mujejärvi. Helmi Kortelainen 384. 1938.

¹⁹¹ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 64. < Suomela, Armas, 35v. Jäppilän kylä, Kymin pit.

¹⁹² Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

¹⁹³ Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 64. < Suomela, Armas, 35v. Jäppilän kylä, Kymin pit.

¹⁹⁴ Tytärsaari. Laiho, L. 3946. 1936. < Eetu Porkka, 73 v.

vain sitä, kuinka hän on pudonnut veneestä ja äiti kertoi sen tapahtuneen näkin toimesta.¹⁹⁵ Kurjen muisto puolestaan pohtii jälleen yöaikaa ja pimeyttä. Auringon laskun jälkeen tulee ”Joki ukko” tai ”veden isäntä”, joka vie uijan vedenpinnan alle. Kurjen mukaan vedessä asuvat uskomusolennot pelkäävät aurinkoa ja päivän kirkkautta.¹⁹⁶ Tämä on sinänsä poikkeavaa, sillä muiden muistelijoiden näkki tai veteen liittyvä uskomusolento toimii myös päivällä. Kaikesta huolimatta molempien naisten muistoissa vesi oli myyttinen elementti, jota kohtaan tunnettiin pelkoa.

Abel Kukkosen muisto poikkeaa muiden muistelijoiden veteen liittyvistä kokemuskertomuksista. Hänen muistossaan jopa rapakoiden ja lätäköiden vesissä asusti erilaisia kummajaisia ja pelottimia. Kukkosen muistossa rapakoissa asusti mönnikäinen, joka fyysisesti hukuttaa lapsen rapakkoon. Mönnikäisen apuna toimii iilimato, joka kiertyy jalan ympärille ja puree jalan poikki. Tällä estettiin tehokkaasti lapsia hyppimästä vettä täynnä olevissa kuopissa. Kukkonen mainitsee, että ”Siitä tuli pelko, ettei mänty.”¹⁹⁷ Kertomus yhdistää tilanteita sadan vuoden takaa ja tuo esille sen tosiasian, että lätäköissä hyppiminen on ollut ja on edelleen pienten lasten suurta huvia. Rapakoissa oleva vesi muuntuu ”mönnikäisen” ja ”tappaja-iilimadon” kautta myyttisiksi paikoiksi. Ne ovat herättäneet pelkoa ja niiden on uskottu käyvän fyysisesti lätäköissä hyppijöiden kimppuun. Näin ollen on ollut pelkona uskomusolennon todellinen kohtaaminen. Tämä tuo eroa nykypäivän, 1980-luvun ja 1800-luvun loppuvuosikymmenien kokemukseen.

Näkki ja muut veteen liittyvät uskomusolennot ovat tehneet vedestä hyvin myyttisen elementin. Uno Harva kertoo ”*Suomalaisten muinaisuusko*” -tutkimuksessaan (1948), kuinka näkki tunnetaan kaikkialla maassamme. Näkin ”kesyttämiseksi” on ollut erilaisia riittejä ja sanontoja, joilla on haluttu suojautua näkin pahoilta hukuttamisyrityksiltä.¹⁹⁸ Silti rannat ovat olleet paikkoja, joihin on haluttu ahkerasti mennä, varsinkin kesällä. Aikuisilla on varmasti ollut lähtökohtaisesti huoli jälkikasvunsa ja veden yhteiselosta. Veden myyttisyys lasten ajatuksissa onkin liittynyt voimakkaasti aikuisten sanottamiin tarinoihin. Silti ahkera uiminen on ollut sallittua ja lapset on päästetty uimaan. Maisemana, ilman veteen menoa, vesi ei vaikuttanut kuitenkaan mytologisoituvan.

¹⁹⁵ Nivala. SS Ylitalo, Martta. 1934.

¹⁹⁶ Koivisto, Rousku. Ulla Mannonen 10415. 1939. – Anna Kurki, 60 v.

¹⁹⁷ Kuopio. Kukkonen, Abel. 102. 1936.

¹⁹⁸ Harva, 1948, 383, 385.

5 Loppupäätelmät

Sillä tavalla saatiin moneen lapseen istutetuksi mitä ankarin kauhun tunne, joka kesti läpi koko elämän.¹⁹⁹

Lastenpelotukset ja iltaisin kerrotut ajanvietetarinat puhdetöitä tehdessä ovat luoneet erilaisia tiloja myyttisiksi ja myös pelottaviksi. Jo pelkästään pimeä herätti muistelijoiissa pelkoa ja se oli myös hyvin monelle mielikuvitusta herättelevä asia. Pimeän pelon lisäksi mukaan astuvat pelotuksista käytetyt uskomusolennot, jotka eivät ole kovin hyväntahtoisia saatikka kilttejä. Lähes kaikkiin kokemukertomuksiin ja muistoihin liittyi tilan kokemisen pelon lisäksi jonkin uskomusolennon aiheuttama väkivaltaisen toiminnan pelko.

Koti, varsinkin lapsuuden koti, koetaan yleisesti ottaen hyvin nostalgiseksi ja turvalliseksi paikaksi. Kokemukertomuksen ja erilaisten muistojen myötä tämänkaltainen ajatus kokee, jos ei kovin suurta, niin ainakin jossain määrin, kolauksen. Pimeät nurkat ja varsinkin uunin sola on ollut monelle lapselle pelkoa herättävä paikka. Me, jotka elämämme sähkön suurta vallankumousaika ja voimme valaista kaiken, emme välttämättä ymmärrä miten pelottavalta pimeä uuninsola on tuntunut paikassa, jonka lähtökohtaisesti pitäisi olla turvallinen ja tuttu. Uskon, että kaikesta huolimatta koti on koettu turvalliseksi ja kodin paikan henki on lähtökohtaisesti ollut positiivinen. Tulkitsen saamani mielikuvan niin, että pelottelu sekä erilaiset tarinat ovat aikuisen läsnä ollessa tuntuneet enemmän samankaltaiselta kihelmöintinä selkäpiissä, mitä kummitustarinat aiheuttivat 1980-luvulla lapsuuttaan viettäneille. Nykypäivän lapset ovat todennäköisesti niin turtuneita erilaisiin kauhuolentoihin, etteivät enää pelkäisi tämänkaltaisia olentoja.

Lasten kodeissa touhuaa erilaisia uskomusolentoja kuten Hellankorjaaja ja Murrikka. Hellankorjaaja käyskenteli kodissa vain silloin, kun aikuiset olivat poissa. Näin lapsen mahdollinen yksinolo sai kodissa aikaiseksi sen, että koti muuttui myyttiseksi tilaksi. Korkiakankaan tutkimuksen mukaan, lapset harvemmin kuitenkaan jäivät kotiin aikuisten lähtiessä ulos töihin.²⁰⁰ Näin mahdollinen kohtaaminen Hellankorjaajan kanssa oli hyvin pieni. Murrikka oli muistojen ainoa positiivinen hahmo, sillä siltä saattoi kysyä neuvoa. Miten Murrikka on muuten käyttäytynyt, sitä ei arkistoaineisto antanut lisätietoa.

¹⁹⁹ Nousiainen. SS Leivo, Frans. 1934.

²⁰⁰ Korkiakangas, 1996, 100.

Olin laittanut talouskellarin lähtökohtaisesti pihapiiriin. Jos talouskellari on ollut talon lattian alla, on kodissa oleskellut silloin myös Riiskilän pirjo. Kellarit ovat lähtökohtaisesti pimeitä paikkoja. Yhtymäkohta 1980-lukuun löytyy niistä kummitustarinoista, missä kellarissa asuu nimeämätön tappaja-kummitus. Koska kellari-kummitukset ovat osoitettu olevan kansainvälistä tematiikkaa²⁰¹, voi Riiskilän pirjo mahdollisesti esittää kyseisen tappaja-kummituksen suomalaista esioliota.

Kotiin liittyvät tilaa mytologisoivat ja pelottavaksi tekevät kokemukset ovat lähes tulkoon kaikissa nimenomaan aikuisten kertomien tarinoiden ja pelottimien aikaansaamaa. Tirrosen kokemuskertomuksessa uunin sola oli nimettömän kauhun paikka. Muistosta ilmenee kuitenkin se, että ainakaan Tirrosta ei ole peloteltu varsinaisesti uunin solasta tulevalta möröllä tai muulla uskomusolenolla. Tirrosen kokemus kodista on enemmänkin, kaikesta pelottavuudesta huolimatta, viihdyttävä, kuin myyttinen tai pelottava.

Pihapiiri oli selvästi pelottavampi paikka kuin koti. Olihan tila laajentunut jo huomattavasti. Myös aikuisen läsnäolo ei ollut enää niin itsestään selvää. Pihalla täytyi käydä vanhemman antaman tehtävän takia tai ihan vain luonnollisesti tarpeillaan. Kahdessa kokemuskertomuksessa nimenomaan pihapiirissä koettiin uskomusolennon fyysinen läsnäolo ja pelko uskomusolennon mahdollisesta fyysisestä kosketuksesta. Muissa tiloissa tämänkaltaista pelkoa ei ollut. Molemmissa kertomuksissa uskomusolento sai mielikuvituksessa peikon ulkomuodon, vaikka muistelijä nimesi olennon möröksi. Peikko on kuitenkin ollut ulkotilassa enemmän käyskentelevä hahmo, toisin kuin mörkö, joka pelotteli enemmän sisätiloissa. Lisäksi peikkoja pidettiin kansanuskonmukaisesti todellisimpina kuin mörköjä, jotka olivat lähtökohtaisesti fiktiivihahmoja.

Riihi oli selvästi kokemuskertomuksissa ja muistoissa kaikkein pelottavin paikka. Riihen pelottavuus johtui lähtökohtaisesti todellisista vainajista, jotka odottivat hautaan pääsyä. Tämä eroaa hyvin voimakkaasti omasta ajastamme, sillä kukaan vainaja ei odota kotona hautajaisia. Hyvin harva tämän päivän ihmisistä on edes nähnyt kuollutta ihmistä. Voimme todella ymmärtää tästä ajasta käsin sitä pelkoa, mitä riiehessä olevat vainajat ovat aiheuttaneet lapsissa? Kun yleiseen kuoleman- ja vainajapelkoon lisätään ajatus manalaisista ja piruista, on riihi pelottavana ja todella myyttisenä tilana, täysin ymmärrettävä ja oikeutettu.

²⁰¹ Knuutila, 1985/2008, 88.

Vainajien lisäksi riiheen liitetään pelotteita myös muiden olentojen kautta. Puiminen ja riihen lämmitys olivat raskasta, aikaa vievää työtä. Aikuiset halusivat saada työn tehtyä kunnolla, sillä seuraavan talven ruokavarat olivat riippuvaisia riihessä tehtävistä toimenpiteistä. Jotta lapset eivät häiritsisi ja olisi liian innokkaasti mukana riihityksessä, oli helpompi uhkailla heitä kaikenlaisilla riihimöröillä ja -haltioilla ja tämän kautta saada pidettyä heidät pois jaloista. Lisäksi L.V. Pääkkönen tuo esille riihirauhan, jota piti vaalia. Nämä kaikki puolet tekevät riihestä hyvin myyttisen tilan ja myötävaikuttaa pelottaviin aistikokemuksiin.

Ympäröivä luonto, metsä ja vesistöt, ovat lähtökohtaisesti olleet kansanuskossa myyttisiä paikkoja. Tila on kasvanut valtavaksi kodin seinien sisältä. Metsissä kulki todellisia uhkia suurpetojen muodossa, lisäksi metsät, pellot ja vesistöt olivat täynnä erilaisia uskomusolentoja. Luonto kaikkienensa on kokemuskertomuksissakin suuri myyttinen tila, missä kansanuskon jäänteet näkyivät riihen ohella vielä kaikkein voimakkaimmin. Silti lastenpelottelun näkökulmasta luontoon liittyvä arkistoaineisto oli suhteellisen suppea. Metsiä hallitsi luonnollisesti peikko, mutta myös Isopoika on metsästä pelottavan paikan tekevä hahmo. Onko Isopoika mahdollisesti peikon jokin muunnos, sitä ei lastenpelottelu arkistoaineiston kautta pysty sanomaan, varsinkaan kun Isopoika -muiston antanut K.E. Virtanen ei kuvaillut olentoa millään tavalla.

Veteen liittyviä kokemuskertomuksia oli luontoon liittyvistä tarinoista huomattavin osa. Lähes kaikissa, kahta muistoa lukuun ottamatta, pohdittiin nimenomaan tuttua vedenhaltijaa – näkkiä. Yhdessä muistossa tarkasteltiin veden myyttistä olentoa ”Joki ukkona” tai ”veen isäntänä”. Toisessa eriävässä muistossa jopa lätäköissä oleva vesi muuttui myyttiseksi ”mönnikäisen” ja ”tappaja-iilimadon” läsnäolon kautta. Vesi on ollut kautta aikojen myyttinen elementti. Lisäksi vesi on aiheuttanut huolta vanhemmissa, sen kaksinaisen luonteen takia.

Muutamit muistelijat kertoivat muistojen lisäksi myös pohdintoja pelottelun vaikutuksesta elämään. Näiden ”arvostelujen” kautta käy selvästi ilmi, että oma arkinen elämä ja oleminen erilaisissa tiloissa hankaloituu, kun henkilöä on lapsena peloteltu niin paljon ja niin moninaisin olennoin. Kukaan tarinani pääosakertoja ei kuitenkaan mainitse siitä, miten pelottelu on heidän elämäänsä vaikuttanut.

Kokemuskertomusten lisäksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkiston lastenpelotuskortisto tarjoaa paljon tietoa erilaisten uskomusolentojen ulkonäöstä ja toimintatavoista. Yksi mahdollinen tutkimusaihe voisi olla esimerkiksi, mitä näiden hahmojen ulkonäkö kertoo erilaisista normeista. Myös toiminnankuvaukset yhdistettynä ulkonäköön ja

erilaisiin paikkoihin kertovat ympäröivän yhteiskunnan arvoista. Uskon, että lastenpelotuskortisto on lisätutkimukselle kiinnostava kohde. Lisäksi voi pohtia, miten nykypäivänä koetut tilat ja paikat voisivat olla myyttisiä. Mitkä nykypäivän uskomusolennot tekisivät tilasta pelottavan ja/tai myyttisen.

Olen tarkastellut pro gradu -tutkielmassani tilan, paikan ja maiseman myyttistä kokemista erilaisten pelotteiden kautta. Sähkövalo luo nykypäivän ihmiselle turvallisen tilan, eikä myyttisyys kosketa meitä enää samalla tavalla kuin elävän tulen aikakaudella. Silti pelotteet eivät ole kadonneet lastenkasvatuksesta, vaikka ovatkin kenties muuntaneet muotoaan tähän päivään sopivammiksi. Lapsen kokemus erilaisista tiloista sata vuotta sitten tai tänä päivänä ovat hyvinkin samankaltaisia, vaikka vainaja onkin muuttunut zombiin ja kodinhaltija videopelin hirviöön.

Lähteet

Arkistolähteet

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto

Perinteen ja nykykulttuurin kokoelmat (ent. Kansanrunousarkisto)

Lastenpelotusarkisto, 1999.

https://www.finlit.fi/sites/default/files/mediafiles/arkisto-ja_kirjastopalvelut/lastenpelotuskortisto001_0.pdf, viitattu 1.8.2021.

SKS:n keräykset ja kyselyt. https://www.finlit.fi/fi/arkisto-ja-kirjastopalvelut/kokoelmat-ja-tiedonlahteet/kirjallisuuden-ja-kulttuurihistorian-2#.Ye6o_5BzSH, viitattu 25.1.2022.

Lastenpelotukset, lastenpelotuskortisto

Iisalmi. Anni Mykrä 784. 1938.

Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju

Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 64. < Suomela, Armas, 35 v. Jäppilän kylä, Kymin pit.

Kuopio. Kukkonen, Abel. 102. 1936.

Kustavi. SS Virtanen, K.E. 1934.

Ruovesi. KT 16. Autio, Aino 1. 1938.

Tytärsaari. Laiho, L. 3946. 1936. < Eetu Porkka

Lastenpelotukset, lastenpelotuskortisto, lisätiedot

Askola. Tyyskä, J. b)3209. 1913.

Eri puolilta Suomea. L.V. Pääkkönen 807. 1937–38. – mm. S. Jouppi, 62 v, kert.v. 1903
Kauhavalla

Hämeenkyrö. SS Myllyharju, M. 1935.

Hämeenkyrö. SS Myllyharju, M. 1935.

Jämsä, Juokslahti. Nieminen Kalle, 3826. 1937.

Karstula, Oinaskylä. Albert Rautiainen 947. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

Karstula, Vastinki. Albert Rautiainen 954. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

Karstula, Vastinki. Albert Rautiainen 957. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

Koivisto, Kurkela. Ulla Mannonen 7462. 1938. – H. Muuriaisniemi.

Koivisto, Rousku. Ulla Mannonen 10415. 1939. – Anna Kurki, 60 v.

Koivisto, Vatnuori. Ulla Mannonen 1428. 1936. – U. Kallonen, 79 v.

Kokemäki, Kakkulaisten kylä. Ahti Rajala 627. 1938.

Kokemäki. SS Leino, Frans. 1934.

Kuopio. Abel Kukkonen 388. 1938.

Kuortane. Helmi Mäkelä 48. 1942.

Lehtimäki. Viljami Keski-Suokko 233. 1937.

Nivala. SS Ylitalo, Martta. 1934.

Nousiainen. SS Leivo, Frans. 1934.

Nousiainen. Frans Leivo, 3319. 1938.

Nousiainen. Frans Leivo, 3322. 1938.

Nurmes, Mujejärvi. Helmi Kortelainen 384. 1938.

Parkano, Ahlainen, Siikainen, Noor- ja Pomarkku, Teuva ja Kauhajoki. L.V. Pääkkönen 817. 1937–38.

Perho. Ketola, Yrjö, 3. 1936 < sama.

Pielavesi. Tiitinen, M. 2677. 1936.

Savonlinna. Aleks Seppänen 3416. 1936. < Aleks Seppänen, Savonlinna, s. 1877. parturi.

Sysmä. E.J. Ekman 2344. 1939.

Sysmä. Lindsten, Juho, 183. 1936.

Säkkijärvi, Rokkola. Ulla Mannonen 9358 a. 1938. – H. Suni, 82 v.

Tammela. SS Huokuna, Armas. 1934.

Tytärsaari. Laiho, L. 3945. 1936. < Eetu Porkka, 73 v.

Viljakkala. Säkki, Pauliina. 1347, 1349. 1937.

Lähdekirjallisuus

Asplund Ingemark Camilla, 2004. *The Genre of Trolls – The Case of a Finland-Swedish Folk Belief Tradition*. Åbo Akademi University Press, Åbo.

Davis Natalie Zemon, 1995. *Women on the Margins – Three Seventeenth Century Lives*. Harvard University Press, London.

Enges Pasi, 2012. *"Minä melkein uskon" - Yliluonnollinen ja kohtaaminen tenonsaamelaisessa uskomusperinteessä*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja 338. Turun yliopisto, Turku.

Enges Pasi, 2014. *Myyttisiä maisemia ja uskomuksellisia ympäristöjä*. Seppo Knuutila & Ulla Piela (toim.) *Ympäristömytologia*. Kalevalaseuran vuosikirja 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Haavio Martti, 1942. *Suomalaiset Kodinhaltijat*. WSOY, Helsinki.

Harva Uno, 1948. *Suomalaisten muinaisusko*. 3. uudistettu laitos, 2018. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Hedemäki Eeva, 1985. *Nykyisiä lastenpelotuksia maaseudulla ja kaupungissa*. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma, Joensuun yliopisto.

Huuskonen Marjut, 2004. *Stuorra-Jovnnan ladut – Tenonsaamelaisten ympäristökertomusten maailmat*. SKS, Helsinki.

Häkkinen Antti, 2007. *Elämä täynnä kärsimystä*. Anssi Mäkinen, Joni Strandberg & Jukka Forslund (toim.) *Suomalaisen arjen historia - Säätyjen Suomi*. WSOY, Porvoo. ss. 178–195.

- Jalava Marja, 2002. Hegeliläisyys 1800-luvun Suomessa. Rainer Knapas & Nils Erik Forsgård (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 2 – Tunne ja tieto*. Tammi, Helsinki. ss. 300–305.
- Kaivola-Bregenhøj Annikki, 1988. *Kertomus ja kerronta*. Helsinki: SKS.
- Karjalainen Pauli Tapani, 2006. Topobiografinen paikan tulkinta. Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.) *Paikka – Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Kalevalanseuran vuosikirja 85. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. ss. 83–92.
- Knuutila Seppo, 1985/2008. Nykysuomalainen ihmemaassa. Ulla Piela & Sinikka Vakimo (toim.) *Entinen aika, nykyinen mieli*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1185, Tiede. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Knuutila Seppo & Ulla Piela, 2014. Ympäristömytologia – havainto ja tulkinta. Seppo Knuutila & Ulla Piela (toim.) *Ympäristömytologia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. ss. 7–17.
- Kolehmainen Alfred, 1979. *Suomalainen talonpoikaistalo*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Kolehmainen Alfred & Veijo A. Laine, 1981. *Suomalaiset uunit*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Korkiakangas Pirjo, 1996. *Muistoista rakentuva lapsuus – Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa*. Kansantieteellinen arkisto 42. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Koski Kaarina, 2007. Mikä kertomus on? Tieteidenvälisyyden haasteita ”kertomusten” tarkastelussa. – *Elore* 1/2007.
- Koski Kaarina, 2011. *Kuoleman voimat - Kirkonväki suomalaisessa uskomusperinteessä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1313, Tiede. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kuisma Markku, 2007. Ruotsalainen rajamaa, keisarillinen suuriruhtinaskunta. Anssi Mäkinen, Joni Strandberg & Jukka Forslund (toim.) *Suomalaisen arjen historia - Säätyjen Suomi*. WSOY, Porvoo. ss. 8–29.

- Kärkkäinen Tapani, 2008. *Kirkon historia – Ortodoksin käsikirja*. Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto. Gummerus, Jyväskylä.
- Laurén Kirsi, 2008. ”Metsässä suomalainen on kotonaan”. Kertomukset metsän läheisestä merkityksestä. Arto Haapala & Virpi Kaukio (toim.) *Ympäristö täynnä tarinoita – Kirjoituksia ympäristön kuvien ja kertomusten kysymyksistä*. UNIpress.
- Lieblich Amia, 1997. *Conversations with Dvora – an Experimental Conversations of the First Modern Hebrew Woman Writer*. University of California Press, Berkeley.
- Murtorinne Eino, 2002. Herätysliikkeet. Rainer Knapas & Nils Erik Forsgård (toim.) *Suomen kulttuurihistoria 2 – Tunne ja tieto*. Tammi, Helsinki. ss. 290–296.
- Rasila Viljo, 2003. Suomalainen yhteiskunta 1865. Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen maatalouden historia 1 – Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. ss. 451–452.
- Ruoppila Veikko, 1954. *Kansa lastensa kasvattajana*. WSOY, Helsinki.
- Ruotsala Helena, 2013. Maiseman jäljet. Tuomas Hovi, Kirsi Hänninen, Merja Leppälahti & Maria Vasenkari (toim.) *Viisas matkassa, vara laukussa – Näkökulmia kansanperinteen tutkimukseen*. Folkloristiikan julkaisuja 3, Turun yliopisto. ss. 188-206.
- Siikala Anna-Leena, 1984. *Tarina ja tulkinta. Tutkimus kansankertojista*. Helsinki: SKS.
- Siikala Anna-Leena, 2019. *Itämerensuomalaisten mytologia*. 5. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Suihkonen Jaana, 2017. *Pelastakaamme ”esi-isiemme henkisen perinnön viimeiset sirpaleet” – Kalevalan Riemuvuoden 1935 kilpakeruu kansallisen perinnön ohjaajana*. Itä-Suomen yliopisto Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, Historia- ja maantieteiden laitos. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Joensuu.
- Talve Ilmar, 1979. *Suomen Kansankulttuuri*. Uusi nidottu laitos, 2012. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Tommola Birgitta, 1955. *Yliluonnolliset olennot lastenpelotuksina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Tuulio Tyyni, 1973. Entä nyt, Aleksandra Gripenberg. Teoksesta *Ehtoota*. WSOY, Helsinki. ss. 169-178.

Ukkonen Taina, 2000. *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Helsinki: SKS.

Vainio-Korhonen Kirsi, 2017. Vastuullinen historia. Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus. ss. 29–47.

Valonen Niilo & Teppo Korhonen, 2006. Niilo Valosen käsikirjoitusten pohjalta toimittanut ja täydentänyt Teppo Korhonen. *Suomalainen piha – Rakennushistoriallisia päälinjoja*. Multikustannus, Rakennusalan Kustantajat RAK, Helsinki.

Virtanen Leea, 1990. *Onni yksillä – Kansanperinnettä ennen ja nyt*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Wilmi Jorma, 2003. Tuotantotekniikka ja ravinnonsaanti. Viljo Rasila, Eino Jutikkala & Anneli Mäkelä-Alitalo (toim.) *Suomen maatalouden historia 1 – Perinteisen maatalouden aika esihistoriasta 1870-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. ss. 159–182.

Verkkosivut

Kansantieto-lehden keruuesite. http://nebu.finlit.fi/keruuesitteet/kra_kansantieto.pdf, viitattu 25.1.2022.

Kielitoimiston sanakirja, äijä.

<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/%C3%A4ij%C3%A4?searchMode=all>, viitattu 13.3.2022.

Laki lapsen huollosta ja tapaamisoikeudesta 1983/361, annettu Helsingissä 8. päivänä huhtikuuta 1983. saatavilla sähköisesti osoitteesta

<https://finlex.fi/fi/laki/alkup/1983/19830361#Pidm45237817328864>, viitattu 11.1.2021.

Lehtonen Janne, 2022. *"Hätännyn ja lähdin juoksemaan" – Susi lähti seuraamaan koiran ulkoiluttajaa Sundomissa*. Ilkka-Pohjalainen, 6.4.2022.

<https://ilkkapohjalainen.fi/uutiset/h%C3%A4t%C3%A4nnyn-ja->

l%C3%A4hdin-juoksemaan-susi-l%C3%A4hti-seuraamaan-koiran-ulkoiluttajaa-sundomissa, viitattu 25.5.2022.

Mikkola Kati, 2010, päivitetty 2018. *Ulla Mannonen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran henkilöhistoria, kansallisbiografia.

<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/9630>, viitattu 25.1.2022.

Sanastaja nro20 / 1934.

<https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/891249?term=m%C3%B6rk%C3%B6&page=5>, viitattu 25.1.2022.

Syrjö Veli-Matti, 2006. *Samuli Paulaharju*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran henkilöhistoria, kansallisbiografia.

<https://kansallisbiografia.fi/kansallisbiografia/henkilo/6322>, viitattu 25.1.2022.

Tervonen Riikka, 2017. *Koulutetut kerääjät ja vapaaehtoiset vastaajat*. Kotus-blogi,

Satunnaisesti kirjoittava kotuslainen. [https://www.kotus.fi/nyt/kotus-](https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/satunnaisesti_kirjoittava_kotuslainen/koulutetut_keraajat_ja_vapaaehtoiset_vastajat.23466.blog)

[blogi/satunnaisesti_kirjoittava_kotuslainen/koulutetut_keraajat_ja_vapaaehtoiset_vastajat.23466.blog](https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/satunnaisesti_kirjoittava_kotuslainen/koulutetut_keraajat_ja_vapaaehtoiset_vastajat.23466.blog), viitattu 25.1.2022.

Torvinen Hanna, 2011. *Muistojen värittämät maisemat: Humanistisen maantieteen näkemyksiä aistien, muistojen ja paikkojen merkityksistä*. Menetys 3/2011.

<https://hybrislehti.net/muistojen-vrittmt-maisemat>, viitattu 25.5.2022.

Wikipedia, Freddy Krueger. https://fi.wikipedia.org/wiki/Freddy_Krueger, viitattu 6.9.2022.

Wikipedia, Lauri W. Pääkkönen.

https://fi.wikipedia.org/wiki/Lauri_W._P%C3%A4%C3%A4kk%C3%B6nen, viitattu 25.1.2022.

Wikipedia, Tyyni Tuulio. https://fi.wikipedia.org/wiki/Tyyni_Tuulio, viitattu 13.9.2022.

Liitteet

Liite 1. Alkuperäiset kokemuskertomukset teksteinä

Koti

Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

Kun olin pieni, pelottelivat vanhemmat veljeni minua ”möröllä”. Epämääräinen pelko puseri rintaani pimeään tullessa, vallankin pelotti silloin hirveästi, jos joutui jollakin asialla käymään ulkona. Silloin vilkuilin ympärilleni jokapuolelle, josko mitä näkyisi. Sitten, kun pinkaisin pirttiin, niin juuri oviaukossa tuntui siltä, kuin tuo tuntematon kauheus olisi juuri tarttumassa hirveine kynsineen minuun kiinni. Nopeasti kuin salama livahdin silloin ovesta. ”Mörkö”, jota pelkäsin kaikkein eniten, kangasteli mielikuvissani jommoiselta karvaiselta peikolta, jonka silmät kiiluivat ja jolla oli pitkät kynnet kuin haukalla. Koskaan en ole kenenkään kuullut paremmin selvittävän, millainen olio mörkö on.

Jos sattui niin, että vanhempi väki, puhdetöitä tehdessään, kertoili aaveista ja kummitukisista niin kyllä minua niin kuin toisiakin lapsia pelotti hämyisessä pirtissä. Me käännelimme päätämme hyvin varovasti joka nurkkaan päin ja tiirasimme sinne. Jos jokin varjo häilähti, nii olimme valmiit uskomaan, että nurkassa oli juuri se kummitus, josta vanhemmat kertoivat. Varsinkin uunin sola oli hirmun paikka, josta saattoi odottaa vaikka mitä tulevaksi.

Pihapiiri

Iisalmi. Anni Mykrä 784. 1938.

Pimiällä on peloitettu aina lapsia. Muistan omasta lapsuudestani, kuinka pelkäsin pimeätä, koska olin niin peloitettu sillä. En uskaltanut mennä yksin ulos ensinkään pimiällä. Isä veikin lyhdyn kanssa ulos tarpeen vaatiessa.

Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju, 64 v.

Manalaisista lapsille muisteltiin. Ja sanottiin, että näkki on veessä ja metsässä ovat karhu ja mörö. Lapsia niillä peloteltiin, etteivät liikkuneet kotoa. Kun äijä makasi ruumiina riihessä, niin sanottiin, että siellä on manalaisia ja piruja. Kun piti pimeässä ulos tarpeelleen mennä, niin puhalsin mie vaan paskan ja juoksin pirttiin, ei ollut aikaa housuja panna kiinni.

Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 25.

kts. liite 1, Koti

Ruovesi. KT 16. Autio, Aino 1. 1938.

Yliluonnollisista olennoista täällä on ollut yleisin Mörkö, joka asui kaikkialla pimeässä, nurkissa ja pimeissä huoneissa ulkona se otti kiinni karvaisin kourin, että täytyi rientää pelosta puolikuoliaana sisälle, kyllä monen lapsen lapsuuden kullaiset päivät menivät pilalle alituisesta mörköpelosta. Joka talossa ja perheessä oli haltia toisissa mies toisissa nainen tai lapsi missäkin oli ensimmäinen kuollut, joita joskus luultiin nähdyinkin ja jotka asuivat riihissä, saunoissa y.m. josta syystä vanhat riihet ja saunat olivat salaperäisen kammottavia paikkoja. Rohkeimmatkaan eivät halusta menneet niihin yksin yön aikaan.

Riihi**Kittilä, Kaukonen. Paulaharju, S. b) 14433. 1930. Muist.kirj. 1920. < Juho Seipiharju**

kts. liite 1, Pihapiiri

Ruovesi. KT 16. Autio, Aino 1. 1938.

kts. liite 1, Pihapiiri

Luonto**Kotka. KRK 55. Tirronen, Uuno. 64. < Suomela, Armas, 35 v. Jäppilän kylä, Kymen pit.**

Kesäisin, silloin, kun olin pojan kloppi, uimme niin ahkerasti, että vanhemmat ihmiset ihan juonittelivat siitä, kun aina olisimme olleet vedessä. Useasti he pelottelivat meitä sanoen: ”Näkki tulee ja vie teidät, jos menetten uimaan,”

Minkälainen elukka tai joku muu olio tuo näkki oli, sitä he eivät selittäneet. Mielikuvissamme muovailimme hänet joksikin ilkeäksi vedenpeikoksi, mutta emme suinkaan pelänneet. Hyvin usein kuulin sanan näkki, mutta minkälainen se on, sitä en tiedä.

Kuopio. Kukkonen, Abel. 102. 1936.

Keväällä kuin oli vettä kaikissa rapakoissa, niin meidän lapsena teki mieli päästä sinne uimaan, niin kielsivät jyrkästi. Sanoivat, että kun sinne männö uima niin veistä nouse mönnikäinen ja

paina piästä ja silloin iilimato kiertää jalan ympäri ja pure jalan poikki. Siitä tuli pelko, ettei mänty.

Kustavi. SS Virtanen, K.E. 1934.

Kustavilaisena muistan, miten meitä lapsena ollessamme peloitettiin eräällä salaperäisellä oliolla nimeltä Isopoika. Tämä Isopoika asusteli metsässä muka ja niin ollen emme oikein uskaltaneet nostaa edes katsettamme metsään päin, niin kauhean kuvan takoi mielikuvitus Isopojasta.

Tytärsaari. Laiho, L. 3946. 1936. < Eetu Porkka, 73 v.

Tääl oli ennen täys puhe nikkinäkist. Se oliko lapsil kauhu. Jos nähtii puupala ajettuvan kaukana merellä, juostiin heti metsään ja huuvettii: ”Nikkinäkki, nikkinäkki.”

Sen puolest sen ikäset kui minäkin olen osaavat huonost ujuta, ku nikkinäkkii pelättii lapsen.

Ei sitä vanhat sanonu, minkämuotone se oli

Liite 2. Alkuperäiset lisätietoja antavat muistot teksteinä

Koti

Askola. Tyyskä, J. b)3209. 1913.

Ihmisten pelkureiksi tuleminen perustuu siihen, kun pienestä pitäen puhuttiin kaikista edellä mainituista asioista lasten kuullen. Kaiket pitkät aamut ja illat talvisin ei isoilla ihmisillä ollut muuta puheen ainetta kun pirut, tontut, mörkö, ennuukset, aaveet, haltiat ja monet muut henkiolennot. Lapset saivat näitä juttuja kuunnella pienestä pitäin niin se meni heidän (meidän) veriinsä(mme) niin, että vielä isonakin (miehenä) on pysynyt siinä. Sen lisäksi peläteltiin lapsia piruilla, tontuilla ynnä muilla.

Hämeenkyrö. SS Myllyharju, M. 1935.

Eräs hämeenkyröläinen neiti kertoi minulle, että kun hän on yksin jossakin vieraassa kolkossa huoneessa, niin hän näkee ”pöpöjä”. Häntä oli lapsena peloitettu puhumalla pöpöistä, ja hän ei täysi-ikäisenäkään voinut irtautua noista lapsuudessa alkaneista häiritsevistä harhanäyistä. (Vrt., ”pikkumekkoset”.)

Hämeenkyrö. SS Myllyharju, M. 1935.

H:kyrössä on tuttu sananparsi: Lapsia niin pelootellaan, että mörkö muurin takaa tulee.” – Lapsille puhuttiin, että mörkö asui pimeässä paikassa, muurin takana, nurkassa tai muualla, josta se katseli, oliko lapsi hyvä vai paha.

Koivisto, Kurkela. Ulla Mannonen 7462. 1938. – H. Muuriaisniemi, 54 v.

Myö kun oltii lapsina, ja pakkasella jätettiin ovi auki, niin että harmaata huuraa tuli tuppaa, niin meille sanottii, ’Pankaa ovi kiini hallava hevone tulloo tuppaa”

Kokemäki. SS Leino, Frans. 1934.

Menninkäisillä y.m. mörköillä peloitteleminen oli hyvin harvinaista, jota vain hyvin ajattelemattomat vanhemmat saatoi tehdä.

Kokemäki, Kakkulaisten kylä. Ahti Rajala 627. 1938.

Kun isommat väjet menevät kottoo pois, niin silloin hallitsee kylmää muuria Hellan korjaaja. Taikka jos taloväki muuten mennee pois asunnosta, johonki tyähön.

Hellankorjaaja on suuri musta miäs, sillä on koukku käresä. Se korjaa kaikki hellat ja pesät. Jos talossa on pahoja lapsia ja pellaa valkeen kansa, niin hellankorjaaja lyä nokisella koukulla.

Nousiainen. SS Leivo, Frans. 1934.

Olipa niitä pahempiakin peloitustapoja jollakin. M.m. kun lapset olivat nähneet, että isoisä tai -äiti oli kuollut ja viety aittaan tai pirttiin (saunaan) y.m. ja kun lapset olivat vallattomia tai menivät ehtoolla ulos, sanottiin: ”Kat nyt, taik isoisä tlee aitast tai saunast valkosen paitas kans.” Sillä tavalla saatiin moneen lapseen istutetuksi mitä ankarin kauhun tunne, joka kesti läpi koko elämän harjoituksesta huolimatta.

Nousiainen. Frans Leivo, 3322. 1938.

Usein kuulin lapsena peloitettavan lapsia, jos he mielivät iltaisin johonkin tai olivat tottelemattomia kat vaa, kyl isä vaina tai äit vaina tlee, pirtisti tai riihest y.m. valkosen paitas kans. Kun lapset olivat nähneet, että yllä mainittu kuollut oli siihen tai siihen huoneeseen viety. Se teki monesti hirveän pahan vaikutuksen, ettei suuremmaksikaan tultua sen huonen sivutse pimeässä olisi mennyt ainakaan yksin. Jos pakosta joutui menemään niin kylmä hiki yli ihon tippui pelosta, että jos pienikin kopaus olisi sieltä kuulunut olisi säikähdyksestä voinut olla arvaamattomat seuraukset.

Savonlinna. Aleks Seppänen 3416. 1936. < Aleks Seppänen, Savonlinna, s. 1877. parturi.

Tämä oli ennen ja nykyäänkin lienee maaseuduilla lapsille semmoinen peloittelu olento, joka tulee ”pimmeestä”. Sanotaan esim. ”Nyt olokee lapset hiljaa tai muuten mörkö tulee tuolta pimmeestä porstuasta ja viep teijjät.”

Sysmä. E.J. Ekman 2344. 1939.

Yliluonnollisia voimia joiten puoleen käännettiin oli Murrikka joka asui muurin takana. Ja rautahammas joka asui lattijan alla. Rautahampaan puoleen käännettiin hammassäryssä. Silloin nostettiin permantopalkin toinen pää ylös ja pantiin ranstakka s.o. rautainen hiilihanko permantopalkin pään ale sitten luettiin tarpeellinen loitsuluku samalla kaivettiin pakottavaa hammasta luuvvasta taitetulla varvulla joka sen jälkeen heitettiin lattijan alle ja palkki laskettiin paikoilleen. Muutamat vanhemmat käski lapsia joilta maitohammas läksi, heittämään sen lattijan ale vaan toiset uunin väliin. Kumpasessakin tapauksessa piti lukea, se sinä hiir luuhammas anna mulle rautahammas. Muista voimista mainittakoon Männinkäinen Peikkoja Hoamu.

Pihapiiri

Karstula, Oinaskylä. Albert Rautiainen 947. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

Yleisin pelotin lapsille oli Riiskilän pirjo. Sil se voi esiintyä hyvin monessa paikassa. Riiskilän pirjo oli pirun vaihtokas lapsi joka sattui esiintymään missä milloinkin. Yleisemmin sanottiin riiskilän pirjon asustaneen kellarissa jossa se otti vastaan ja kun ei heti menny kellarisiin peruja hakemaan niin sanottiin että sinne tuloo riiskilän pirjo. Ja sitten puotetaan väkiste sinne ja pannaan kellarin luukku kiini jos ei heti lähte. Riiskilän pirjo kulki henkreijästä kellarisiin.

Nousiainen. Frans Leivo 3319. 1938.

Pimi isä, ja pimi rösö ovat tunnettuja lasten peloitusvälineitä. Niillä tarkoitettiin jotain ylönluonnollista haltia olentoa kun lapset menivät, tai pyrkivät ehtoolla ulos, sanottiin usein: ”Kat vaa, mikä siältä tlee, pimi isä tai pimi rösö.” Paha tapa kylläkin. Se useasti painui lasten vereen, että heistä tuli pelkureita, että täytyi vielä isompanakin pelätä ja vapista vasten tahtoansa pimeässä, vaikka ei itekään tiennyt mitä pelkää.

Riihi

Eri puolilta Suomea. L.V. Pääkkönen 807. 1937–38. – mm. S. Jouppi, 62 v, kert.v. 1903 Kauhavalla

Riihimörkö – r.mörö – r.pöpö – r-pökkö – r.pökö – r.ressu j.n.e. – yleinen lasten peloituskeino kernaammin riihistä pois pysymistä kuin lasten itkua, tai kotosalla riehumista tarkoittaen. ”Sillä lapset ennen, aina kernaasti kokoontuivat, saunojen ja riihien lämmitessä, loimuavan valkean ääreen juttusille ja leikittelyn haluaan tyydyttämään, josta saattoi koitua, paitsi sauna- ja riihirauhan häiriötä, mikä oli talon menestymiselle ensiluokkaisen tärkeä uskomus-, tulipaloja, ovien ja seinä aukkojen auki unohtumisia, tai ennenaikaisia sulkemisia jne. Näin seliteltiin tätä Nivalasta alkaen pitkin rannikkoa Tornioista Waasaan. Ja sen ”musta” muoto ja olemus johtui niistä varjoista – ”kuvvaisista” -, joita riihen puijien – ja ”viskaajien vartalot pärevalkeiden valossa tekivät riihen seinämille.” S. Jouppi Kauhavalla. 62 v. v. 1903.

Karstula, Vastinki. Albert Rautiainen 957. 1938. – Amanda Rautiainen, emäntä, s. 1850.

Riihessä oli pölypää jolla peloteltiin poikia kun ne meni laskemaan mäkeä riihen ja rihi kylkeisen katolta. Sillä riihikylkeisen katto tuli lähelle maata. Ja kun oli nietos sen vieressä niin silloin otti kylkeisen katto melkein nietokseen. Niin sen takia pelotettiin että jos jyrkältä puolelta sattus sukset viemään alas ja loukkaantus. Samoin oli riihessä musta rihi mörkö.

Koivisto, Vatnuori. Ulla Mannonen 1428. 1936. – U. Kallonen, 79 v.

Jos ääni kaatui, (lankesi) niin että ei voinut puhua, vaan körisi, silloin sanottiin että Öro Jooseppi vei äänen, ja piti mennä ja huutaa tyhjän riihen ovelta oma nimensä. kolme kertaa; sillä tavalla sai äänensä takaisin Öro Joosepilta; mutta jos se ei auttanut, niin sitten mentiin tietäjän luokse; sillä oli suden kurkkutorvi se laski sen läpi vettä kolme kertaa; ja sitten juotti sitä vettä sairaalle niin kyllä ääni parani. meillä Vatnuorissa oli Hannalan Kaisalla suden kurkkutorvi; se paranteli sillä, sen luona käytiin kun ääni oli kaatunut.

Perho. Ketola, Yrjö, 3. 1936 < sama.

Muistan lapsuusajalta, Perhon Mustassamaassa oli vanha riihirakennus. Se oli isonvihan aikana se rihi ollut, sekä eräs toinen vanha rihi, mutta ei niin vanha. Vanhat ihmiset sanoivat, näissä riihissä asui haltija Piiju. Pimeän tullen me pelkäsimme, kun Piiju tulee.

Luonto

Koivisto, Rousku. Ulla Mannonen 10415. 1939. – Anna Kurki, 60 v.

”Niinhän ne meitä lapsina hirvitteliit, jot’älkää mätkö yöllä, auringon laskun jälkeen vettee, sieltä tuloo, Joki ukko, tai veen isäntä ja viepi, ei se päivällä itsijään ihmiselle näyttänyt, mut’ yöllä, siit’ se vei, auringon valloo se sellaset pelkäsiit”

Kuortane. Helmi Mäkelä 48. 1942.

Jos täällä kalliossa tai vuorella oli kivi louhikko sanottiin se on vuoripeikoon luola. Ja meille lapsille sanottiin ei sinne saa mennä vuoripeikkoo tuloo ja vie vuoreen eikä siältä iänä pääse pois.

Nivala. SS Ylitalo, Martta. 1934.

Kotonani olen kuullut puhuttavan näkistä. Lapsena putosin kerran jokeen, silloin äiti kertoi toisille lapsille, että minut oli näkki nykäissyt jokeen. Kun toiset tiedustelivat että minkälainen

se näkki on, niin hän kertoi, että se on vanha ukko, jolla on jalkoihin asti ulottuva harmaa parta ja pitkä vihreä tukka. Nivalassa sanotaankin erästä vesikasvia näkinparraksi.